

บทที่ 2

แนวคิด งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง และกรอบแนวคิดในการวิจัย

การศึกษาค้นคว้าครั้งนี้ เพื่อศึกษาแนวทางการบริหารงานส่งเสริมการปลูกผักสวนครัวเชิงพาณิชย์ ตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ของสำนักงานเกษตรอำเภอในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ โดยมีแนวคิด และผลงานวิจัยที่เกี่ยวข้อง ที่สามารถนำมาเป็นพื้นฐานเพื่อใช้สร้างกรอบแนวคิดในการศึกษา ซึ่งสามารถแยกเป็นประเด็นต่าง ๆ ได้ดังนี้

1. ภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ
 - 1.1 ขนาดที่ตั้ง
 - 1.2 การปกครองและประชากร
 - 1.3 ภูมิประเทศและภูมิอากาศ
 - 1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ
2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรยั่งยืน
 - 2.1 นิยามการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
 - 2.2 ประเภทและหลักการทั่วไปของการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน
3. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตร
 - 3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรอินทรีย์
 - 3.1.1 นิยามการพัฒนาเกษตรอินทรีย์
 - 3.1.2 แนวคิดการพัฒนาเกษตรอินทรีย์
 - 3.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร
 - 3.2.1 นิยามนิยามการบริหาร
 - 3.2.2 นิยามงานส่งเสริมการเกษตร
 - 3.2.3 นิยามการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร
 - 3.2.4 กระบวนการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร
 - 3.3 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
 - 3.3.1 นิยามการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
 - 3.3.2 กระบวนการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
 - 3.4 ปัญหาการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
 - 3.4.1 ปัญหาการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

3.4.2 ปัญหาการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

3.4.3 ปัญหาการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

4. การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรอินทรีย์ โดยภาครัฐ
5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง
6. กรอบแนวคิดในการศึกษา

1. ภูมิศาสตร์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

1.1 ขนาดและที่ตั้ง

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ หรือ ภาคอีสาน ประกอบด้วย 19 จังหวัด ได้แก่ กาฬสินธุ์ ขอนแก่น ชัยภูมิ นครพนม นครราชสีมา บุรีรัมย์ มหาสารคาม มุกดาหาร ยโสธร ร้อยเอ็ด เลย ศรีสะเกษ สกลนคร สุรินทร์ หนองคาย หนองบัวลำภู อำนาจเจริญ อุบลราชธานี และ อุบลราชธานี มีพื้นที่ประมาณ 170,226 ตารางกิโลเมตร หรือ 1 ใน 3 ของพื้นที่ทั้งประเทศ มีอาณาเขตติดต่อกับประเทศต่างๆ ดังนี้ ทิศเหนือ ติดต่อกับประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว มีร่องน้ำเหือง และแม่น้ำโขงเป็นแนวกันพรมแดนระหว่างประเทศ ทิศใต้ ติดต่อกับดินแดนภาคกลาง ภาคตะวันออกเฉียงใต้ และรัฐกัมพูชา มีสันปันน้ำเทือกเขาดงพญาเย็น เทือกเขาสันกำแพงและเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวกันพรมแดน จังหวัดในภาคกลางและภาคตะวันออกเฉียงใต้ที่ติดต่อกับคือ จังหวัดนครนายก และจังหวัดปราจีนบุรี ทิศตะวันตก ติดต่อกับดินแดนภาคกลาง โดยมีสันปันน้ำของเทือกเขาเพชรบูรณ์ และเทือกเขาดงพญาเย็นเป็นแนวกัน จังหวัดที่ติดต่อกับด้านนี้ คือ จังหวัดสระบุรี จังหวัดลพบุรี จังหวัดเพชรบูรณ์ และจังหวัดพิษณุโลก ทิศตะวันออก ติดต่อกับดินแดนของประเทศสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว โดยมีแม่น้ำโขงเป็นแนวแบ่ง สำหรับทางตะวันออกเฉียงใต้ของภาคมีแนวสันปันน้ำของเทือกเขาพนมดงรักเป็นแนวแบ่ง

1.2 การปกครองและประชากร

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ แบ่งการปกครองออกเป็น 19 จังหวัด 315 อำเภอ/กิ่งอำเภอ มีประชากรรวมทั้งภาค 21,376,830 คน

1.3 ภูมิประเทศ และภูมิอากาศ

ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีความสูงอยู่ทางด้านทิศตะวันตกเฉียงเหนือ หรือในบริเวณจังหวัดเลย และลาดเอียงลงไปทางทิศตะวันออกเฉียงใต้ มีระดับความสูงเหนือน้ำทะเลปานกลาง อยู่ในช่วง 120 – 1,700 เมตร มีทิวเขาอยู่ในแนวขอบทางทิศตะวันตกของภาค เรื่อยลงไป ล้อมรอบภาคไปทางทิศใต้ ได้แก่ ทิวเขาเพชรบูรณ์ ดงพญาเย็น สันกำแพง อยู่ทางทิศตะวันตก และพนมดงรักอยู่ทางทิศใต้ ส่วนตอนกลางค่อนไปทางเหนือมีทิวเขาภูพานวางตัวในแนวตะวันตกเฉียงเหนือ และ

ตะวันออกเฉียงใต้ แบ่งพื้นที่ของภูมิภาคเป็นแอ่ง 2 แอ่ง ได้แก่ แอ่งสกลนคร ซึ่งอยู่ตอนบน และแอ่งโคราชอยู่ทางตอนล่าง พื้นที่ส่วนใหญ่ของภาคมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาด ในส่วนที่คอนระบายน้ำดีใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืชไร่ และพืชยืนต้น ส่วนที่ลุ่มของภาคใช้ประโยชน์ในการทำนา

ลักษณะภูมิอากาศในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ได้รับอิทธิพลจากลมมรสุม (Monsoon) 2 ชนิด คือ มรสุมตะวันตกเฉียงเหนือ และมรสุมตะวันออกเฉียงเหนือ ทำให้เกิดสภาพอากาศชื้น และมีเมฆฝนในช่วงกลางเดือนพฤษภาคม ถึงกลางเดือนตุลาคม และมีสภาพอากาศหนาวเย็นในช่วงกลางเดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ ระยะเวลาและทิศทางการเคลื่อนที่ของลมมรสุมเข้าสู่ประเทศไทย อย่างไรก็ตามการเริ่มต้นและสิ้นสุดของมรสุมทั้งสองชนิดอาจผันแปรจากปกติได้ในแต่ละปี สำหรับลักษณะภูมิอากาศที่ปรากฏในภูมิภาคนี้ คือ เป็นทุ่งหญ้าเมืองร้อน ซึ่งประกอบด้วยฤดูกาล 3 ฤดู คือ ฤดูร้อน ฤดูฝน และฤดูหนาว โดยฤดูร้อน ปรากฏระหว่างกลางเดือนกุมภาพันธ์ ถึงกลางเดือนพฤษภาคม ฤดูฝน ปรากฏระหว่างกลางเดือนพฤษภาคม ถึงกลางเดือนตุลาคม และฤดูหนาว ปรากฏระหว่างกลางเดือนตุลาคม ถึงกลางเดือนกุมภาพันธ์ กล่าวสำหรับอุณหภูมิเฉลี่ยของภาคตะวันออกเฉียงเหนือจะอยู่ที่ประมาณ 26.9 องศาเซลเซียส สูงสุดเฉลี่ย 32.7 องศาเซลเซียส ต่ำสุดเฉลี่ย 22.26 องศาเซลเซียส สำนักงานสถิติแห่งชาติ (2549 อ้างถึงใน รัตนมงคลสวัสดิ์, 2549)

1.4 ทรัพยากรธรรมชาติ

ทรัพยากรธรรมชาติที่มีความสำคัญในการเสริมศักยภาพของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ คือ การมีแร่โปแตช เกลือหิน หินแกรนิต ฟอสเฟต สังกะสี ทราซคุณภาพดี และก๊าซธรรมชาติ นอกจากนี้ภูมิภาคตะวันออกเฉียงเหนือยังมีทรัพยากรธรรมชาติที่สำคัญ ซึ่งผู้วิจัยขอนำเสนอเป็นรายหัวข้อดังต่อไปนี้

1) ทรัพยากรน้ำ ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีแหล่งน้ำธรรมชาติที่สำคัญสำหรับการอุปโภค บริโภค และเกษตรกรรม 3 กลุ่มน้ำ คือ กลุ่มน้ำโขง มีแม่น้ำโขงเป็นแม่น้ำที่กั้นพรมแดนระหว่างประเทศไทยกับราชอาณาจักรลาว ไหลผ่านจังหวัดหนองคาย นครพนม มุกดาหาร อำนาจเจริญ และอุบลราชธานี มีกลุ่มน้ำหลักและกลุ่มน้ำย่อย ทั้งสิ้น 28 กลุ่มน้ำ แม่น้ำโขงมีปริมาณน้ำเฉลี่ยทั้งปี ประมาณ 240,000 ล้านลูกบาศก์เมตร (ตรวจวัดที่สถานีจังหวัดมุกดาหาร) กลุ่มน้ำชี มีต้นกำเนิดในจังหวัดชัยภูมิ ไหลผ่าน จังหวัดขอนแก่น มหาสารคาม ร้อยเอ็ด ยโสธร และลงสู่แม่น้ำมูลที่จังหวัดอุบลราชธานี แม่น้ำชีมีกลุ่มน้ำหลักและกลุ่มน้ำย่อย ทั้งสิ้น 20 กลุ่มน้ำ แม่น้ำชีมีปริมาณน้ำเฉลี่ยทั้งปี ประมาณ 7,700 ล้านลูกบาศก์เมตร กลุ่มน้ำมูล มีต้นกำเนิดในจังหวัดนครราชสีมา ไหลผ่าน จังหวัดบุรีรัมย์ สุรินทร์ ศรีสะเกษ แล้วไหลลงสู่แม่น้ำโขงที่อำเภอโขงเจียม จังหวัดอุบลราชธานี

มีลุ่มน้ำหลักและลุ่มน้ำย่อยทั้งสิ้น 31 ลุ่มน้ำ แม่น้ำมูลมีปริมาณน้ำเฉลี่ยทั้งปี ประมาณ 25,000 ล้านลูกบาศก์เมตร นอกจากแหล่งน้ำธรรมชาติที่ได้กล่าวมาแล้ว ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ยังมีแหล่งน้ำที่เรียกว่า เขื่อนและอ่างเก็บน้ำ อีกหลายแห่ง ทั้งนี้เพื่อประโยชน์อย่างยิ่งกับการอุปโภค และบริโภค การอุตสาหกรรม และเกษตรกรรม แหล่งน้ำผิวดินที่เกิดจากการก่อสร้าง เช่น เขื่อนขนาดใหญ่ และอ่างเก็บน้ำขนาดกลางที่ใช้ในการกักเก็บน้ำในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ประกอบด้วย เขื่อนอุบลรัตน์ เขื่อนสิรินธร เขื่อนจุฬาภรณ์ เขื่อนน้ำพุง เขื่อนลำปาว เขื่อนลำตะคอง เขื่อนลำพระเพลิง เขื่อนน้ำอูน เขื่อนห้วยหลวง เขื่อนลำนางรอง และเขื่อนลำแชะ

2) ทรัพยากรป่าไม้

กรมป่าไม้ (2549) ได้สรุปข้อมูล พื้นที่ป่าไม้ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือตั้งแต่ปี พ.ศ. 2504 – 2541 พบว่า ปี พ.ศ. 2504 ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีเนื้อที่ป่าไม้ครอบคลุมพื้นที่ถึง 70,904.00 ตร.กม คิดเป็นร้อยละ 41.91 จากพื้นที่ภาคทั้งหมด จนกระทั่งในปี พ.ศ. 2547 จากการสำรวจพบว่า ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีพื้นที่ป่าเหลือเพียง 28,095.69 ตร.กม หรือคิดเป็นร้อยละ 16.64 เท่านั้น ทั้งนี้อาจเป็นผลมาจากกิจกรรมการพัฒนาของรัฐบาลที่พยายามส่งเสริมผลผลิตทางการเกษตร โดยการเร่งรัดการเปิดตลาดสินค้าเกษตร รวมไปถึงการสร้างถนนและกิจกรรมการพัฒนาอื่นๆ กอปรกับการเพิ่มขึ้นของประชากรอย่างรวดเร็ว ซึ่งเป็นสาเหตุทำให้เกิดการบุกรุกทำลายป่าเพื่อใช้เป็นพื้นที่การเกษตร โดยเฉพาะอย่างยิ่งการปลูกพืชไร่เชิงเดี่ยว ทราย จนกระทั่งเข้าสู่แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 (พ.ศ. 2535 – 2539) จึงได้กำหนดลักษณะของป่าไม้ด้วยตัวบทกฎหมายตามมติคณะรัฐมนตรี เมื่อวันที่ 10 และ 17 มีนาคม 2535 ได้จำแนกเขตการใช้ประโยชน์ทรัพยากรป่าไม้ และที่ดินป่าไม้ในพื้นที่ป่าสงวนแห่งชาติ ท้องที่ภาคตะวันออกเฉียงเหนือ เพื่อใช้เป็นแนวทางการปฏิบัติ และเพื่อลดความขัดแย้งในการใช้ทรัพยากรธรรมชาติและลดผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม โดยจำแนกเขตการใช้ประโยชน์ออกเป็น 3 เขต คือ เขตพื้นที่ป่าเพื่อการอนุรักษ์ เขตพื้นที่ป่าเศรษฐกิจ และเขตพื้นที่ป่าที่เหมาะสมต่อการทำการเกษตร

3) ทรัพยากรดิน ลักษณะโดยทั่วไปของภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีลักษณะเป็นลูกคลื่นลอนลาด ส่วนที่นูนขึ้นเป็นที่ระบายน้ำดีทำให้เหมาะแก่การเพาะปลูกพืชไร่ และสวนผลไม้ ส่วนที่เว้าลงเป็นส่วนที่รอบรับน้ำจากส่วนที่นูนจะเหมาะกับการทำนา แต่ในปัจจุบันนี้มีการปรับเปลี่ยนไปบ้างกล่าวคือ พื้นที่บางส่วนที่มีความลาดเทน้อยจะถูกคิดแปลงเป็นที่นาเรียกว่านาดอน ส่วนในเขตชลประทานพื้นที่นา นอกจากจะใช้ทำนาในฤดูฝนแล้ว ยังใช้ประโยชน์ในการเพาะปลูกพืชไร่ พืชผักในฤดูแล้ง การเปลี่ยนแปลงลักษณะการใช้ประโยชน์เช่นนี้ ย่อมจะส่งผลกระทบต่อคุณภาพดินในภายหลัง และหากพิจารณาถึงคุณสมบัติทางเคมีของดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือ

พบว่า ดินมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ ทั้งนี้เนื่องมาจากวัตถุดิบกำเนิดของดินมีองค์ประกอบของธาตุอาหารหลักต่ำ ไม่ว่าจะเป็นปริมาณของธาตุอาหารหลัก อินทรีย์วัตถุ หรือแม้กระทั่งความสามารถในการดูดซับประจุบวกของดิน ยกเว้นดินบางชนิดที่สร้างตัวในบริเวณที่ราบน้ำท่วมถึง และดินในบริเวณพื้นที่เหลือค้ำจากกษัยการที่มีวัตถุดิบกำเนิดดินที่ให้เนื้อดินค่อนข้างละเอียด (ชรินทร์ มงคลสวัสดิ์, 2549) จากลักษณะของดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือที่กล่าวมานี้ได้ส่งผลอย่างยิ่งต่อการใช้ประโยชน์ที่ดิน โดยเฉพาะการใช้ที่ดินเพื่อการเกษตรกรรม ทั้งนี้ภาคตะวันออกเฉียงเหนือมีผลผลิตทางการเกษตรที่สำคัญ ได้แก่ ข้าว มันสำปะหลัง ข้าวโพด อ้อย ปอ และเริ่มมีพืชเศรษฐกิจใหม่ ๆ ได้แก่ พริก มะเขือเทศ ขางพารา และไม้ผลต่างๆ รวมทั้งด้านปศุสัตว์ ประเภท โคเนื้อ และโคนม เป็นต้น

2. แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

2.1 นิยามการพัฒนาเกษตรกรรมยั่งยืน

เกษตรยั่งยืน (Sustainable Agriculture) เป็นแนวคิดที่ได้รับความสนใจเพิ่มมากขึ้นทุกขณะ เนื่องจากโลกประสบปัญหาวิกฤตทางสิ่งแวดล้อมที่นับวันจะเพิ่มความรุนแรงมากขึ้น ซึ่งมีสาเหตุหลักๆ มาจากการประกอบกิจกรรมต่างๆ ของมนุษย์ ซึ่งมีส่วนอย่างมากต่อการเร่งให้สิ่งแวดล้อมเกิดความเสื่อมโทรมเร็วขึ้น ดังนั้นจึงเกิดคำถามว่า จะมีหนทางใดที่จะช่วยเยียวยา หรือฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อมให้กลับมามีสภาพดั้งเดิมได้ หนึ่งในหลายหนทางที่น่าจะมีความเป็นไปได้มากนั่นคือ การทำเกษตรที่เอื้อต่อการอยู่รอดของระบบนิเวศ หรือระบบเกษตรยั่งยืน สำหรับแนวคิดการพัฒนาเกษตรยั่งยืนนั้น มีขอบข่ายกว้างขวาง และมีการใช้คำอื่นอีกหลายคำ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในแนวคิดเกษตรยั่งยืน จึงขอนำเสนอความหมายจากองค์กรและนักวิชาการต่างๆ ดังต่อไปนี้

องค์การอาหารและการเกษตรแห่งสหประชาชาติ (FAO/UN) ที่ร่วมกับธนาคารโลก: World Bank และองค์การพัฒนาแห่งสหประชาชาติ [UNDP] (1989) ได้สรุปความหมายของการเกษตรยั่งยืนว่า เป็นหลักการสำหรับการจัดการทรัพยากรเพื่อการผลิตทางการเกษตรที่ประสบความสำเร็จ เพื่อสนองความจำเป็นอันเปลี่ยนแปลงของมนุษย์ โดยสามารถดำรงหรือบำรุงคุณภาพสิ่งแวดล้อม และอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (อ้างถึงใน จรัล จันทลักษณ์, 2546)

คณะกรรมการที่ปรึกษาด้านเทคนิคของกลุ่ม Consultative Group on International Agricultural Research (CGIAR) ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง ระบบบริหารทรัพยากร เพื่อทำการผลิตทางการเกษตรที่ตอบสนองต่อความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ ในขณะเดียวกัน

ก็ธำรงรักษาและฟื้นฟูคุณภาพของสิ่งแวดล้อม ตลอดจนช่วยอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2544)

Grips (1986) ให้ความหมายในบริบทที่กว้างโดยมองว่า เกษตรยั่งยืนต้องประกอบด้วย เงื่อนไขต่างๆ 5 ประการ คือ มีความสอดคล้องกับระบบนิเวศ มีความเป็นไปได้ในทางเศรษฐกิจ มีความยุติธรรมทางสังคม มีมนุษยธรรม และมีความยืดหยุ่น (วิฑูรย์ ปัญญากุล, 2544)

สำนักงานคณะกรรมการพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ให้คำนิยาม เกษตรยั่งยืน ว่าหมายถึง ระบบทำการเกษตรที่ให้ความสำคัญกับระบบนิเวศ ลดการพึ่งพา ปัจจัยการผลิตจากภายนอกและมีผลตอบแทนที่จะทำให้เกษตรกรดำรงชีพและประกอบอาชีพ การเกษตร ได้อย่างยั่งยืน (บัณฑิต เศรษฐศิริโรดม, 2546)

คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3 มหกรรมเกษตรกรรม ยั่งยืน: ฟื้นฟูวิถีชีวิตไทยเพื่อธำรงไว้โดยของชาติ (2547) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง วิถี เกษตรกรรมที่ฟื้นฟูทรัพยากรธรรมชาติและดำรงรักษาไว้ซึ่งความสมดุลของระบบนิเวศ สามารถ ผลิตอาหารที่มีคุณภาพ และพอเพียงตามความจำเป็นพื้นฐานเพื่อคุณภาพชีวิตที่ดีของเกษตรกรและ ผู้บริโภค พึ่งพาตนเองได้ในทางเศรษฐกิจ รวมทั้งเอื้ออำนวยให้เกษตรกรและชุมชนท้องถิ่นสามารถ พัฒนาได้อย่างเป็นอิสระ ทั้งนี้เพื่อความผาสุก และความอยู่รอดของมวลมนุษยชาติโดยรวม

ธันวา จิตต์สงวน (2543) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง ระบบเกษตรที่มีความสัมพันธ์และเกื้อกูลกับสภาพทรัพยากรและสิ่งแวดล้อมของแต่ละภูมิภาค มีการผลิต ที่หลากหลายเพื่อลดความเสี่ยงและการพึ่งพาตนเองในที่สุด

อภิพรธ พุกภักดี (2542) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง แนวทาง การใช้วิชาการเกษตรเพื่อให้สามารถจัดการ อนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสามารถพัฒนา เทคโนโลยี ตลอดจนการปรับปรุงนโยบายของรัฐหรือสถาบันในลักษณะที่จะทำให้เกิดการคงไว้ และนำมาใช้ได้อย่างต่อเนื่องตามความต้องการของคนในรุ่นปัจจุบันและในอนาคต

วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ (2535) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง เกษตรกรรม แนวใหม่ที่มิมีพื้นฐานการดำเนินกิจกรรมที่สอดคล้องกับระบบนิเวศวิทยา สามารถดำเนินต่อไปได้ อย่างยั่งยืน โดยไม่ก่อผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม และคุณภาพชีวิตของเกษตรกรและผู้บริโภค

Neher (1992) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนว่า หมายถึง หลักการเกษตรยั่งยืน มีองค์ประกอบที่สำคัญ 3 ประการ คือ คุณภาพสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ผลผลิตจากพืชและสัตว์ และการประสพผลสำเร็จทางเศรษฐกิจสังคม

สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยขอนแก่น และสำนักงานเกษตรจังหวัดขอนแก่น (2541) ได้ให้คำนิยามเกษตรยั่งยืนที่สรุปได้ว่า หมายถึง การเกษตรที่ต้องปรับตัวให้สอดคล้องกับ

ระบบนิเวศ โดยใช้ปัจจัยการผลิตต่ำ หลีกเลี้ยงหรือเลิกใช้สารเคมีทางการเกษตร ใช้เทคโนโลยี การเกษตรที่เหมาะสมและไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม หรือส่งผลกระทบต่อคุณภาพชีวิตของเกษตรกร และผู้บริโภค สอดคล้องกับวัฒนธรรมดั้งเดิมและสถาบันท้องถิ่นส่วนใหญ่ที่มุ่งปรับเปลี่ยนวิถีคิด มาสู่การพึ่งตนเองของชุมชน

จากที่มีผู้ให้คำนิยามของเกษตรยั่งยืนไว้ดังที่กล่าวมาแล้วข้างต้น อาจสังเคราะห์ ความหมายของเกษตรยั่งยืน เพื่อให้สอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และขอบเขต ที่ต้องการจะศึกษา ในครั้งนี้ ได้ว่า เกษตรยั่งยืน หมายถึง การบริหารทรัพยากรการเกษตร เพื่อให้ได้ผลผลิต ตามความจำเป็นและความต้องการของมนุษย์ทั้งในระยะสั้นและระยะยาว ทั้งนี้กระบวนการผลิต ทางการเกษตรจะต้องเอื้อต่อการรักษาความสมดุลของระบบนิเวศการเกษตร

จากเนื้อหา นิยามข้างต้น หากพิจารณาคำนิยามโดยละเอียดจะพบคำสำคัญที่เกี่ยวข้อง เชื่อมโยงกัน คือ การบริหารทรัพยากรการเกษตร ที่หมายถึง การใช้ปัจจัยต่างๆ เพื่อการผลิตทาง การเกษตร ได้แก่ ที่ดิน น้ำ แรงงาน วัสดุอุปกรณ์ เทคโนโลยี เงินทุน เป็นต้น ทั้งนี้ เพื่อให้ได้ ผลผลิตทางการเกษตรตามความจำเป็นพื้นฐานและความต้องการของมนุษย์ ทั้งในรุ่นปัจจุบัน และ อนาคต โดยมีเงื่อนไขว่า ในการกระบวนการผลิตทางการเกษตร จะต้องไม่เป็นการทำลาย ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เพื่อให้ระบบเกษตรดำรงอยู่ภายใต้สถานการณ์ของการทำเกษตร ที่เหมาะสม

2.2 ประเภทและหลักการทั่วไปของการพัฒนาเกษตรยั่งยืน

ดังได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 เกี่ยวกับการจำแนกประเภทของเกษตรกรรมยั่งยืนว่า ประกอบด้วย หลายรูปแบบ ซึ่งในส่วนนี้ผู้วิจัยจะขอเสนอหลักการกว้างๆ โดยสังเขป เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และในส่วนของพัฒนาเกษตรกรรมแนวอินทรีย์นั้น ผู้วิจัยจักได้นำเสนอ โดยละเอียดในหัวข้อต่อไป รูปแบบและหลักการทั่วไปของเกษตรยั่งยืนนั้น ได้มีองค์กรและ นักวิชาการหลายท่านได้เสนอรูปแบบต่างๆ ไว้ดังนี้

2.2.1 เกษตรผสมผสาน เป็นระบบเกษตรที่มีการปลูกพืช และหรือมีการเลี้ยงสัตว์ หลากหลายชนิดในพื้นที่เดียวกัน มีการใช้ทรัพยากรในไร่นาอย่างเหมาะสม และเกิดประโยชน์สูงสุด มีความสมดุลของสภาพแวดล้อม ซึ่งส่งผลต่อการเพิ่มพูนความอุดมสมบูรณ์ของ ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ในการทำเกษตรผสมผสานนั้น มีหลักการพื้นฐาน ที่สำคัญอยู่สองประการ ประการแรก ต้องมีกิจกรรมการเกษตรตั้งแต่สองกิจกรรมขึ้นไป โดยต้องทำในพื้นที่และระยะเวลาเดียวกัน และควรประกอบด้วยการปลูกพืชและการเลี้ยงสัตว์ ควบคู่กันไป ทั้งนี้สามารถผสมผสานระหว่าง การปลูกพืชต่างชนิด หรือการเลี้ยงสัตว์ ต่างชนิดกันได้ ในการจัดการกิจกรรมการผลิตทางเกษตรที่มีการผสมผสานระหว่าง

การปลูกพืชหลายชนิด และการเลี้ยงสัตว์หลายชนิดนั้นจะก่อให้เกิดการเกื้อกูลซึ่งกันและกัน เช่น เศษซากและผลพลอยได้จากการปลูกพืชจะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการเลี้ยงสัตว์ และในทางตรงกันข้าม ผลที่ได้จากการเลี้ยงสัตว์ก็จะเป็นประโยชน์ต่อกิจกรรมการปลูกพืช ด้วยเช่นกัน ลักษณะเช่นนี้จะเกิดขึ้นหมุนเวียน จนกลายเป็นห่วงโซ่ความสัมพันธ์ระหว่าง พืชกับสัตว์ต่อเนื่องตลอดไป ประการสุดท้าย เกิดการเกื้อกูลประโยชน์ระหว่างกิจกรรมการเกษตร ต่างๆ และการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรในระบบเกษตรผสมผสานนั้นเกิดขึ้นทั้งจากวงจรการใช้ แร่ธาตุอาหาร อากาศ และพลังงาน เช่น การหมุนเวียนใช้ประโยชน์จากมูลสัตว์ให้เป็นประโยชน์ กับพืช และให้เศษพืชเป็นอาหารสัตว์ โดยที่กระบวนการใช้ประโยชน์จะเป็นไปทั้งโดยตรง หรือโดยอ้อม เช่น ผ่านการหมักของจุลินทรีย์เสียก่อน สำหรับลักษณะของการผสมผสานกิจกรรม ทางการเกษตรนั้น อาจจำแนกได้เป็นสามกลุ่มใหญ่ๆ คือ กลุ่มแรก การปลูกพืชแบบผสมผสาน เป็นที่ทราบว่าการเจริญเติบโตของพืชในสภาพธรรมชาตินั้นเป็นลักษณะการเติบโตแบบผสมผสาน เนื่องจากพืชแต่ละชนิดมีลักษณะการเจริญเติบโตที่มีความต้องการพลังงานแสงแดด ความชื้น และแร่ธาตุอาหารที่แตกต่างกัน ดังนั้นระบบการปลูกพืชแบบผสมผสานจึงอาศัยหลักการ ความสัมพันธ์ระหว่างพืช สิ่งมีชีวิต และจุลินทรีย์ต่างๆ ที่เกิดขึ้นในระบบนิเวศตามธรรมชาติ นั้นมาจัดการ และปรับใช้ในระบบ โดยเฉพาะการมีความหลากหลายในพืชที่เพาะปลูกมากเท่าใด ก็จะสามารถเพิ่มเสถียรภาพให้กับระบบมากขึ้นเท่านั้น กลุ่มถัดมา การเลี้ยงสัตว์แบบผสมผสาน ซึ่งใช้หลักการเช่นเดียวกับการปลูกพืชแบบผสมผสาน กล่าวคือสัตว์แต่ละชนิดต่างมีความต้องการ อาหารและการปฏิบัติแตกต่างกันไป ก่อให้เกิดการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรได้อย่างมีประสิทธิภาพ และเกิดเสถียรภาพในระบบมากขึ้น โดยเฉพาะการหมุนเวียนเศษซากมูลสัตว์ต่างๆ มาใช้ประโยชน์ เช่น การเลี้ยงหมูควบคู่กับการเลี้ยงปลา การเลี้ยงเป็ดหรือไก่ร่วมกับปลา เป็นต้น และกลุ่มสุดท้าย การปลูกพืชผสมผสานกับการเลี้ยงสัตว์ จากที่ได้กล่าวมาแล้วทั้งสองกลุ่ม ทำให้เห็นชัดเจนถึงภาพความสัมพันธ์ระหว่างพืชกับพืช สัตว์กับสัตว์ ล้วนมีความเกี่ยวข้องกับ สิ่งมีชีวิตขนาดเล็กเป็นจำนวนมาก ดังนั้นรูปแบบสุดท้ายนี้อาจจัดเป็นรูปแบบที่สอดคล้อง และลงตัวมากที่สุด เนื่องจากพบว่าการเกื้อกูลประโยชน์ระหว่างกิจกรรมการเกษตรมากกว่า อย่่างไรก็ตามอาจกล่าวได้ว่าความสมบูรณ์ของระบบเกษตรแบบผสมผสาน ขึ้นอยู่กับ ความหลากหลายของการปลูกพืช และการเลี้ยงสัตว์ ด้วยเหตุผลที่ว่าแต่ละกิจกรรมต่างก็มีห่วงโซ่ ความสัมพันธ์ที่เกื้อกูลกัน (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และศรีไพร บุญสังข์, 2546; มูลนิธิ เกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547; ไพบูลย์ เสงสุวรรณ และคณะ, 2547; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539)

2.2.2 เกษตรธรรมชาติ (Natural Farming) เป็นระบบเกษตรกรรมที่สร้างผลผลิตให้สอดคล้องกับระบบนิเวศของพื้นที่ ลดการแทรกแซงการใช้ปัจจัยและเทคโนโลยีทางการผลิต เพื่อให้ระบบเกษตรและธรรมชาติสามารถเกื้อกูลซึ่งกันและกันอย่างเป็นองค์รวม เกษตรธรรมชาติมีหลักการที่สำคัญ 4 ประการ คือ ประการแรกไม่มีการไถพรวนดิน เนื่องจากในธรรมชาตินั้นพื้นดินมีการไถพรวนโดยตัวของมันเองอยู่แล้ว โดยการชอนไชของรากพืช สัตว์แมลงและสิ่งมีชีวิตเล็กๆ ที่มีอยู่ในดิน กระบวนการเหล่านี้ดำเนินไปอย่างสัมพันธ์กัน ประการต่อมางดเว้นการใส่ปุ๋ยเนื่องจากการใส่ปุ๋ยเป็นการเร่งการเจริญเติบโตของพืชแบบชั่วคราวในขอบเขตแคบๆ เท่านั้นธาตุอาหารที่พืชได้รับก็ไม่สมบูรณ์ พืชที่ใส่ปุ๋ยมักจะอ่อนแอส่งผลให้เกิดโรคและแมลงได้ง่ายดินที่ใส่ปุ๋ยเคมีติดต่อกันนานจะมีสภาพเป็นกรดและเนื้อดินเหนียวไม่ร่วนซุย การใส่ปุ๋ยอินทรีย์และปุ๋ยพืชสดมีความจำเป็นอยู่บ้างโดยเฉพาะในช่วงแรกๆ ที่ต้องการปรับสภาพสิ่งแวดล้อมที่เสียไปจากเกษตรเคมีให้ดีขึ้น ประการที่สาม ไม่กำจัดวัชพืช เนื่องจากการกำจัดวัชพืชเป็นงานหนักและแม้จะคิดค้นวิธีการต่างๆ ก็ไม่สามารถทำให้วัชพืชหมดสิ้นไปได้ ดังนั้นเราจำเป็นต้องยอมรับการดำรงอยู่ของวัชพืช เช่นเดียวกับที่ธรรมชาติมิได้ประกอบด้วยการล้มไม้เดียว เกษตรธรรมชาติต้องคิดค้นกฎเกณฑ์ที่วัชพืชจะควบคุมกันเอง ประการสุดท้ายไม่ใช่สารเคมีกำจัดศัตรูพืช สารเคมีไม่เคยกำจัดศัตรูพืชได้โดยเด็ดขาด เพียงแต่หยุดได้ชั่วคราวเท่านั้น และปัญหามลพิษที่เกิดจากสารเคมีประเภทต่างๆ ส่งผลกระทบต่อทั้งระบบนิเวศและมนุษย์ รวมถึงการใช้แมลงและจุลินทรีย์มาควบคุมแมลงเพราะว่าเป็นการเข้าไปแทรกแซงธรรมชาติมากเกินไป และส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่สัมพันธ์ของสรรพชีวิตในระบบนิเวศ (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และศรีไพร บุญสังข์, 2546; มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการสมาชิกเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547; อนุสรณ์ อุณโณ, 2546; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539)

2.2.3 วนเกษตร (Agro forestry) เป็นเกษตรกรรมที่นำเอาหลักการความยั่งยืนถาวรของระบบป่าธรรมชาติมาเป็นแนวทางในการทำเกษตร ให้ความสำคัญเป็นอย่างสูงกับการปลูกไม้ยืนต้น ไม้ผล และไม้ใช้สอยต่างๆ ให้เป็นองค์ประกอบหลักของไร่นาผสมผสานกับการปลูกพืชชั้นล่างที่ไม่ต้องการแสงแดดมาก หรือได้อาศัยร่มเงา และความชื้นจากการที่มีพืชชั้นบนขึ้นปกคลุม รวมทั้งการจัดองค์ประกอบการผลิตทางการเกษตรให้มีความหลากหลายชนิดของพืชและสัตว์ ตลอดจนการสร้างระบบเกษตรให้มีลักษณะเลียนแบบระบบนิเวศป่าธรรมชาติ คือ มีไม้ยืนต้นหนาแน่นเป็นส่วนใหญ่ ทำให้ระบบมีร่มไม้ปกคลุมและมีความชุ่มชื้นสูง บางพื้นที่มีชื่อเรียกเฉพาะตามลักษณะความโดดเด่นของระบบนั้นๆ การเกษตรรูปแบบนี้ส่วนใหญ่พบในชุมชนที่อยู่ใกล้ชิดกับพื้นที่ป่าธรรมชาติ และเกษตรกร

ส่วนใหญ่จะมีแนวคิดที่จะทำการผลิตโดยไม่ให้กระทบต่อพื้นที่ป่าเดิม ในการเรียกชื่อบางพื้นที่จึงอาจมีชื่อเรียกเฉพาะตามลักษณะความโดดเด่นแตกต่างกันไปตามสภาพท้องถิ่นนั้นๆ เช่น วนเกษตรแบบบ้านสวน มักจะมีลักษณะของการมีต้นไม้ และพืชผลหลายชั้นความสูง โดยการปลูกไม้ผล ไม้ยืนต้น สมุนไพร และพืชผักสวนครัวในบริเวณบ้าน วนเกษตรที่มีต้นไม้แทรกในไร่นา หรือทุ่งหญ้า มักจะเหมาะกับพื้นที่ที่มีลักษณะสูงๆ ต่ำๆ โดยปลูกต้นไม้เสริมในที่ที่ไม่เหมาะสมกับพืชผล และปลูกพืชในที่ราบหรือที่ส่วมาเสมอ วนเกษตรที่มีต้นไม้ล้อมไร่นา มักจะเหมาะกับพื้นที่ไร่นาซึ่งมีลมแรง ซึ่งพืชผลอาจได้รับความเสียหายจากลมพายุ ดังนั้นจึงต้องปลูกต้นไม้เพิ่มความชุ่มชื้น และบังแดดลม วนเกษตรที่มีแถบต้นไม้และพืชผลสลับกัน มักจะเหมาะกับพื้นที่ที่มีความลาดชันเป็นแนวยาวมีน้ำไหลเซาะหน้าดินมาก ดังนั้นจึงต้องปลูกต้นไม้ไว้สองถึงสามแถว สลับกับพืชผลเป็นช่วงๆ เพื่อขวางความลาดชันและช่วยรักษาหน้าดิน ในระยะยาวจะทำให้เกิดชั้นบันไดดินแบบธรรมชาติให้กับพืชที่ปลูก และวนเกษตรที่ใช้พื้นที่หมุนเวียนปลูกไม้ยืนต้น พืชผล และเลี้ยงสัตว์ มักจะเหมาะกับพื้นที่ขนาดกลางถึงขนาดใหญ่ ซึ่งมีพื้นที่พอที่จะปลูกพืชผลเป็นแปลงหมุนเวียน โดยมีแปลงไม้ยืนต้นร่วมกับการเลี้ยงสัตว์แบบหมุนเวียนเพื่อฟื้นฟูดิน เป็นต้น (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และศรีไพร บุญสังข์, 2546; มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547; ไพบูลย์ เฮงสุวรรณ และคณะ, 2547; วิฑูรย์ เลี่ยนจำรูญ, 2539)

2.2.4 เกษตรทฤษฎีใหม่ (New Theory Agriculture) เป็นระบบเกษตรกรรมที่เน้นการจัดการแหล่งน้ำเพื่อแก้ไขปัญหาภัยแล้ง ตลอดจนการจัดสรรแบ่งส่วนพื้นที่ทำการเกษตรอย่างเหมาะสมเพื่อสร้างความมั่นคงทางด้านอาหารของเกษตรกร อันจะเป็นการแก้ปัญหาในเรื่องชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกร อีกทั้งก่อให้เกิดความมั่นคงทางเศรษฐกิจโดยรวมของประเทศ หลักการทั่วไปของเกษตรทฤษฎีใหม่นี้ มีความจำเป็นต้องประยุกต์ใช้ให้เหมาะสมกับสภาพภูมิประเทศของสิ่งแวดล้อมจึงจะเกิดประโยชน์สูงสุด ซึ่งมีหลักการ 3 ข้อ ดังนี้-

ขั้นที่ หนึ่ง เน้นเรื่องการจัดการน้ำเพื่อสร้างผลผลิต และอาหารให้เพียงพอต่อการบริโภคในครอบครัว ให้เกษตรกรมีความพอเพียง โดยเลี้ยงตัวเองได้ (Self Sufficiency) ในระดับชีวิตที่ประหยัด ต้องมีความสามัคคีในท้องถิ่น มีการผลิตข้าวเพื่อการบริโภคอย่างพอเพียงเป็นประจำปี โดยถือว่าครอบครัวหนึ่งทำนา 5 ไร่ จะมีข้าวเพื่อบริโภคได้ตลอดปี ข้อนี้ถือเป็นหลักสำคัญของเกษตรแนวนี้ มีการจัดสรรที่ดินเพื่อการใช้ประโยชน์ในเนื้อที่ขนาด 10 ถึง 15 ไร่ คือ 30:30:30:10 โดยร้อยละ 30 ของพื้นที่ ให้มีการขุดสระเพื่อเก็บน้ำไว้ใช้ในฤดูแล้ง และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำได้ อีกร้อยละ 30 ของพื้นที่ ใช้เพาะปลูกพืชผักสวนครัว ปลูกไม้ผลยืนต้นเพื่อเพิ่มรายได้เสริมให้กับครอบครัว อีกร้อยละ 30 ของพื้นที่ ใช้ในการทำนา หรือการปลูกข้าวเพื่อบริโภค

ในครอบครัว และอีกร้อยละ 10 ของพื้นที่ ใช้เป็นบริเวณในการปลูกสร้างบ้านและสิ่งก่อสร้างเพื่ออยู่อาศัย

ขั้นที่ สอง เป็นการรวมกลุ่มของเกษตรกรในการผลิต การตลาด การจัดสวัสดิการ การศึกษาร่วมกับองค์กรภายนอกเพื่อการขยายกิจการของกลุ่ม เป็นการผลิตให้สามารถพึ่งพาตนเองได้ด้วยวิธีง่ายๆ ค่อยเป็นค่อยไปตามกำลัง โดยมีแนวทางด้วยความร่วมมือของหน่วยราชการ มูลนิธิ และเอกชน

ขั้นที่ สาม การร่วมมือกับแหล่งเงินทุนและพลังงาน ตั้งบริการโรงสี ร้านค้า สหกรณ์ ช่วยกันพัฒนาคุณภาพชีวิต ซึ่งถือเป็นการสร้างงานและสร้างอาชีพเสริมให้กับเกษตรกร ทั้งนี้ทุกฝ่ายต่างจะได้รับประโยชน์ร่วมกัน (บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และศรีไพร บุญสังข์, 2546; มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547)

2.2.5 ระบบไร่หมุนเวียน เป็นระบบเกษตรกรรมแบบพื้นบ้านที่กระจายอยู่ในหลายวัฒนธรรมโดยระบบการเพาะปลูกในพื้นที่หนึ่งในช่วงเวลาหนึ่ง จากนั้นจะย้ายพื้นที่เพาะปลูกไปยังพื้นที่ใหม่เพื่อให้พื้นที่เดิมเริ่มฟื้นความอุดมสมบูรณ์ แล้วหมุนเวียนกลับมาใช้ประโยชน์จากพื้นที่เดิมอีกครั้งหนึ่ง อาจจะถูกๆ 5-9 ปี แล้วแต่สภาพพื้นที่และวัฒนธรรมของชนเผ่า ระบบเกษตรแบบนี้เน้นการปลูกข้าวไร่เป็นพืชหลัก ผสมกับการปลูกพืชอาหารท้องถิ่น โดยมีข้าว ผัก และพืชใช้สอยต่างๆ ปลูกอยู่ในระบบเป็นจำนวนมาก ระบบเกษตรแบบไร่หมุนเวียนนี้มีรูปแบบการจัดการแปลง 2 ลักษณะใหญ่ๆ คือ การทำไร่แบบแปลงรวมเป็นแบบที่ชาวบ้านในชุมชนจะใช้พื้นที่ไร่เหล่าผืนเดียวกันทำไร่ในแต่ละปี ไม่มีใครเป็นเจ้าของพื้นที่อย่างชัดเจน แต่ละครอบครัวอาจหมุนเวียนไปทำพื้นที่เดิมหรืออาจจะเป็นครอบครัวใหม่เข้ามาทำแทนได้ และการทำไร่แบบแปลงกระจาย ที่แต่ละครอบครัวเลือกพื้นที่ไร่เหล่าที่เหมาะสมเพื่อทำไร่ โดยไม่ได้มีพื้นที่ติดต่อกันเป็นผืนเดียว แต่กระจายเป็นหย่อมๆ ที่ดินมักมีเจ้าของในระดับครัวเรือน การทำเกษตรแบบนี้อาจถือได้ว่าเป็นรูปแบบเกษตรยั่งยืนที่สามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพไว้ได้มากที่สุดระบบหนึ่ง ขณะเดียวกันเกษตรกรที่รักษาระบบเกษตรกรรมเช่นนี้เอาไว้ มักจะมีเกณฑ์คุณค่าในการให้ความเคารพและนอบน้อมต่อธรรมชาติ ดังคำกล่าวที่ว่า “ใช้ประโยชน์จากน้ำต้องรักษาน้ำ ใช้ประโยชน์จากป่าต้องรักษาป่า” เป็นต้น (มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการสมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547)

2.2.6 ไร่นาสวนผสม ระบบไร่นาสวนผสมแท้จริงเป็นระบบเกษตรผสมผสานรูปแบบหนึ่ง แต่แยกออกมาให้เห็นเด่นชัดว่ามีการทำร่วมอยู่ในระบบด้วย ซึ่งการทำนา

จะทำให้เกษตรกรมีศักยภาพในการพึ่งพาตนเองทางด้านอาหารได้ดียิ่งขึ้น (ไพบูลย์ เสงสุวรรณและคณะ, 2547)

2.2.7 การเลี้ยงสัตว์ ในชุมชนมักจะมีการเลี้ยงสัตว์ควบคู่ไปกับการเพาะปลูก ซึ่งมีทั้ง การเลี้ยงสัตว์ที่สร้างความเกื้อกูลให้แก่ระบบ โดยเป็นส่วนหนึ่งของระบบเกษตรผสมผสาน ระบบไร่นาป่าสวน และระบบวนเกษตร หรือการเลี้ยงสัตว์ที่แยกออกมาต่างหาก ข้อเด่นของการเลี้ยงสัตว์ในการทำเกษตรยั่งยืน คือ การเลือกชนิดและพันธุ์สัตว์ให้สอดคล้องกับระบบนิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่น ส่วนใหญ่มักเป็นพันธุ์พื้นบ้าน การดูแลสัตว์ก็เป็นแบบพื้นบ้าน กล่าวคือ ไม่ใช้อาหารสำเร็จรูป หรืออาหารเสริม แต่ปล่อยให้สัตว์หากินเองตามแหล่งธรรมชาติ เช่น ฟางข้าว รำ แกลบ หญ้า เป็นต้น การเลี้ยงสัตว์ในระบบเกษตรยั่งยืน มีประโยชน์หลักๆ สามประการ ประการแรก เพื่อเป็นแหล่งอาหาร ประการต่อมา ทำให้มีรายได้ และประการสุดท้ายสามารถผลิตปุ๋ยคอก (ไพบูลย์ เสงสุวรรณและคณะ, 2547)

2.2.8 การประมง (พื้นบ้าน) การทำประมงในที่นี้หมายถึง การจับสัตว์น้ำ และการเพาะเลี้ยงสัตว์น้ำในแหล่งน้ำขนาดใหญ่ เช่น แม่น้ำ ทะเลสาบ ชายฝั่งทะเล แต่ไม่รวมการเลี้ยงปลาในบ่อขุด การทำประมงในระบบเกษตรยั่งยืน เน้นที่การทำประมงแบบพื้นบ้าน ซึ่งคำนึงถึงการอนุรักษ์ระบบนิเวศ และการอนุรักษ์พันธุ์สัตว์น้ำ เช่น การใช้เครื่องมือประมงแบบพื้นบ้านเพื่อไม่ให้มีการจับสัตว์น้ำในปริมาณที่มากเกินไป ไม่จับสัตว์น้ำขนาดเล็กเกินไป การเว้นจับปลาในฤดูวางไข่ รวมถึงการระมัดระวังไม่ทำลายแนวปะการังที่เป็นแหล่งเพาะพันธุ์สัตว์ เป็นต้น ทั้งนี้ปล่อยสัตว์เหล่านี้ได้มีโอกาสขยายพันธุ์ตามธรรมชาติ (ไพบูลย์ เสงสุวรรณและคณะ, 2547)

2.2.9 เกษตรอินทรีย์ (Organic Farming) เป็นระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอร์โมนที่กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ เกษตรอินทรีย์ให้ความสำคัญสูงสุด 3 ประเด็นใหญ่ๆ คือ ประเด็นที่หนึ่ง การหมุนเวียนของแร่ธาตุอาหาร กล่าวคือให้ความสำคัญในการป้องกันการสูญเสียธาตุอาหารที่เกิดจากกระบวนการผลิต โดยมีเป้าหมายเพื่อลดการพึ่งพาแหล่งธาตุอาหารจากภายนอกฟาร์มที่มากเกินไป เช่น การปลูกพืชหมุนเวียน การใช้ประโยชน์จากเศษซากพืช มูลสัตว์ ปุ๋ยพืชสด ปุ๋ยชีวภาพ รวมทั้งธาตุอาหารจากการหมักของหินแร่ มีการควบคุมศัตรูพืชโดยวิธีชีวภาพ หรือสารสกัดจากพืชที่ไม่เป็นอันตรายต่อมนุษย์หรือมีผลกระทบต่อแมลงที่เป็นประโยชน์ ประเด็นที่สอง ความอุดมสมบูรณ์ของดิน ถือเป็นหัวใจสำคัญของเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น เกษตรกรจึงต้องหาอินทรีย์วัตถุต่างๆ มาคลุมหน้าดินอยู่เสมอ เพื่อว่าอินทรีย์วัตถุเหล่านั้นจะกลายมาเป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตและจุลินทรีย์ในดิน ซึ่งจะทำให้ดินกลับมามีสภาพที่อุดมสมบูรณ์ นอกจากนี้

เกษตรกรต้องหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีทางการเกษตร ซึ่งจะทำให้พืชที่ปลูกมีความแข็งแรง และต้านทานโรคและแมลง ตลอดจนการให้ผลผลิตสูง ประเด็นที่สาม หลักความหลากหลาย ที่สัมพันธ์กันอย่างสมดุลในระบบนิเวศ ทำให้ได้โดยการปลูกพืชร่วมหลายชนิดในเวลาเดียวกัน หรือเหลื่อมเวลากัน การปลูกพืชหมุนเวียนต่างชนิดกัน รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์ นับเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพ และยังเป็น การลดความเสี่ยงจากปัญหาโรค และแมลงศัตรูพืชระบาด นอกจากนี้ การไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะมีส่วนช่วยให้ศัตรูธรรมชาติ สามารถควบคุมศัตรูพืช ซึ่งเป็นการสร้างสมดุลนิเวศการเกษตรอีกวิธีหนึ่ง (รตสุคนธ์ พุ่มพันธุ์วงศ์, 2548 (ก); บัณฑูร เศรษฐศิโรตม์ และศรีไพร บุญสังข์, 2546; มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืนประเทศไทย, ม.ป.ป.; คณะทำงานวิชาการ สมัชชาเกษตรกรรมทางเลือก ครั้งที่ 3, 2547; ไพบูลย์ เสงสุวรรณ และคณะ, 2547; วิทยุขัย เลียนจำรูญ, 2539)

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับรูปแบบและหลักการทั่วไปของเกษตรยั่งยืน จากทั้งองค์กรและนักวิชาการหลายท่านที่ได้กล่าวไว้ข้างต้นแล้วพบว่า เป้าหมายแห่งการทำเกษตรในรูปแบบต่างๆ ล้วนมีเป้าหมายที่คล้ายคลึงกัน กล่าวคือ การใช้ปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ การผลิตทางการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม เพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศการเกษตร ดังนั้นจึงอาจกล่าวได้ว่า ไม่ว่าจะเป็นการทำเกษตรในรูปแบบใดก็ตาม ผลที่ได้ยังคงดำเนินการภายใต้แนวคิดเกษตรยั่งยืนทุกรูปแบบ และในลำดับต่อจากนี้ไป ผู้วิจัยจึงได้นำเสนอเนื้อหาสาระของการพัฒนาเกษตรยั่งยืน โดยเน้นเฉพาะการพัฒนาเกษตรกรรมแนวอินทรีย์ ซึ่งเป็นเนื้อหาหลักหนึ่งของการศึกษานี้

3. แนวคิดเกี่ยวกับพัฒนาการเกษตร

3.1 แนวคิดเกี่ยวกับการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

3.1.1 นิยามการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

ปัจจุบัน ผู้บริโภคให้ความสนใจกับสุขภาพมากยิ่งขึ้น จึงนิยมหันมาบริโภคอาหารที่ถูกสุขอนามัย ตลอดจนผ่านกรรมวิธีการผลิตที่ปลอดภัยและไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ส่งผลให้ตลาดของเกษตรอินทรีย์เป็นที่ต้องการ และมีการขยายตัวมากขึ้นและเป็น ไปอย่างต่อเนื่อง เกษตรอินทรีย์ (organic agriculture) เป็นการทำเกษตรรูปแบบหนึ่งที่มีเทคนิคสอดคล้องกับแนวคิดเกษตรยั่งยืน กล่าวคือ มีระบบการผลิตที่คำนึงถึงสิ่งแวดล้อม รักษาสมดุลของธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงกับธรรมชาติ และหลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ ที่อาจก่อให้เกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม รวมถึงการนำภูมิปัญญาชาวบ้าน

มาใช้ประโยชน์ด้วย ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจึงขอ
นำเสนอความหมายจากองค์กรและนักวิชาการต่างๆ ดังต่อไปนี้

สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (2005) ให้คำจำกัดความของเกษตรอินทรีย์
ว่า หมายถึง ระบบเกษตรที่ผลิตอาหารและเส้นใยด้วยความยั่งยืนทางสิ่งแวดล้อม สังคม
และเศรษฐกิจ โดยเน้นที่หลักการปรับปรุงบำรุงของดิน การเคารพต่อศักยภาพทางธรรมชาติของพืช
สัตว์ และนิเวศการเกษตร เกษตรอินทรีย์จึงลดการใช้ปัจจัยการผลิตจากภายนอก และหลีกเลี่ยง
การใช้สารเคมีสังเคราะห์ เช่น ปุ๋ย สารกำจัดศัตรูพืช และเวชภัณฑ์สำหรับสัตว์ แต่ในขณะเดียวกัน
ก็พยายามประยุกต์ใช้ธรรมชาติในการเพิ่มผลผลิต และพัฒนาความต้านทานต่อโรคของพืช
และสัตว์เลี้ยง หลักการเกษตรอินทรีย์นี้เป็นหลักการสากลที่สอดคล้องกับเงื่อนไขทางเศรษฐกิจ-
สังคม ภูมิอากาศ และวัฒนธรรมท้องถิ่นด้วย

Codex (2001) ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ว่า หมายถึง ระบบการจัดการ
ผลิตพืช และสัตว์แบบองค์รวม (holistic) ที่เน้นการจัดการเพื่อการปฏิบัติสำหรับการใช้ทรัพยากร
ภายในฟาร์มมากกว่าการนำเข้าจากภายนอกฟาร์ม ผสานกับวัฒนธรรม และชีวภาพ
แทนการใช้เครื่องจักร และวัสดุสังเคราะห์ (Franc Bavec and Martina Bavec, 2006)

มกอช. 9,000 เล่ม 1-2546 ได้ให้ความหมายของเกษตรอินทรีย์ว่า หมายถึง
ระบบการจัดการการผลิตด้านการเกษตรแบบองค์รวมที่เกื้อหนุนต่อระบบนิเวศ รวมถึงความ
หลากหลายทางชีวภาพ วงจรชีวภาพ โดยเน้นการใช้วัสดุธรรมชาติ หลีกเลี่ยงการใช้วัตถุพิษจากการ
สังเคราะห์ และไม่ใช้ พืช สัตว์ หรือจุลินทรีย์ที่ได้มาจากการคัดแปลงพันธุกรรม (genetic
modification) มีการจัดการกับผลิตภัณฑ์โดยเน้นการแปรรูปด้วยความระมัดระวังเพื่อรักษาสภาพ
การเป็นเกษตรอินทรีย์ และคุณภาพที่สำคัญของผลิตภัณฑ์ในทุกขั้นตอน (สมคิด คิสถาพร, 2549)

มูลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ม.ป.ป.) ให้คำจำกัดความไว้ว่าเกษตรอินทรีย์ คือ
ระบบการผลิตทางการเกษตรที่หลีกเลี่ยงการใช้ปุ๋ยเคมีสังเคราะห์ สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ฮอร์โมนที่
กระตุ้นการเจริญเติบโตของพืชและสัตว์ รวมทั้งสิ่งมีชีวิตคัดแปลงทางพันธุกรรม เกษตรอินทรีย์ให้
ความสำคัญสูงสุดในการปรับปรุงบำรุงดิน โดยเชื่อว่า หากดินมีความอุดมสมบูรณ์ตามไปด้วย
มนุษย์ที่บริโภคผลผลิตจากไร่นาอินทรีย์ก็จะได้รับอาหารที่มีคุณภาพดีและปลอดภัย

สุพจน์ ชัยวิมล (2548) ให้คำจำกัดความเกษตรอินทรีย์ ว่าหมายถึง
ระบบการผลิตที่คำนึงถึงสภาพแวดล้อมรักษาสมดุลของธรรมชาติ และความหลากหลายของ
ทางชีวภาพ โดยมีระบบการจัดการนิเวศวิทยาที่คล้ายคลึงกับธรรมชาติ และหลีกเลี่ยงการใช้
สารสังเคราะห์ไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมีสารเคมีกำจัดศัตรูพืชและฮอร์โมนต่างๆ ตลอดจนไม่ใช้พืช
หรือสัตว์ที่เกิดจากการคัดต่อทางพันธุกรรมที่อาจเกิดมลพิษในสภาพแวดล้อม เน้นการใช้

อินทรีย์วัตถุ และปุ๋ยชีวภาพในการปรับปรุงบำรุงให้มีความอุดมสมบูรณ์ เพื่อให้ต้นพืชมีความแข็งแรงสามารถ ต้านทานโรคและแมลงด้วยตนเอง รวมถึงการนำเอาภูมิปัญญาชาวบ้านมาใช้ประโยชน์ด้วย ผลผลิตที่ได้จะปลอดภัยจากสารพิษตกค้าง ทำให้ปลอดภัยทั้งผู้ผลิตและผู้บริโภคและไม่ทำให้สภาพแวดล้อมเสื่อมโทรมอีกด้วย (กองพัฒนาการเกษตรพื้นที่เฉพาะกรมส่งเสริมการเกษตร, 2548)

รสสุคนธ์ พุ่มพันธวงศ์ (2548) ให้คำจำกัดความเกษตรอินทรีย์ว่า หมายถึงการทำเกษตรที่พึ่งพาอาศัยธรรมชาติ ลด ละ เลิก การใช้สารอินทรีย์ หรือสารเคมี ผลผลิตที่ได้เป็นผลผลิตที่ปลอดภัยจากสารพิษ ทำให้ผู้ผลิตและผู้บริโภคปลอดภัย เป็นระบบการผลิตที่ต้องคำนึงถึงสิ่งแวดล้อม รักษาความสมดุลของธรรมชาติและ ความหลากหลายทางชีวภาพ

สมศักดิ์ อาศรัยจ้าว (2548) คือ การเกษตรที่สร้างสรรค์ให้ระบบนิเวศการเกษตร เกิดการผลิตที่ยั่งยืน ปลอดภัยต่อผู้บริโภค และปรับปรุงสภาพแวดล้อมที่มีหลากหลายทางชีวภาพ ในระบบการเกษตร เกิดการผสมผสานเกื้อกูลซึ่งกันและกัน หลีกเลี่ยงการใช้สารเคมีสังเคราะห์ เป็นการหมุนเวียนการใช้ทรัพยากรในไร่นาให้เกิดประโยชน์สูงสุด

จากเนื้อหา นิยามข้างต้น หากพิจารณาโดยละเอียด จะพบประเด็นสำคัญๆ หลายประเด็น ประเด็นแรก ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบองค์รวม อธิบายได้ว่าเป็นการทำเกษตรที่มีความสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมและระบบนิเวศ ในลักษณะที่พึ่งพา และเกื้อกูลประโยชน์ซึ่งกันและกัน โดยมีเป้าหมายหลัก คือ การอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ประเด็นต่อมา มีระบบการจัดการโดยวิถีธรรมชาติที่สนับสนุนและส่งเสริมระบบนิเวศการเกษตร ตลอดจนการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ การทำเกษตรอินทรีย์ต้องอาศัยความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้ที่จะทำการผลิตให้สอดคล้องกับกลไกธรรมชาติ เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จำเป็นต้องเรียนรู้และหมั่นสังเกตสภาพและเงื่อนไขของนิเวศการเกษตรในท้องถิ่น กล่าวคือ การเข้าใจถึงวงจรชีวิตธาตุอาหารของพืชและดิน วงจรชีวิตของศัตรูพืชเพื่อก่อให้เกิดการป้องกันและกำจัดศัตรูพืชรวมถึงวัชพืชด้วยวิถีธรรมชาติ จึงอาจกล่าวได้ว่า เกษตรอินทรีย์เป็นการเกษตรแห่งการเรียนรู้ และการบริหารจัดการเพื่อพัฒนาให้เกิดความสมดุลของนิเวศการเกษตร อีกทั้งสามารถรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ ได้ด้วยประเด็นที่สาม เน้นการปรับปรุงบำรุงดิน ซึ่งวิฑูรย์ ปัญญากุล (2545-2546); สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (Franc Bavec and Martina Bavec, 2006); รสสุคนธ์ พุ่มพันธวงศ์ (2548) ได้กล่าวไว้และสรุปได้ว่า การปฏิบัติที่สำคัญที่สุดของการเกษตรอินทรีย์ก็คือ การสร้างความอุดมสมบูรณ์ในดิน เพราะถือว่า “ถ้าดินดี พืชย่อมแข็งแรงสมบูรณ์” ความสำคัญของดินต่อการเกษตรเป็นเรื่องที่ตระหนักรับรู้กันมานาน ภูมิปัญญาพื้นบ้านมีวิธีการในการจำแนกและวิเคราะห์ดิน

ตลอดจนการคัดเลือกพื้นที่ที่เหมาะสมสำหรับการทำเกษตรแต่ละประเภท ความสำคัญของดินต่อการเพาะปลูกนั้นไม่เพียงเพราะว่าดินเป็นจุดศูนย์กลางของวงจรอาหารพืช โดยเฉพาะไนโตรเจนและคาร์บอน แต่ยังรวมถึงการที่ดินเป็นแหล่งกำเนิดและเป็นที่อยู่ของสิ่งมีชีวิตมากมาย ตลอดจนปัญหาความไม่ยั่งยืนของการเกษตรก็มีสาเหตุมาจากความเสื่อมโทรมของดินเป็นสำคัญ ดังนั้นเกษตรกรต้องหาอินทรีย์วัตถุต่างๆ มาคลุมหน้าดินไว้เสมอ ซึ่งอินทรีย์วัตถุเหล่านี้จะกลายเป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตในดินทำให้ดินฟื้นฟูและมีความอุดมสมบูรณ์ต่อไป ประเด็นที่สละปึงจัยการผลิตจากภายนอก ดังที่ได้กล่าวไว้ข้างแล้วในบทที่หนึ่ง ว่าการเกษตรแผนใหม่ที่ได้ดำเนินมาเป็นเวลานานกว่าสี่ทศวรรษ ได้ก่อให้เกิดปัญหาต่อภาคการเกษตรหลายประการ โดยเฉพาะผลที่เกิดจากการใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและปุ๋ยเคมี ซึ่งวิฑูรย์ ปัญญากุล (2545-2546); สุพจน์ ชัยวิมล (กองพัฒนาการเกษตรพื้นที่เฉพาะ กรมส่งเสริมการเกษตร, 2548); รสสุคนธ์ พุ่มพันธุ์วงศ์ (2548); สมคิด ศิสถาพร (2549) ได้กล่าวไว้และสรุปได้ว่า สารเคมีทางการเกษตรนี้มีผลกระทบต่อกลไกและกระบวนการของระบบนิเวศ การใช้สารเคมีควบคุมและกำจัดวัชพืช โรคพืช และแมลงศัตรูพืช ก่อให้เกิดสารพิษปนเปื้อนในดิน น้ำ และอากาศ รวมถึงตกค้างในพืชผลทางการเกษตร และเกิดการสะสมในร่างกายของเกษตรกร นอกจากนี้ยังถือว่า การใช้สารเคมีทางการเกษตร เป็นอันตรายที่สามารถก่อภัยคุกคามต่อสุขภาพของประชากรของประเทศโดยรวม ประเด็นที่ห้า การห้ามไม่ให้ใช้สิ่งมีชีวิตดัดแปลงทางพันธุกรรม ซึ่งสุพจน์ ชัยวิมล (2548); มุลนิธิเกษตรกรรมยั่งยืน (ม.ป.ป.) ได้กล่าวเกี่ยวกับเรื่องนี้ว่า ในการทำเกษตรอินทรีย์ห้ามไม่ให้ใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่มีการดัดแปลงพันธุกรรม เนื่องจากยังไม่มีข้อพิสูจน์ยืนยันว่า พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่เกิดจากการดัดแปลงพันธุกรรมจะมีความปลอดภัยหรือไม่ หรือยืนยันชัดเจนว่าจะไม่มีผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อมและผู้บริโภค ประเด็นสุดท้าย ในกระบวนการผลิตทางการเกษตรต้องสอดคล้องและอยู่ภายใต้เงื่อนไขของสภาพเศรษฐกิจ-สังคม ภูมิอากาศ ภูมินิเวศ และวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นๆ ทั้งนี้ในกระบวนการผลิตจะต้องดำเนินการภายใต้ความสามารถของสภาพเศรษฐกิจ-สังคม สภาพภูมิอากาศ-นิเวศ ของท้องถิ่นนั้น เพื่อให้ได้ผลผลิตที่เกิดจากกระบวนการพัฒนาการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น ดังที่ วิฑูรย์ ปัญญากุล (2546) ได้แสดงทัศนะไว้ว่า แท้จริงแล้ววิถีชีวิตและการผลิตเกษตรอินทรีย์ต้องอาศัยความรู้ด้านวิทยาศาสตร์ธรรมชาติ เพื่อเรียนรู้ที่จะทำการผลิตให้สอดคล้องประสานกับกลไกธรรมชาติ เกษตรกรที่ทำเกษตรอินทรีย์จำเป็นต้องเรียนรู้และหมั่นสังเกตสภาพและเงื่อนไขของนิเวศการเกษตรในท้องถิ่น จึงอาจกล่าวได้ว่า เกษตรอินทรีย์เป็นการเกษตรแห่งการเรียนรู้ และการบริหารจัดการเพื่อพัฒนาให้เกิดความสมดุลของนิเวศการเกษตร

จากการสังเคราะห์คำนิยามที่มีผู้กล่าวไว้อย่างหลากหลายข้างต้น ทำให้สามารถบูรณาการนิยาม เพื่อให้อยู่ภายใต้กรอบวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัย ได้ว่า เกษตร

อินทรีย์ หมายถึง ระบบการผลิตทางการเกษตรแบบองค์รวม มีระบบการจัดการโดยวิถีธรรมชาติ ที่สนับสนุนและส่งเสริมระบบนิเวศการเกษตร ตลอดจนการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ เน้นการปรับปรุงบำรุงดิน ลดปัจจัยการผลิตจากภายนอก รวมทั้งการไม่ใช้สิ่งมีชีวิตดัดแปลงทางพันธุกรรม ทั้งนี้ในกระบวนการผลิตทางการเกษตรต้องสอดคล้อง และอยู่ภายใต้เงื่อนไขของสภาพเศรษฐกิจ-สังคม ภูมิอากาศ ภูมินิเวศน์ และวัฒนธรรมท้องถิ่นนั้นๆ ซึ่งในลำดับต่อจากนี้ ผู้วิจัยจะได้นำเสนอหลักการและแนวทางของการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ และหลักปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์ โดยยึดค่านิยมที่ได้สังเคราะห์และบูรณาการขึ้นใหม่ ตามวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการศึกษานี้

3.1.2 แนวคิดการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

ระบบเกษตรอินทรีย์ เป็นรูปแบบหนึ่งของการทำเกษตรยั่งยืน ดังนั้นเป้าหมายหลักในการทำเกษตร จึงมุ่งเน้นการใช้ปัจจัยการผลิตอย่างมีประสิทธิภาพ การผลิตทางการเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้เพื่อรักษาความสมดุลของระบบนิเวศการเกษตร อย่างไรก็ตามเกษตรอินทรีย์ก็ยังมีแตกต่างจากการทำเกษตรยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ ตรงที่เกษตรอินทรีย์เป็นการทำเกษตรแบบองค์รวมอย่างแท้จริง กล่าวคือ การดำเนินกิจกรรมต่างๆ ล้วนเป็นกระบวนการที่เสริมสร้าง ผสมผสาน เกื้อกูลกันและกัน อีกทั้งยังสอดคล้องกับวิถีชีวิต สังคมท้องถิ่น คำนึงถึงระบบนิเวศการเกษตร เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยจะขอเสนอหลักการของการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ และหลักปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์ ตามลำดับต่อไปนี้

1) หลักการของการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

สุพจน์ ชัยวิมล (2548) เกษตรอินทรีย์สมัยใหม่ อาศัยหลักการวิทยาศาสตร์เข้ามาช่วยเริ่มต้นครั้งแรกในทวีปยุโรป ราวปี พ.ศ. 2479 โดย เซอร์อัลเบิร์ต โฮเวิร์ด ซึ่งถือได้ว่าเป็นบิดาของการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเขาได้เขียนเรื่องราวเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ไว้ในหนังสือเรื่อง คัมภีร์การเกษตร (An Agricultural Testament) เมื่อเดือนมิถุนายน ปี พ.ศ. 2483 โดยได้กล่าวถึงหลักการเกษตรอินทรีย์ไว้ 7 ประการ ดังนี้

- (1) สุขภาพที่ดีเป็นสิทธิขั้นพื้นฐานของสิ่งมีชีวิตทั้งปวง
- (2) สุขภาพที่ดีต้องใช้ได้กับทั้งดิน พืช สัตว์ และมนุษย์

ซึ่งมีความสัมพันธ์ต่อกันอย่างหลีกเลี่ยงไม่ได้

(3) ความอ่อนแอที่เกิดขึ้นกับห่วงโซ่อาหารแรก คือดิน ซึ่งจะส่งผลกระทบต่อห่วงโซ่อื่นๆ ที่อยู่ลำดับสูงขึ้นไปตามลำดับจนถึงมนุษย์ซึ่งอยู่บนสุด

(4) การระบาดของโรคต่อพืช และสัตว์ในระบบการเกษตรอินทรีย์สมัยใหม่คือปัญหาในห่วงโซ่อาหารที่สอง และที่สาม

(5) ปัญหาสุขภาพของมนุษย์เป็นผลมาจากห่วงโซ่อาหารที่สอง และที่สาม

(6) สุขภาพที่ไม่ดีของพืช สัตว์และมนุษย์เป็นผลต่อเนื่องมาจาก สุขภาพที่ไม่ดีของดิน

(7) การยอมรับกฎและบทบาทของธรรมชาติ โดยสำนึกถึงปัญหาที่เกิดขึ้น จะทำให้เกิดการปรับเปลี่ยนการพัฒนาให้ถูกต้องโดยไม่ยาก ทั้งนี้จะต้องไม่กระทำการใดๆ ที่เป็นการรบกวนต่อกระบวนการสะสมธาตุอาหารในดินที่ดำเนินการโดยจุลินทรีย์ในดิน

สมาพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ (2549 อ้างถึงใน สำนักข่าวพาณิชย์ กรมส่งเสริมการส่งออก กระทรวงพาณิชย์, 2550; Kristiansen, Taji and Reganold, 2006) ได้เสนอหลักการของ การทำเกษตรอินทรีย์ใหม่ ภายใต้สถานการณ์ ที่เห็นว่า โลกประสบปัญหา สิ่งแวดล้อมที่รุนแรง เกษตรอินทรีย์มีการขยายตัวมากยิ่งขึ้น รวมถึงการรุกของบริษัทข้ามชาติ ที่พยายามผูกขาด การผลิตอาหารโดยนำพันธุวิศวกรรมมาใช้ สหพันธ์เกษตรอินทรีย์นานาชาติ จึงได้มีการทบทวน หลักการเกษตรอินทรีย์ พร้อมทั้งได้นำเสนอต่อที่ประชุมสมัชชาเกษตรอินทรีย์ ที่ประเทศออสเตรเลีย เมื่อปี พ.ศ. 2548 จนได้รับการรับรองและประกาศใช้ ในปี พ.ศ. 2549 ดังนี้

1. หลักการว่าด้วยสุขภาพ (Health) เกษตรอินทรีย์จะต้องมุ่ง เสริมสร้างสุขภาพ ของดิน พืช สัตว์ มนุษย์และโลกอย่างยั่งยืน โดยยึดหลักความเป็นองค์รวม ที่ไม่อาจแบ่งแยก

2. หลักการว่าด้วยระบบนิเวศ (Ecology) เกษตรอินทรีย์จะต้องตั้ง อยู่บนพื้นฐานของระบบและวงจรนิเวศที่มีชีวิต โดยทำการเกษตรให้สอดคล้องเลียนแบบ และเกื้อหนุนต่อความยั่งยืนในระบบนิเวศต่างๆ

3. หลักการว่าด้วยความเป็นธรรม (Fairness) -เกษตรอินทรีย์จะต้อง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของความสัมพันธ์ที่ก่อให้เกิดความเป็นธรรมต่อสิ่งแวดล้อมส่วนรวมและเปิด โอกาสในการพัฒนาคุณภาพชีวิต

4. หลักการว่าด้วยความระมัดระวัง (Care) เกษตรอินทรีย์จะต้อง มีการจัดการด้วยความระมัดระวังและรับผิดชอบเพื่อคุ้มครองสุขภาพและชีวิตที่ดีของคนในรุ่นปัจจุบัน และในรุ่นอนาคต รวมถึงสิ่งแวดล้อม

Codex (2001 อ้างถึงใน Franc Bavec and Martina Bavec, 2006) ได้เสนอหลักการ เพื่อใช้สำหรับการผลิตตามแนวเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

1. เพิ่มความหลากหลายทางชีวภาพ (Enhance biological diversity within the system)
2. การเพิ่มชีวภาพในดิน (Increase soil biological activity)
3. รักษาความอุดมสมบูรณ์ของดินในระยะยาว (Maintain long-term soil fertility)
4. การใช้เศษซากจากพืชและสัตว์เพื่อการฟื้นฟูดินอย่างน้อยไม่ก่อให้เกิดการใช้ทรัพยากรใหม่ (Recycle plant and animal waste to return nutrients to the land, thus minimizing the use of nonrenewable resources)
5. พึ่งพาระบบการจัดการทรัพยากรท้องถิ่น (Rely on renewable resources in locally organized agricultural systems)
6. การประชาสัมพันธ์ถึงผลที่ก่อให้เกิดมลภาวะจากการทำเกษตร ได้แก่ การใช้ดิน น้ำ อากาศ (Promote the healthy use of soil, water, and air, as well as minimize all forms of pollution that may result from agricultural practices.)
7. การจัดการผลผลิตทางการเกษตรอย่างระมัดระวัง ด้วยการคำนึงถึงความสมบูรณ์ คุณภาพในทุกขั้นตอน (Handle agricultural products with and emphasis on careful processing methods to maintain the organic integrity and vital qualities of the product and all stage)
8. การเกิดขึ้นของฟาร์มและความคงอยู่ขึ้นอยู่กับความเหมาะสมตลอดช่วงเวลาที่ผ่านมารวมถึงผลผลิตจากพืชล้มลุก และปศุสัตว์ (Establish itself on any existing farm through a conversion period, the appropriate length of which is determined by site-specific factors, such as the history of the land and the type of crops and livestock to be produced)

วิจูร์ย์ ปัญญากุล (2545-2546) ได้กล่าวไว้ว่า เกษตรอินทรีย์เป็นระบบเกษตรกรรมแบบองค์รวมที่ให้ความสำคัญกับการอนุรักษ์ฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน การรักษาแหล่งน้ำให้สะอาด แลความหลากหลายทางชีวภาพ ทำการผลิตโดยอาศัยหลักการและกระบวนการของระบบนิเวศ พยายามเสริมสร้างความผสมผสาน และเกื้อกูลในระบบนิเวศ และไม่ใช้ปัจจัยการผลิตที่เป็นสารเคมีสังเคราะห์ทุกชนิดที่ทำลายสมดุลของนิเวศการเกษตร และส่งผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ซึ่งถือได้ว่าเกษตรอินทรีย์เป็นการบริหารจัดการฟาร์มเชิงบวก (positive management) และด้วยวิธีการเช่นนี้ จึงทำให้เกษตรอินทรีย์มีความแตกต่างอย่างชัดเจน จากการทำเกษตรแบบธรรมชาติ นอกจากนี้แล้วเกษตรอินทรีย์ยังให้ความสำคัญกับเกษตรกร ผู้ผลิตและชุมชนท้องถิ่น เนื่องจากมุ่งหวังที่จะสร้างความมั่นคงในการทำเกษตรสำหรับเกษตรกร ตลอดจนการ

อนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม จากเหตุผลดังกล่าวทำให้ได้หลักการของการทำเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

1. การหมุนเวียนธาตุอาหาร การมีวัฏจักร หรือวงจรธาตุอาหารที่หมุนเวียนไปอย่างสมดุล จะทำให้พืชในป่าสามารถเจริญเติบโตได้อย่างยั่งยืน ดังนั้น เกษตรอินทรีย์จึงให้ความสำคัญกับการป้องกันการสูญเสียธาตุอาหารที่เกิดจากระบบการผลิต โดยมีเป้าหมายเพื่อลดการพึ่งพาแหล่งธาตุอาหารจากภายนอกฟาร์มที่มากเกินไป การทำให่วงจรธาตุอาหารหมุนเวียนได้อย่างต่อเนื่องตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ คือ การใช้ปุ๋ยหมัก การคลุมหน้าดินด้วยอินทรีย์วัตถุ การปลูกพืชเป็นปุ๋ยพืชสด และการปลูกพืชหมุนเวียน

2. การสร้างความอุดมสมบูรณ์ของธาตุอาหารในดิน แนวทางเกษตรอินทรีย์ถือว่า ความอุดมสมบูรณ์ของดิน เป็นหัวใจสำคัญ ดังนั้นเกษตรกรจึงต้องหาอินทรีย์วัตถุไม่ว่าจะเป็น ฟาง ไม้ ไม้ หรือแม้แต่พืชขนาดเล็ก มาคลุมหน้าดินทำให้ดินฟื้นกลับมามีชีวิตอีกครั้ง ซึ่งอินทรีย์วัตถุนี้จะกลายเป็นอาหารของสิ่งมีชีวิตและจุลินทรีย์ในดิน อีกทั้งการไม่ใช้สารเคมีทางการเกษตรที่เป็นอันตรายต่อสิ่งมีชีวิต และจุลินทรีย์ในดิน ยังสามารถช่วยให้ดินสามารถฟื้นความสมบูรณ์ของตัวเองได้อย่างรวดเร็ว เมื่อดินมีความอุดมสมบูรณ์พืชที่ปลูกก็แข็งแรง มีความต้านทาน โรคและแมลง รวมทั้งให้ผลผลิตสูงอีกด้วย

3. ความหลากหลายที่สัมพันธ์กันอย่างสมดุลในระบบนิเวศ ด้วยหลักการของระบบนิเวศธรรมชาติ ทำให้พืชสามารถเจริญเติบโตได้อย่างเสถียร และเป็นไปตามกลไกธรรมชาติ ดังนั้นแนวทางเกษตรอินทรีย์จึงจำเป็นต้องแสวงหาสมดุลของการเพาะปลูกพืชที่หลากหลาย เกื้อกูลซึ่งกันและกัน ไม่ว่าจะเป็นการปลูกพืชร่วมหลายชนิดในเวลาเดียวกัน หรือเลื่อมเวลากัน ตลอดจนการปลูกพืชหมุนเวียนต่างชนิดกัน รวมทั้งการเลี้ยงสัตว์จึงนับเป็นการใช้ประโยชน์จากทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพมากกว่า และยังเป็นการลดความเสี่ยงจากปัญหาโรคและแมลงศัตรูพืชระบาดอีกด้วย นอกจากนี้การไม่ใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืชจะมีส่วนช่วยให้ศัตรูธรรมชาติ สามารถแสดงบทบาทในการควบคุมศัตรูพืช ซึ่งเป็นการสร้างสมดุลนิเวศการเกษตรกรอีกวิธีหนึ่ง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับเนื้อหา หลักการทั้งหมดที่ได้กล่าวมาข้างต้น จะพบว่า ไม่ว่าจะเป็นหลักการที่เสนอโดยนักวิชาการท่านใดก็ตาม ต่างก็มีความสอดคล้องกัน แทบทั้งสิ้น ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำเสนอประเด็นที่สำคัญภายใต้บริบทการวิจัย ดังนี้ ประเด็นแรก เกี่ยวกับเรื่องของสุขภาพ ในระบบการทำเกษตรอินทรีย์มองว่าสุขภาพเป็นเรื่องที่มีความสำคัญ เป็นอย่างยิ่งและมีความหมายมากกว่าที่มองเห็น เพราะว่าสุขภาพในที่นี้มีลักษณะเป็นองค์รวม ที่ไม่ได้จำเพาะแต่เรื่องความเจ็บป่วยเท่านั้น “not being ill” IFOAM, 2002

(Kristiansen, Taji and Reganold, 2006) หากแต่มองว่าสุขภาพเป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุขและอย่างสมดุล ด้วยการประยุกต์ให้เข้ากับระบบนิเวศ ทั้งในส่วนของปัจเจกชน ดิน พืช สัตว์ สิ่งแวดล้อมนั้น ต่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ สำหรับการทำเกษตรอินทรีย์นั้น สังเกตพบว่า ดินมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยถือว่าดินเป็นต้นกำเนิดของควมมีสุขภาพดีของพืช สัตว์ มนุษย์ รวมถึงนิเวศการเกษตร อีกทั้งมีความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมาในโลก ล้วนมีสิทธิขั้นพื้นฐานเท่าเทียมกัน ในการได้รับสิ่งที่จะทำให้สุขภาพของตนเองดีขึ้น ประเด็นต่อมาเกี่ยวกับเรื่องของระบบนิเวศ เกษตรกรรมแนวอินทรีย์ เป็นระบบการทำเกษตรที่มีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ นั้นแสดงถึงการยอมรับกฎและบทบาทของธรรมชาติ และด้วยหลักการของระบบนิเวศธรรมชาติ จะทำให้พืชสามารถ เจริญเติบโตได้อย่างเสถียร และเป็นไปตามกลไกธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญ ในการทำเกษตรแนวนี้ ประการสุดท้ายเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-สังคมท้องถิ่น ในระบบการทำ เกษตรอินทรีย์นั้นจำเป็นต้องดำเนินการภายใต้สภาพการณ์ของสภาพเศรษฐกิจ และสังคมท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงในการทำเกษตร ตลอดจนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม ทั้งนี้เป็นการส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกวิธีหนึ่ง

จากการสังเคราะห์หลักการข้างต้น อาจบูรณาการขึ้นเป็นหลักการของทำ เกษตรอินทรีย์ ซึ่งในการบูรณาการนี้ ผู้วิจัยได้ยึดถือค่านิยมของเกษตรอินทรีย์เป็นแนวทาง อีกทั้งเพื่อให้เป็นไปตามกรอบของวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัย ได้ว่า การทำเกษตรอินทรีย์ต้อง ตั้งอยู่บนหลักการสำคัญสามประการ คือ หลักการเกี่ยวกับสุขภาพ หลักการเกี่ยวกับระบบนิเวศ และ หลักการเกี่ยวกับเศรษฐกิจ-สังคมท้องถิ่น ดังได้กล่าวมาแล้วข้างต้น

2) หลักปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์

เกษตรอินทรีย์จะเลือกใช้หลักการต่างๆ ที่ได้กล่าวมาข้างต้นเป็นกรอบในการกำหนดวิธีการของการทำเกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้เพื่อให้เกษตรกรสามารถปฏิบัติได้อย่างถูกต้อง และก้าวสู่การเป็นเกษตรอินทรีย์ ได้อย่างเต็มภาคภูมิ ดังนี้

สุพจน์ ชัยวิมล (2548) ได้กล่าวว่า การเกษตรปัจจุบันสามารถปรับเปลี่ยน มาเป็นเกษตรอินทรีย์ได้ โดยเริ่มต้นศึกษาหาความรู้จากมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ได้ถูกกำหนดขึ้น ควรเริ่มต้นด้วยความสนใจและศรัทธา ศึกษาหลักทฤษฎีเพื่อการปฏิบัติโดยศึกษาหาความรู้ จากธรรมชาติ เมื่อเริ่มปฏิบัติตามนี้แล้วก็นับได้ว่าก้าวเข้าสู่การทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเรียกได้ว่าเป็นเกษตรอินทรีย์ในระยะปรับเปลี่ยน เมื่อปฏิบัติอย่างเคร่งครัด และต่อเนื่องตามมาตรฐาน เกษตรอินทรีย์ไม่นานก็จะเป็นเกษตรอินทรีย์ได้ (สามารถขอรับรองสินค้าเกษตรอินทรีย์) ข้อสำคัญอยู่ที่การทำความเข้าใจเกษตรอินทรีย์ให้อย่างถ่องแท้ มีความตั้งใจจริง

มีความขยันหมั่นเพียร ไม่ทอดยอต่อปัญหาหรืออุปสรรคใดๆ มีความสุขในการปฏิบัติก็จะสามารถบรรลุวัตถุประสงค์ และประสบผลสำเร็จดังที่ตั้งใจไว้ เพราะเกษตรอินทรีย์เป็นเรื่องที่ทุกคนสามารถปฏิบัติได้จริง หากปฏิบัติตามวิธีการต่อไปนี้

1. ห้ามใช้สารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตรทุกชนิดไม่ว่าจะเป็นปุ๋ยเคมี ยาฆ่าหญ้า ยาป้องกันกำจัดศัตรูพืช และฮอร์โมน
 2. เน้นการปรับปรุงบำรุงดินด้วยอินทรีย์วัตถุเช่นปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยพืชสด ตลอดจนการปลูกพืชหมุนเวียนเพื่อให้พืชแข็งแรงมีความต้านทานต่อโรคแมลง
 3. รักษาความสมดุลของธาตุอาหารภายในฟาร์ม โดยใช้ทรัพยากรในท้องถิ่นมาหมุนเวียนให้เกิดประโยชน์สูงสุด
 4. ป้องกันมิให้มีการปนเปื้อนของสารเคมีจากภายนอกฟาร์ม ทั้งจากดิน น้ำ และอากาศ โดยจัดสร้างแนวกันชน ด้วยการขุดคู หรือปลูกพืชยืนต้น และพืชล้มลุก
 5. ใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่มีความต้านทาน และมีหลากหลาย ห้ามใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ ที่ได้จากการตัดต่อสารพันธุกรรม
 6. การกำจัดวัชพืชใช้เตรียมดินที่ดี และแรงงานคนหรือเครื่องมือกล แทนการใช้สารเคมีกำจัดวัชพืช
 7. การป้องกันกำจัดวัชพืชใช้สมุนไพรกำจัดศัตรูพืชแทนการใช้ยาเคมีกำจัดศัตรูพืช
 8. ใช้ฮอร์โมนที่ได้จากธรรมชาติ เช่น จากน้ำสกัดชีวภาพแทนการใช้ฮอร์โมนสังเคราะห์
 9. รักษาความหลากหลายทางชีวภาพ โดยการรักษาไว้ซึ่งพันธุ์พืชหรือสัตว์ สิ่งที่มีชีวิตทุกชนิดที่มีอยู่ในท้องถิ่น ตลอดจนปลูกหรือเพาะเลี้ยงขึ้นมาใหม่
 10. การปฏิบัติหลักการเก็บเกี่ยวและการแปรรูปให้ใช้วิถีธรรมชาติ และประหยัดพลังงาน
 11. ให้ความเคารพสิทธิมนุษยย์และสัตว์
 12. ต้องเก็บบันทึกข้อมูลไว้อย่างน้อย 3 ปี เพื่อรอการตรวจสอบ
- รศสุคนธ์ พุ่มพันธ์วงศ์ (2548) สวนไม้ผลอินทรีย์ ได้นำเสนอวิธีการ และหลักการปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์ไว้ ดังนี้
1. ไม่ใช้สารเคมีใดๆ ในการเพาะปลูก
 2. ไถพรวนดินในระยะเริ่มแรกและลดการไถพรวนเมื่อปลูกพืชไปนานๆ เพื่อรักษาสภาพโครงสร้างของดินให้ดีตลอดไป

3. มีการเปลี่ยนโครงสร้างของดินตามธรรมชาติ คือ มีการคลุมดิน ด้วยใบไม้แห้ง หญ้าแห้ง ฟางแห้ง ซึ่งหาได้ในท้องถิ่น เพื่อรักษาความชื้นของดิน
 4. มีการใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก และปุ๋ยพืชสด เพื่อการปรับปรุงบำรุงดิน
 5. มีการเติมจุลินทรีย์ท้องถิ่นที่มีประโยชน์ต่อการเกษตร
 6. มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่ทันสมัยมาช่วยเสริมในการผลิต ได้แก่ เทคนิคการปลูก การดูแลรักษาเอาใจใส่ การขยายพันธุ์พืช การเก็บรักษาเมล็ดพันธุ์ การให้น้ำ ตลอดจนการเก็บเกี่ยว
 7. มีการปลูกอย่างต่อเนื่อง ไม่ปล่อยให้ดินให้ว่างเปล่าแห้งแล้ง ทำให้โครงสร้างของดินเสีย จุลินทรีย์ตาย อย่างน้อยให้ปลูกพืชคลุมดินชนิดใดก็ได้
 8. มีการป้องกันโรคแมลงศัตรูพืชโดยใช้สารสกัดจากธรรมชาติ ได้แก่ สะเดา ข่า ตะไคร้ ยาสูบ และพืชสมุนไพรอื่นๆ ตลอดจนน้ำหมักสมุนไพรต่างๆ ที่มีอยู่ในท้องถิ่น
- วรรณลดา สุนัน ทพงค์ศักดิ์ (ม.ป.ป.) ได้กล่าวว่า เกษตรอินทรีย์ มีจุดมุ่งหมายในการฟื้นฟูและรักษาความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ ระบบนิเวศเกษตรด้วยวิธีการที่ยั่งยืน ซึ่งเทคนิควิธีทางธรรมชาติต่างๆ ในแต่ละวิธีจะมีความเชื่อมโยงกันอยู่ ดังนั้นจึงไม่สามารถเลือกใช้เพียงวิธีการอย่างใดอย่างหนึ่ง แต่ต้องใช้หลายๆ วิธีการประกอบกัน ดังนี้
1. การใช้วัสดุคลุมดิน โดยใช้เศษซากอินทรีย์วัตถุจำพวกใบไม้ ฟางข้าว แกลบ ชานอ้อย มูลสัตว์ หรือปล่อยให้ไม้พืชรื้อขึ้นปกคลุมดินในบริเวณที่ต้องการ เพื่อรักษาความชื้น และอุณหภูมิภายในดิน ป้องกันการชะล้างของผิวดินที่เกิดจากน้ำและลม บำรุงดิน และควบคุมวัชพืช
 2. การปรับปรุงดินโดยใช้พืชตระกูลถั่ว เพราะพืชตระกูลถั่วมีประโยชน์ในการให้ปุ๋ยในโตรเจนแก่ดิน ช่วยให้เศษซากพืชย่อยสลายได้ดีขึ้น ลดการระบาดของแมลงรักษาความชื้นของดิน และป้องกันการชะล้างของผิวดิน
 3. การใช้ปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก หินแร่ และเศษวัสดุจากการเกษตร ธาตุอาหารที่ได้จากกระบวนการเน่าเปื่อยผุพังของปุ๋ยประเภทนี้เป็นประโยชน์ต่อพืช ในขณะที่เดียวกันก็ไม่น่าเป็นอันตรายต่อความสมดุลและสิ่งมีชีวิตในดิน
 4. การลดการไถพรวนดิน โดยไถพรวนให้น้อยที่สุดหรือไถพรวนแบบอนุรักษ์ เพื่อลดการรบกวนกิจกรรมและปริมาณของจุลินทรีย์ และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อดิน
 5. การผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เช่น การเลี้ยงปลาในนา การเลี้ยงหมูควบคู่กับการเลี้ยงปลาเพื่อหมุนเวียนการใช้ประโยชน์ของทรัพยากรต่างๆ ในไร่นา

และเป็นการจัดการทรัพยากรในไร่นาให้เกื้อกูลประโยชน์กันทั้งในเรื่องการควบคุมศัตรูพืชและการเพิ่มอินทรีย์วัตถุจึงไม่ต้องพึ่งปุ๋ยเคมี สารเคมีกำจัดศัตรูพืชและอื่นๆ

6. การควบคุมศัตรูพืชโดยไม่ใช้สารเคมี วัชพืชที่เป็นศัตรูสามารถควบคุมได้โดยปลูกพืชหลายชนิดปลูกพืชคลุมดินหรือใช้กลวิธีปล่อยวัชพืชขึ้นในหน้าแล้งแล้วตัดฟันในหน้าฝน ส่วนการควบคุมแมลงที่เป็นศัตรูพืชทำได้โดยรักษาความอุดมสมบูรณ์ของดิน อนุรักษ์แมลงที่มีประโยชน์ เช่น ตั๊กแตนตำข้าว ค้างคาว มวน เพชฌฆาต แมลงปอ แมลงช้างปีกใส และอื่นๆ ปลูกพืชที่มีกลิ่นฉุน เช่น ดาวเรือง กระเทียม ผักกาดหอม ตะไคร้ เป็นต้น ใช้สารสมุนไพร เช่น สารสะเดา เป็นต้น

วิฑูรย์ ปัญญากุล (2546) ได้เสนอหลักปฏิบัติของเกษตรอินทรีย์ ไว้ ดังนี้

1. การปลูกพืชหมุนเวียน เนื่องจากพืชต่างชนิดกันจะให้ธาตุอาหารที่แตกต่างกัน การปลูกพืชหมุนเวียนจึงเป็นการบำรุงดินด้วยวิธีธรรมชาติ
2. การปลูกพืชคลุมดิน พืชที่ปลูกคลุมไว้จะช่วยรักษาดินเพิ่มธาตุอาหาร ป้องกันวัชพืชเติบโต ช่วยทำให้ดินโปร่งจากระบบรากที่ยังเล็ก และเมื่อไถกลับก็จะเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน นอกจากนั้นพืชคลุมดินยังช่วยรักษาความชุ่มชื้นของดินและเป็นอาหารของจุลินทรีย์ทั้งพืชและสัตว์
3. การอนุรักษ์แมลงที่มีประโยชน์ เกษตรอินทรีย์จะใช้วงจรศัตรูในธรรมชาติ หรือตัวห้ำ ตัวเบียนช่วยควบคุมศัตรูพืชที่มาทำลายพืชผล จึงไม่จำเป็นต้องใช้สารเคมีกำจัดศัตรูพืช ซึ่งจะตกค้างในดินอีกยาวนานหลายปี
4. การเติมปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสด ระบบการผลิตเกษตรอินทรีย์มีกฎระเบียบที่เข้มงวดเกี่ยวกับการใช้ปุ๋ยอินทรีย์ (รวมทั้งปุ๋ยอินทรีย์ที่ได้จากสัตว์) ซึ่งจะช่วยรักษาความชุ่มชื้นและเพิ่มพูนธาตุอาหารในดิน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับหลักปฏิบัติของการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ที่กล่าวมาข้างต้นพบว่า ในความหลากหลายนั้นมีความสอดคล้องและเป็นไปในทิศทางเดียวกัน ซึ่งผู้วิจัยขอเสนอผลการสังเคราะห์และบูรณาการภายใต้บริบทการวิจัย ดังนี้

1. การไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตรในการกำจัดแมลงศัตรูพืช วัชพืช หรือสอร์โอมิน
2. การคลุมดินด้วยอินทรีย์วัตถุ เป็นการใช้วัสดุต่างๆ คลุมดินเพื่ออนุรักษ์ดินและน้ำ เช่น เศษซากพืช ฟางข้าว หรือวัสดุอื่นๆ

3. การผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์ เน้นการจัดการทรัพยากรในไร่นาให้เกิดการเกื้อกูลประโยชน์กัน รวมถึงการปลูกพืชหมุนเวียน ที่สำคัญคือห้ามใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่ได้จากการตัดแปลงพันธุกรรม

4. การใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน ด้วยการใส่ ปุ๋ยคอก ปุ๋ยหมัก และปุ๋ยพืชสด ซึ่งปุ๋ยอินทรีย์เป็นปุ๋ยที่ได้จากวัตถุดิบจากพืช สัตว์ และจุลินทรีย์ นำมาผ่านกรรมวิธีจะทำให้ได้ลักษณะและรูปแบบของปุ๋ยอินทรีย์แตกต่างกัน กล่าวคือ ปุ๋ยคอกได้จากมูลสัตว์เป็นการให้ธาตุอาหารที่จำเป็นต่อการเจริญเติบโตของพืช ปุ๋ยหมักได้จากการเศษพืช หรือวัสดุเหลือใช้ชนิดต่างๆ มาผ่านกรรมวิธีจะทำให้ได้สารอินทรีย์วัตถุที่มีประโยชน์ต่อการเจริญเติบโตของพืช สำหรับปุ๋ยพืชสดนั้นได้จากการไถกลบ ต้น ใบ และส่วนต่างๆ ของพืช โดยเฉพาะพืชตระกูลถั่ว ในช่วงออกดอก ซึ่งเป็นช่วงที่มีธาตุอาหารสูงสุดแล้วปล่อยให้แห้งไว้ให้เน่าเปื่อยผุพังย่อยสลายกลายเป็นอาหารแก่พืชที่ปลูก

5. การปลูกพืชคลุมดิน เป็นการปลูกหญ้าหรือพืชตระกูลถั่วคลุมดิน ซึ่งเมื่อปลูกแล้วจะช่วยในการปกคลุมผิวดิน ช่วยควบคุมการชะล้างพังทลายของดินและปรับปรุงบำรุงดิน

6. ไถพรวนดินในระยะเริ่มแรก และลดการไถพรวน จนกระทั่งไม่ไถพรวนเลย เพื่อเป็นการลดการรบกวนกิจกรรมและปริมาณของจุลินทรีย์และสิ่งมีชีวิตต่างๆ ที่เป็นประโยชน์ต่อดิน

7. ป้องกันมิให้มีการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรจากภายนอกฟาร์ม อาจทำได้โดยจัดสร้างแนวกันชน การขุดคู ปลูกพืชยืนต้น หรือพืชล้มลุก

8. มีการนำเอาเทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาช่วยเสริมในการผลิต ได้แก่ เทคนิคการปลูก การดูแลเอาใจใส่ การขยายพันธุ์พืช การให้น้ำ เป็นต้น

3.2 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร

กล่าวสำหรับคำว่า การบริหาร ผู้คนส่วนใหญ่มักจะเคยได้ยิน หรือได้ฟัง จนกระทั่งเกิดความรู้สึกคุ้นเคยอย่างยิ่ง ได้แก่ การบริหารตนเอง การบริหารความเสี่ยง การบริหารเวลา การบริหารร่างกาย การบริหารงานภาครัฐ การบริหารการเงินการธนาคาร การบริหารองค์การสหประชาชาติซึ่งเป็นองค์การระดับสากล เป็นต้น การบริหารงานส่งเสริมการเกษตรก็เช่นเดียวกันเพียงแต่เน้นไปที่ภาคการเกษตร โดยใช้กระบวนการบริหารเข้าไปดำเนินการ เพื่อให้มีแนวทางหรือทิศทางที่ชัดเจน มีการกำหนดวัตถุประสงค์ มีตัวชี้วัดความสำเร็จของการส่งเสริมการเกษตร ทั้งนี้การบริหารงานส่งเสริมการเกษตรดำเนินการไปเพื่อให้เกษตรกรรู้ถึงวิธีการทำการเกษตร ที่ถูกต้องทั้งกระบวนการผลิต ผลที่ได้ก็มีปริมาณมาก รายได้เพิ่มขึ้น

คุณภาพชีวิตที่ดีทั้งผู้ผลิตและ ผู้บริโภค สามารถพึ่งพาตนเองได้ ในลำดับต่อจากนี้ไป ผู้วิจัยขอแนะนำ องค์ความรู้ที่เกี่ยวข้องกับ การบริหารงานส่งเสริมการเกษตร โดยเริ่มต้นจากนิยาม การบริหาร นิยามงานส่งเสริมการเกษตร นิยามการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร กระบวนการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร ทั้งนี้ เป็นการนำเสนอภายใต้บริบทของการวิจัยนี้

3.2.1 นิยามการบริหาร

การบริหาร ได้กลายมาเป็นเครื่องมืออันทรงประสิทธิภาพในการปรับตัวทางยุทธศาสตร์ ช่วยในการทำงานให้ประสบผลสำเร็จ สร้างความเจริญเติบโตและมั่นคงให้กับองค์กร ดังนั้นจึงทำให้ผู้บริหารจำเป็นต้องแสวงหาความรู้ใหม่ๆ เพื่อให้เกิดมุมมองที่กว้างไกล มีมิติการประยุกต์การบริหารสู่การปฏิบัติอย่างเป็นรูปธรรม โดยเฉพาะในโลกยุคปัจจุบันที่มีความท้าทาย และมีข้อจำกัดที่รุนแรงกว่าเดิม กล่าวสำหรับเรื่องการบริหารนั้น ได้มีนักวิชาการจำนวนมากต่างให้คำจำกัดความเพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถนำไปประยุกต์ใช้ให้เกิดประโยชน์ทั้งต่อตนเอง และหน่วยงาน ทั้งในระดับท้องถิ่นจนถึงระดับโลก เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารมากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอแนะนำนิยามเกี่ยวกับการบริหารจากนักวิชาการท่านต่างๆ ต่อไปนี้

น้อย จันอำไพ และชื่นจิตร อังวรารวงศ์ (2547) ได้ให้ความหมายของการบริหารจัดการว่า หมายถึง กระบวนการหรือขั้นตอนการทำงาน และการแบ่งขอบเขตภาระงานที่จะมอบหมายงานให้บุคคลในกลุ่ม/องค์กรปฏิบัติ ให้สามารถทำงานบรรลุแผนงานที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล โดยการจัดสรรกำลังคนที่เหมาะสม การใช้ทรัพยากรที่อยู่อย่างจำกัดเพื่อก่อให้เกิดประโยชน์สูงสุด และรักษาสภาพแวดล้อมขององค์กรด้วย

ธงชัย สันติวงษ์ (2546) ได้ให้ความหมายของการบริหารจัดการว่า หมายถึง งานของหัวหน้าหรือผู้นำที่จะต้องกระทำ เพื่อให้กลุ่มต่างๆ ที่มีคนหมู่มากมาอยู่ร่วมกัน และร่วมกันทำงานเพื่อวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้จนสำเร็จผล โดยได้ประสิทธิภาพ หรืออีกนัยหนึ่ง หมายถึง การทำให้งานเสร็จลงได้โดยอาศัยคนอื่นเป็นผู้ทำให้เสร็จนั่นเอง

ติน ปรัชญพทุทธิ และอิสระ สุวรรณบลด (2514 วันชัย มีชาติ, 2548) ได้ให้ความหมายของการบริหารไว้ว่า หมายถึง การร่วมแรงร่วมใจของคนตั้งแต่สองคนขึ้นไป เพื่อกระทำอย่างใดอย่างหนึ่ง การบริหารจึงมีองค์ประกอบสำคัญสองประการ คือ การมีวัตถุประสงค์ และการร่วมแรงร่วมใจของคนในการทำงาน

Follett (1994 อ้างถึงในวันชัย มีชาติ, 2548) ได้นิยามการบริหารว่าเป็นศิลปะการทำงานให้สำเร็จโดยผ่านคนอื่น

Daft (1994 อ้างถึงใน วันชัย มีชาติ, 2548) ให้นิยามการบริหารว่าเป็น การบรรลุเป้าหมายขององค์การอย่างมีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล ผ่านการวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุมทรัพยากรขององค์การ

ติน ปรัชญพฤทธิ (2537) ได้ให้ความหมายไว้ว่า การบริหาร หมายถึง การจัดเตรียม เปลี่ยนแปลง ปรับปรุงหรือปฏิรูปโครงสร้างกระบวนการให้มีสมรรถนะ (Capabilities) หรือความสามารถที่จะรองรับนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรมสำหรับการพัฒนาการบริหารเป็นการสร้างสมรรถนะทางการบริหาร

สมบัติ ชำรงชัยวงศ์ (2544) ได้ให้ความหมายว่า การบริหาร หมายถึง การดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ที่มุ่งเน้น คุณภาพชีวิต คุณภาพสิ่งแวดล้อม ความเสมอภาค คุณภาพการให้บริการและสนองตอบ ความต้องการของประชาชน

Drucker (1954 อ้างถึงใน ธงชัย สันติวงษ์, 2539) กล่าวว่า การบริหาร คือ การทำให้งานต่างๆ ลุล่วงโดยอาศัยคนอื่นเป็นผู้กระทำ และสำเร็จผลบรรลุถึงวัตถุประสงค์ที่ต้องการได้ในที่สุด

Dale (1968 อ้างถึงใน สมคิด บางโม, 2542) กล่าวว่า การบริหาร คือ ศิลปะในการใช้คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ขององค์กร และนอกองค์กร เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ล่วงหน้า

Simon (1965) ให้ความหมายว่า การบริหาร หมายถึง การทำงานของบุคคล ตั้งแต่สองคนขึ้นไปร่วมกันปฏิบัติงานเพื่อให้บรรลุจุดประสงค์ร่วมกัน

Hersey & Banchard (1982 อ้างถึงใน สิน พันธุ์พินิจ, 2544) ให้ความหมายว่า การบริหาร หมายถึง การทำงานกับ และการทำงานโดยผ่านบุคคลและกลุ่ม เพื่อให้เป้าหมายขององค์การประสบผลสำเร็จ

Cotland et al. (1993 อ้างถึงใน สิน พันธุ์พินิจ, 2544) ให้ความหมายว่า การบริหาร หมายถึง กระบวนการทำให้บรรลุเป้าหมายขององค์การ โดยมีการวางแผน การจัดองค์การ การนำ และการควบคุมคน สภาพกายภาพ การเงิน และแหล่งสารสนเทศขององค์การ ให้มีประสิทธิภาพและมีประสิทธิผล

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับนิยามของการบริหาร ทำให้ผู้วิจัยพบ ประเด็นความสำคัญสองประเด็น ประเด็นแรก คือ การบริหารเป็นกระบวนการทำงานโดยผ่านการวางแผน (planning) การจัดองค์การ (organization) การนำ (leading) และการควบคุม (controlling) ทรัพยากรขององค์การ และนอกองค์การอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล ดังที่ สิน พันธุ์พินิจ

(2544) ได้กล่าวว่า การบริหารต้องใช้ทั้งศาสตร์ (science) และศิลป์ (art) ในฐานะที่เป็นศาสตร์ การบริหารต้องใช้ความรู้ที่ได้พัฒนาอย่างเป็นระบบและระเบียบ โดยอาศัยวิธีการทางวิทยาศาสตร์ จนสามารถตั้งเป็นหลักการ แนวคิด กฎ และทฤษฎี ส่วนในฐานะศิลป์ นั้น เป็นการประยุกต์ความรู้จากแนวคิด กฎ ตลอดจนทฤษฎีด้านศาสตร์การบริหาร จิตวิทยา มานุษยวิทยา และสังคมวิทยา มาบูรณาการเข้าด้วยกันอย่างเหมาะสมจึงจะสามารถบริหารคนได้ ดังนั้น หากจะบริหารคนให้สามารถทำงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผลจำเป็นต้องทำเป็นกระบวนการ หรือเรียกว่า กระบวนการบริหาร ซึ่งจะได้นำเสนออีกครั้งในหัวข้อกระบวนการบริหาร ประเด็นหลัง คือ เป็นการเตรียมความพร้อมขององค์การให้มีความสามารถในการรองรับนโยบาย แผนงาน โครงการ หรือกิจกรรม เพื่อการพัฒนาการบริหาร การบริหารที่ดี นอกจากจะทำให้้องค์การประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ หรือมีความเจริญเติบโตแล้ว การบริหารงานยังช่วยให้้องค์การสามารถพัฒนาก้าวหน้ากว่า้องค์การอื่นๆ อีกทั้งเป็นการเตรียมความพร้อมของ้องค์การให้สามารถรองรับการเปลี่ยนแปลงจากสถานการณ์ต่างๆ ที่อาจเกิดขึ้นได้ทุกเมื่อเป็นอย่างดี ดังที่ ชงชัย สันติวงษ์ (2546) ได้กล่าวเกี่ยวกับการบริหาร ไว้ และสรุปได้ว่า สภาพเงื่อนไขของปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวกับกับการบริหารมีสภาพการเปลี่ยนแปลงที่สวนทางกัน เช่น ในขณะที่คนรุ่นใหม่เก่งขึ้น ความผูกติดหรือความจงรักภักดีกลับมีน้อยลง หรือการต้องมุ่งแข่งขันกันในการพัฒนาแต่ในเวลาเดียวกันก็ต้องรักษาทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม เป็นต้น สภาพเช่นนี้ทำให้การบริหารกลายเป็นสิ่งที่ยากขึ้นกว่าเดิม อีกทั้งเป็นความท้าทายที่อาจสร้างทั้งโอกาส หรือความเสี่ยงต่อการล้มเหลวก็เป็นได้ ดังนั้นความพร้อมของนักบริหารของ้องค์การจึงมีความสำคัญอย่างยิ่ง หากสามารถทำให้องค์การมีความพร้อมและรองรับสถานการณ์ต่างๆ ได้

จากการสังเคราะห์คำนิยามที่มีผู้กล่าวไว้อย่างหลากหลายข้างต้น ทำให้สามารถบูรณาการนิยาม เพื่อให้อยู่ภายใต้กรอบของวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัย ได้ว่าการบริหาร หมายถึง กระบวนการทำงาน โดยใช้ทรัพยากรทั้งในและนอกของ้องค์การอย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล

3.2.2 นิยามงานส่งเสริมการเกษตร

ดังที่ได้กล่าวไว้ในบทที่ 1 ว่าการเกษตรมีความสำคัญต่อการพัฒนาประเทศชาตินั้น นับว่าไม่ได้กล่าวเกินความจริง เนื่องจากผลผลิตทางการเกษตรสามารถเปลี่ยนเป็นสินค้าอุตสาหกรรมที่นำรายได้เข้าสู่ประเทศ ทำให้ประชาชนในแต่ละประเทศสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้เป็นไปในทางที่ดีขึ้นได้ ตลอดระยะเวลาที่ผ่านมาตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันการพัฒนาการเกษตรดำเนินไปตามสภาพปัญหา และความต้องการของเกษตรกรอย่างต่อเนื่อง สิ่งสำคัญคือการถ่ายทอดองค์ความรู้ หรือเทคโนโลยีที่ทันสมัยให้กับเกษตรกร ซึ่งการกระทำเช่นนี้เป็น

การเชื่อมต่อระหว่างแหล่งวิชาการ กับ เกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย ด้วยการให้การศึกษาที่เน้นการฝึกปฏิบัติให้เกิดผลต่อการดำรงชีพ ในลำดับนี้ไปผู้วิจัยขอเสนอนิยามของงานส่งเสริมการเกษตรจากนักวิชาการหลายท่าน เพื่อให้เกิดความเข้าใจและสามารถประยุกต์ใช้องค์ความรู้ได้ ดังนี้

ทำนอง สิงคาลวณิช (2526 อ้างถึงใน บุญธรรม จิตต์อนันต์, 2540) ได้กล่าวว่า การส่งเสริมการเกษตร หมายถึง การบริการการศึกษาแบบเสริม หรือขยายออกไปสู่ประชาชนทั่วไป ให้ได้รับความรู้เพิ่มเติมให้สามารถประกอบอาชีพและประสบความสำเร็จในการดำเนินชีวิตได้ทั้งครอบครัว

บุญธรรม จิตต์อนันต์ (2540) ได้กล่าวว่า การส่งเสริมการเกษตร (Agricultural Extension) หมายถึง การนำความรู้ วิธีการ และเทคนิคใหม่ ๆ ทางเกษตรไปแนะนำเผยแพร่ให้แก่ประชาชน โดยเฉพาะอย่างยิ่งเกษตรกร แล้วติดตามให้คำแนะนำช่วยเหลือจนบังเกิดผลสำเร็จ ขณะเดียวกันก็นำเอาปัญหาต่าง ๆ ทางเกษตรมาวิเคราะห์หาหนทางแก้ไข

Kelsey (1963 อ้างถึงใน บุญธรรม จิตต์อนันต์, 2540) กล่าวว่า งานส่งเสริมเป็นการศึกษานอกระบบโรงเรียน ซึ่งผู้ใหญ่และเยาวชนเรียนโดยการปฏิบัติ เป็นงานที่ประสานร่วมมือกันระหว่างรัฐบาล สถาบันศึกษาทางเกษตรและประชาชน เพื่อให้การศึกษาและการบริการที่สอดคล้องกับความต้องการของประชาชน วัตถุประสงค์ที่สำคัญของงานส่งเสริมก็เพื่อพัฒนาประชาชน

Mosher (1978 อ้างถึงใน สิน พันธุ์พินิจ, 2544) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตรเป็นกระบวนการทำงานกับชาวชนบทโดยใช้ระบบการศึกษานอกโรงเรียนให้สอดคล้องกับความสนใจ และความต้องการที่สัมพันธ์กับการเพิ่มพูน การปรับปรุงด้านกายภาพของความเป็นอยู่ ของครอบครัวชาวชนบท และการทำให้สวัสดิการของชาวชนบทดีขึ้น

Maunder (1973 อ้างถึงใน สิน พันธุ์พินิจ, 2544) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตร เป็นการบริการ หรือระบบที่ช่วยให้เกษตรกรปรับปรุงวิธี และเทคนิคการทำเกษตร เพื่อเพิ่มพูนผลผลิตและรายได้อย่างมีประสิทธิภาพ ปรับปรุงระดับความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ตลอดจนการยกระดับสังคม และมาตรฐานการศึกษาของชาวชนบทให้สูงขึ้น โดยผ่านกระบวนการศึกษา

สิน พันธุ์พินิจ (2544) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตรเป็นบริการให้การศึกษานอกระบบแก่เกษตรกรที่เอื้ออำนวยให้เกิดการเปลี่ยนแปลง สามารถประกอบอาชีพด้วยความมั่นคง และมีคุณภาพชีวิตที่ดี

Allo (1982 อ้างถึงใน วัลลภ พรหมทอง, 2541) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตรเป็นการให้บริการแก่เกษตรกรด้วยกระบวนการศึกษาในการปรับปรุงวิธีการ และเทคนิค

ในการผลิตทางการเกษตร เพื่อเพิ่มผลผลิตและรายได้ให้แก่เกษตรกร อันจะเป็นการยกระดับชีวิตความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้ดีขึ้น

วัลลภ พรหมทอง (2541) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตรเป็นกระบวนการศึกษานอกระบบโรงเรียน (out-off school system) รวมทั้งการให้บริการ (service) ด้านอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องกับผลผลิตทางการเกษตรแก่เกษตรกร และครอบครัว (farmers and their families) โดยให้บุคคลเป้าหมายเหล่านี้เรียนรู้ด้วยการปฏิบัติด้วยตนเอง (learning by doing) เพื่อให้ได้และมีรายได้เพิ่มขึ้นซึ่งจะทำให้สภาพชีวิตความเป็นอยู่ (standard of living) ของคนในชุมชนดีขึ้นตามหลักของการพัฒนาชุมชน (community development)

Savile (1965 อ้างถึงใน วิจิตร อาวะกุล, 2535) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตรเป็นการสอนประชาชนผู้ซึ่งอยู่ในพื้นที่ชนบทถึงวิธีการในการยกระดับมาตรฐานของความเป็นอยู่ โดยให้ประชาชนได้ใช้ความพยายาม ใช้ทรัพยากร กำลังคน กำลังสัตว์ และวัสดุของเขาเอง โดยได้รับการช่วยเหลือในน้อยที่สุด

Leagan (1961 อ้างถึงใน วิจิตร อาวะกุล, 2535) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตร เป็นกระบวนการส่งเสริม (Process of Extension Education) ที่ทำงานร่วมกับประชาชน (Working with People) ไม่ใช่ทำให้ประชาชน แต่เพื่อช่วยเหลือให้ประชาชนสามารถพึ่งตนเองได้ (Self-reliant) โดยไม่ต้องพึ่งพาอาศัยผู้อื่น

Russell (1981 อ้างถึงใน วิจิตร อาวะกุล, 2535) ให้ความหมายว่า การส่งเสริมการเกษตร เป็นกระบวนการจัดหาความรู้ และทักษะที่จำเป็นเพิ่มเติมให้แก่เกษตรกร เพื่อนำไปปรับปรุงผลผลิต เพื่อยกระดับมาตรฐานการครองชีพและต้องใช้วิธีการสื่อสารแบบ 2 ทาง (Two-way Communication)

Swanson (1984 อ้างถึงใน พงษ์ศักดิ์ อังกลสิทธิ์, 2543) ได้กล่าวถึง การส่งเสริมการเกษตร ว่าหมายถึง เป็นกระบวนการทางการศึกษา เป็นพื้นฐานสำคัญเพื่อมุ่งเปลี่ยนแปลง และปรับปรุงความรู้ (Knowledge) ทักษะ (Skill) การปฏิบัติ (Practices) และทัศนคติ (Attitude) ของคนในชนบท โดยมุ่งพัฒนาผลผลิตเพื่อพัฒนารายได้ เศรษฐกิจ และชุมชนในชนบท เพื่อการกินคืออยู่ที่ในสภาวะแวดล้อมที่ดี

พงษ์ศักดิ์ อังกลสิทธิ์ (2543) ได้กล่าวถึง การส่งเสริมการเกษตรว่า หมายถึง กระบวนการพัฒนาความรู้ของเกษตรกร จากการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น เพื่อมุ่งพัฒนาผลผลิตที่เหมาะสมกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติ ก่อให้เกิดการพัฒนารายได้เศรษฐกิจ ทำให้ชีวิตครอบครัวเกษตรกร (Farmer Family) อยู่พอดีพอกิน

และมีความสุขอันเป็นผลต่อการพัฒนาชุมชนชนบท (Rural Community Development) ให้มีความมั่นคงและมั่งคั่งในที่สุด

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับนิยามของการส่งเสริมการเกษตร พบว่ามีประเด็นสำคัญ 2 ประเด็น ประเด็นแรก คือ เป็นกระบวนการพัฒนาความรู้ และทักษะที่จำเป็นเพิ่มเติมให้แก่เกษตรกร โดยเฉพาะผู้ประกอบการอาชีพการเกษตร สำหรับความรู้ที่จัดให้นี้มีจุดเด่นอยู่ที่การได้เรียนรู้ และฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง มีการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสมมาผสมผสานกับภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งเป็นการพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรให้เหมาะสมกับการใช้ทรัพยากรธรรมชาติที่มีอยู่ในท้องถิ่น ดังที่ได้กล่าวแล้วว่างานส่งเสริมการเกษตรนั้นเป็นการพัฒนาความรู้ให้แก่เกษตรกรตามความประสงค์ ที่เน้นการฝึกปฏิบัติด้วยตนเอง ซึ่งผลที่ได้คือ สามารถปรับเปลี่ยนพฤติกรรมของบุคคลเป้าหมายไปในแนวทางที่พึงประสงค์ ได้แก่ทำให้บุคคลมีความรู้และยอมรับวิธีการทำเกษตร ที่เน้นการพัฒนาสู่ความยั่งยืน ยอมรับในวิทยาการใหม่ๆ เช่นเปลี่ยนแปลงการทำเกษตรแบบเกษตรเคมี มาเป็นเกษตรยั่งยืนในรูปแบบต่างๆ เป็นต้น นอกจากนี้แล้วยังเป็นการส่งเสริมให้เกษตรกรมีทัศนคติที่ดีต่อการประกอบอาชีพด้วย ประเด็นหลัง คือ เกษตรกรสามารถยกระดับมาตรฐานการครองชีพให้ดีขึ้น เกิดความมั่นคงในการดำรงชีพ กล่าวคือเมื่อเกษตรกรได้รับการส่งเสริมตามความต้องการแล้ว จะทำให้เกษตรกรสามารถประยุกต์ใช้ความรู้ความสามารถมาพัฒนาผลผลิตทางการเกษตรให้มีคุณค่ามากยิ่งขึ้น ผลที่ได้คือเกษตรกรสามารถพัฒนาครอบครัวให้เกิดผลทางเศรษฐกิจและสังคมหรืออาจก้าวไปเป็นผู้นำเกษตรกรท้องถิ่นก็เป็นได้

จากการสังเคราะห์คำนิยามที่มีผู้กล่าวไว้อย่างหลากหลายข้างต้น ทำให้สามารถบูรณาการนิยาม ภายใต้กรอบของวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัย ได้ว่า การส่งเสริมการเกษตร หมายถึง กระบวนการพัฒนาความรู้ ทักษะของเกษตรกร ในการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสม และไม่ทำลายสมดุลของระบบนิเวศมาใช้ ซึ่งก่อให้เกิดการพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร และยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจและสังคมให้ดีขึ้น

3.2.3 นิยามการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร

จากนิยามการบริหาร และนิยามการส่งเสริมการเกษตรที่ได้บูรณาการมาข้างต้น อาจบูรณาการเป็นนิยามการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร ได้ว่า การบริหารงานส่งเสริมการเกษตร หมายถึง กระบวนการดำเนินงานและใช้ทรัพยากรทั้งใน และนอกองค์กรได้อย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อบรรลุผลของการพัฒนาความรู้ ทักษะของเกษตรกร ในการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสม และไม่ทำลายสมดุลของระบบนิเวศมาใช้ ซึ่งก่อให้เกิดการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตร และยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม ให้ดีขึ้น

3.2.4 กระบวนการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการบริหาร เราพบว่า การบริหารนั้น เป็นเรื่องของการทำงานร่วมกันระหว่างบุคคลที่มากกว่าหนึ่งคน ระบุวัตถุประสงค์ไว้อย่างชัดเจน อีกทั้งลักษณะของการบริหารมีทั้งความเป็นศาสตร์และศิลป์ในการดำเนินงาน ทั้งนี้เพื่อให้องค์การสามารถบรรลุวัตถุประสงค์นำพาท้องค์การให้เจริญก้าวหน้าภายใต้สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงตลอดเวลา

กล่าวสำหรับกระบวนการบริหาร หรือหน้าที่ของการบริหารนั้น กล่าวได้ว่าเป็นการแสดงบทบาทของฝ่ายบริหารในการใช้ความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ในการดำเนินงาน ซึ่งกูลิก (Gulick, 1936 อ้างถึงใน ปัญญา หิรัญรัมย์, 2546) ได้เสนอกระบวนการบริหารไว้ 7 อย่าง คือ การวางแผน (Planning: P) การจัดรูปโครงการหรือองค์การ (Organizing: O) การจัดกลุ่มบุคคลหรือจัดหาบุคคลเข้าทำงาน (Staffing: S) การวินิจฉัย สั่งการ หรือการอำนวยการ (Directing: D) การประสานงาน (Coordinating: Co) การเสนอรายงาน การทำงานต่างๆ (Reporting: R) และการจัดทำงบประมาณ (Budgetting: B) ส่วน เกร็ก (Russell T. Gregg, 1986 อ้างถึงใน ปัญญา หิรัญรัมย์, 2546) ได้เสนอกระบวนการบริหารไว้ 7 อย่าง คือ การตัดสินใจสั่งการ (decision making) การวางแผน (Planning) การกำหนดอำนาจหน้าที่ (Organizing) การเสนอรายงาน (communicating) การใช้อิทธิพล (influencing) การประสานงาน (Coordinating) และการประเมินผลงาน (evaluating) สำหรับ ธงชัย สันติวงษ์ (2546) ได้แบ่งหน้าที่ของการบริหารไว้ 5 อย่าง คือ การวางแผน การจัดองค์การ การจัดคนเข้าทำงาน การสั่งการ และการควบคุม อีกทั้ง สิ้น พันธุ์พิณี (2544) ได้แบ่งหน้าที่ของการบริหารไว้ 5 อย่าง คือ การวางแผน การจัดหาทรัพยากร การจัดองค์การหรือการจัดรูปงาน การอำนวยการ และการควบคุม นอกจากนี้กิ่งพร ทองใบ (2544); สมยศ นาวิการ (2543); ศิริวรรณ เสรีรัตน์ (2542) ได้เสนอกระบวนการบริหาร ไว้ 4 อย่าง คือ การวางแผน (Planning) การจัดองค์การ (Organizing) การนำ (Leading) และการควบคุม (Controlling) แต่สำหรับ Newman (บุญธรรม จิตต์อนันต์, 2540) ที่ได้แบ่งหน้าที่ของการบริหารไว้ 5 อย่าง คือ การวางแผน (Planning) การจัดรูปงานหรือองค์การ (Organizing) การจัดหาทรัพยากร (Assembling resources) การนิเทศ (Supervising) และการควบคุมงาน (Controlling)

จากภาระหน้าที่ของการบริหารที่จำแนกโดยนักวิชาการหลายๆ ท่าน ที่ได้นำเสนอไว้ข้างต้น จะพบว่ามีหลายท่านได้เสนอหน้าที่การบริหารไว้ในลักษณะที่มีความต่อเนื่องกัน อาทิ การวางแผน การจัดองค์การ การจัดหาทรัพยากร การควบคุม เป็นต้น ดังนั้น หากได้วิเคราะห์ถึง รายละเอียดของเนื้อหาแล้วอาจนำมาสังเคราะห์ หรือบูรณาการ

เป็นกลุ่มภาระหน้าที่ได้อย่างน้อย 3 ลักษณะ คือ ด้านการวางแผน ด้านการดำเนินงาน และด้านการประเมินผล

อนึ่งในการบริหารงานไม่ว่าจะเป็นเรื่องใดก็ตาม ผู้ที่มีตำแหน่งสูงสุด หรือผู้ที่ได้รับ การแต่งตั้งในตำแหน่งหัวหน้าหน่วยงานทุกระดับ ก็จักต้องมีหน้าที่ดังกล่าวข้างต้น โดยเฉพาะ ในเรื่องการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร บุญธรรม จิตต์อนันต์ (2540) ได้แสดงทัศนะว่าหน้าที่ การบริหารเหล่านี้เป็นของ ผู้บริหารทุกระดับตั้งแต่อธิบดีกรม รองอธิบดี เลขานุการกรม ผู้อำนวยการกอง ผู้อำนวยการสำนักส่งเสริมการเกษตรภาค เกษตรจังหวัด และเกษตรอำเภอ เพื่อทำหน้าที่บริหารงานให้เป็นระบบสามารถเชื่อมโยงและลดหลั่นลงมา ตามลำดับชั้น หรือสนับสนุนซึ่งกันและกันตามสายบังคับบัญชาที่กำหนดไว้ในโครงสร้างหน่วยงาน และสิน พันธุ์พินิจ (2545) ยังได้กล่าวเสริมว่า การบริหารงาน ส่งเสริมการเกษตรที่มีประสิทธิภาพ จักต้องประกอบไปด้วยเงื่อนไข 2 ประการ ประการแรก ทรัพยากรบุคคลทุกระดับที่มีคุณภาพ ซึ่งประกอบด้วยผู้บริหาร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร และประการสุดท้าย ปัจจัยสนับสนุน คือ เงินงบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ ระบบสารสนเทศ นอกจากนี้ กิ่งพร ทองใบ (2544) ได้แสดงทัศน ที่น่าสนใจเกี่ยวกับการบริหารนี้ว่า ผู้ดำรงตำแหน่งบริหาร มีหน้าที่ในการบูรณาการ และควบคุมทรัพยากรทางการบริหาร รวมถึงการใช้ภาวะผู้นำ ในการชักจูงผู้ใต้บังคับบัญชา ให้ปฏิบัติงาน เพื่อให้การดำเนินงานขององค์การบรรลุเป้าหมาย ที่กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ และประสิทธิผล และผู้บริหารจำเป็นต้องมีความรู้ความเข้าใจ แนวคิด และทฤษฎีทางการบริหาร เพื่อการประยุกต์ใช้ที่เหมาะสมต่อไป และอาจกล่าวได้ว่า หน้าที่ในการบริหารงานส่งเสริม การเกษตรนั้น ผู้บริหารในทุกระดับต่างมีหน้าที่อย่างน้อย 3 ด้าน ดังจะได้กล่าวโดยละเอียด ในลำดับต่อไป

3.2.4.1 ด้านการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตร

ผู้บริหารทุกคนย่อมมีความต้องการที่จะทำงานให้ประสบผลสำเร็จ และสามารถนำองค์การไปสู่ความเป็นเลิศด้วยกันทั้งนั้น นั้นเป็นความปรารถนาอย่างยิ่งของผู้มี ตำแหน่งบริหาร แต่มีปัญหาว่าจะสามารถทำได้อย่างไร ซึ่งการที่จะทำให้ความปรารถนาของ ผู้บริหารองค์การเป็นจริงได้นั้น อาจทำได้ด้วยการวางแผน เนื่องจากการวางแผนเป็นการกำหนด ถึงสิ่งที่ต้องทำเอาไว้ล่วงหน้าว่าจะทำอะไร ทำที่ไหน ทำอย่างไร และจะทำเมื่อใด ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า การวางแผนมีส่วนสำคัญอย่างยิ่งต่อความสำเร็จขององค์การ โดยเฉพาะ ต่อการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร เพราะเมื่อมีการวางแผนอย่างเป็นระบบมีความสอดคล้องกับ ปัญหาและความต้องการแล้ว ย่อมนำไปสู่การปฏิบัติตามแผนทำให้เกิดประสิทธิภาพ

และประสิทธิผลอย่างแท้จริง อันจะก่อให้เกิดสุขภาวะที่ดีแก่ เกษตรกร สังคม และประเทศชาติ เพื่อให้เกิดความเข้าใจในองค์ความรู้ด้านการวางแผน ผู้วิจัยจึงขอเสนอหัวข้อเป็นลำดับต่างๆ ดังนี้

1) นิยามการวางแผน มีนักวิชาการหลายท่านได้ให้ความหมายไว้ อย่างหลากหลาย อาทิ

บุญธรรม จิตอนันต์ (2540) ให้ความหมายของการวางแผนไว้ว่า หมายถึง การพิจารณาว่าในงานส่งเสริมการเกษตรนั้น มีปัญหา หรือเรื่องที่จะต้องดำเนินการแก้ไข ปรับปรุง หรือพัฒนาอะไรบ้าง มีการกำหนดวัตถุประสงค์ แนวทาง หรือวิธีการที่จะทำให้อัตุประสงค์นั้นบรรลุผลสำเร็จตามกำหนด

ธงชัย สันติวงษ์ (2540) กล่าวว่า การวางแผน หมายถึง การทุ่มเท ความพยายาม ที่จะทำสิ่งต่างๆ ให้สำเร็จผลตามต้องการ ทั้งนี้การวางแผนจะเกี่ยวข้องกับ กระบวนการคิด วิเคราะห์ ซึ่งจะต้องมีการใช้ดุลพินิจกำหนดทางเลือกปฏิบัติที่ดีที่สุด

ณรงค์ นันทวรรณ (2547) ได้หีบยกความหมายที่ให้ไว้โดย นักวิชาการชาวตะวันตกหลายท่าน อาทิ เออร์เนสต์ เดล กล่าวว่า การวางแผน เป็นการกำหนด วัตถุประสงค์ที่จะกระทำกิจการงานล่วงหน้า โดยกำหนดวิธี และแนวปฏิบัติ เพื่อบรรลุถึง ความสำเร็จตามความมุ่งหมาย ส่วน คาสต์ และ โรเซนเวียกซ์ กล่าวว่า การวางแผนเป็นกระบวนการ ของการพิจารณาตัดสินใจไว้ล่วงหน้าว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร การเลือกวัตถุประสงค์ นโยบาย โครงการและวิธีปฏิบัติเพื่อบรรลุวัตถุประสงค์ และลี เบรตัน กล่าวว่า การวางแผนเป็นกระบวนการ บริหารที่สำคัญ ซึ่งจำเป็นจะต้องทำเป็นขั้นตอนด้วยความประณีต โดยคำนึงถึงปัจจัยต่างๆ ที่ เกี่ยวข้อง และมีผลทำให้การดำเนินงานประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวได้ นอกจากนี้ ชูป กาญจน ปรกร กล่าวว่า การวางแผนเป็นเรื่องเกี่ยวกับการใช้ความรู้ในทางวิชาการ วิจัย ญาณ วินิจฉัยงาน ในอนาคต เพื่อให้การดำเนินงานเป็นไปโดยเรียบร้อยสมบูรณ์ และมีประสิทธิภาพมากที่สุด ส่วน มาลัย หุวานันท์ ได้ให้ความหมายการวางแผนไว้อย่างน่าสนใจว่า เป็นกระบวนการขั้นหนึ่งในการ บริหารงานให้สำเร็จลุล่วงตามวัตถุประสงค์ และนโยบายที่กำหนดไว้จากความรู้และเหตุการณ์ใน อนาคต และกำหนดวิธีการอย่างมีเหตุผล เพื่อให้การดำเนินงานตามแผนเป็นไปโดยเรียบร้อย สมบูรณ์ มีประสิทธิภาพ

ณรงค์ นันทวรรณ (2547) ได้สรุปและให้ความหมายของการ วางแผนไว้ว่า การวางแผนก็คือการจัดลำดับขั้นตอนในการกำหนดงานให้บุคคลที่มีหน้าที่เกี่ยวข้อง ลงมือปฏิบัติงาน เพื่อให้เป็นไปตามเป้าหมายขององค์การที่ได้กำหนดไว้ว่า ควรจะลงมือปฏิบัติงาน อะไรก่อนหรือหลังที่ตนได้ตั้งเป้าหมายเอาไว้ การวางแผนจึงเป็นกระบวนการขั้นที่สำคัญที่สุดขั้น หนึ่ง และจะต้องดำเนินการเป็นอันดับแรกในการบริหารงาน

กูนท์ และโอโดเนล (Koontz & O'donell, 1968 อ้างถึงใน สติน พันธุ์พินิจ, 2544) ได้กล่าวไว้อย่างน่าสนใจว่า การวางแผน หมายถึง การตัดสินใจล่วงหน้าว่าจะทำอะไร ทำอย่างไร ทำเมื่อไร และใครเป็นผู้กระทำ การวางแผนจึงเสมือนสะพานเชื่อมช่องว่างจากปัจจุบันไปสู่อนาคตตามที่ต้องการ และทำให้สิ่งต่างๆ เกิดขึ้นตามความต้องการ ถึงแม้เหตุการณ์ในอนาคตเป็นสิ่งที่ยากต่อการคาดหมาย แต่ก็ดีกว่าจะปล่อยให้เกิดขึ้นตามชะตากรรม

สติน พันธุ์พินิจ (2544) ได้ให้ความหมายการวางแผนไว้ว่า การวางแผน หมายถึง กระบวนการตัดสินใจเลือกวิธีการดำเนินงานที่ดีที่สุดล่วงหน้าด้วยความมีเหตุผลในการกำหนดวัตถุประสงค์ การใช้ปัจจัย และวิธีดำเนินการอย่างมีระบบ ระเบียบว่าจะทำอะไร ที่ไหน เมื่อใด อย่างไร และใครเป็นผู้กระทำ เพื่อให้งานบรรลุเป้าหมายที่วางไว้

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับความหมายของการวางแผนที่ได้นำเสนอ ทำให้ผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นสำคัญของการวางแผนว่ามีลักษณะสำคัญหลายประการ ประการแรก การวางแผนเป็นเรื่องของอนาคต ประการถัดมา การวางแผนเป็นกระบวนการในการตัดสินใจกำหนดวัตถุประสงค์ เป้าหมาย แนวทางและวิธีการปฏิบัติ ประการสุดท้าย การวางแผนเป็นเรื่องของการจัดหา และการใช้ทรัพยากรทางการบริหาร ทั้งนี้เพื่อให้องค์การสามารถดำเนินงานได้เป็นผลสำเร็จ และบรรลุวัตถุประสงค์ โดยเฉพาะในงานส่งเสริมการเกษตรที่จำเป็นต้องวินิจฉัยปัญหา และความต้องการในการพัฒนา เกษตรกร ซึ่งเป็นประชาชนส่วนใหญ่ของประเทศให้มีความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ซึ่งผลจากการสังเคราะห์ ผู้วิจัยอาจบูรณาการความหมายของการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตร ได้ว่าหมายถึง กระบวนการตัดสินใจล่วงหน้าในการกำหนดเป้าหมาย แนวทาง และวิธีการปฏิบัติงานให้สำเร็จตามวัตถุประสงค์ขององค์การ ด้วยการจัดการทรัพยากรทางการบริหารให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผล

2) หลักการวางแผน เนื่องจากการวางแผนเป็นกิจกรรมหลัก หรือหน้าที่ที่มีความสำคัญมากของฝ่ายบริหาร ดังนั้นผู้บริหาร หรือผู้มีหน้าที่ในการกำหนดแผนอาจยึดหลักการ ที่จะกล่าวต่อไปนี้ เพื่อให้การวางแผนประสบผลสำเร็จ และมีประสิทธิภาพ กล่าวสำหรับหลักการวางแผนนี้ได้มีนักวิชาการที่หลายท่านได้เสนอไว้อย่างสอดคล้องกันคือ วัลลภ พรหมทอง (2541) และบุญธรรม จิตอนันต์ (2544) และคุณฤ ฒ ลำปาง (2543) จากความสอดคล้องดังกล่าวแล้ว ทำให้ผู้วิจัยอาจบูรณาการขึ้นเป็นหลักการในภาพรวม ดังต่อไปนี้

2.1) การวางแผนเป็นเรื่องของอนาคต ผู้วางแผนต้องสามารถคาดคะเนเหตุการณ์ที่จะเกิดขึ้นไว้ล่วงหน้าอย่างมีเหตุผล

- 2.2) สามารถวิเคราะห์ข้อเท็จจริงจากสถานการณ์ที่เป็นอยู่ เพื่อนำไปใช้เป็นข้อมูลในการวางแผน
- 2.3) วัตถุประสงค์และเป้าหมาย ที่กำหนดไว้ในแผน ต้องเป็นความต้องการที่แท้จริงของบุคคลเป้าหมาย
- 2.4) วัตถุประสงค์เป้าหมาย และแนวทางดำเนินงาน มีความสอดคล้องกับหลักการพื้นฐาน ในข้อ 2.2) และ 2.3) และต้องสอดคล้องกับกรอบนโยบายในระดับสูงขึ้นไป
- 2.5) เป็นแผนที่มีความสมดุล ไม่เน้นด้านใดด้านหนึ่ง มากจนเกินไป
- 2.6) ในการจัดทำแผนจะต้องเสนอทางเลือกที่เป็นประโยชน์ และเกิดประสิทธิภาพ สะดวกมากที่สุด ใช้เวลาน้อยที่สุด และใช้ต้นทุนต่ำที่สุด
- 2.7) เป็นแผนที่สามารถกำหนดแผนปฏิบัติงานได้แน่นอน โดยกำหนดระยะเวลา ทรัพยากร และบุคคลที่รับผิดชอบชัดเจน
- 2.8) มีลักษณะที่เป็นกระบวนการต่อเนื่อง
- 2.9) มีความยืดหยุ่นในการดำเนินการ ถ้าหากสถานการณ์เปลี่ยนแปลงไป
- 2.10) เป็นแผนที่สามารถกำหนดรูปแบบ หรือกระบวนการ ประเมินผลไว้อย่างชัดเจน

3) ขั้นตอนการวางแผน การวางแผนงานงานส่งเสริมการเกษตร เป็นการพัฒนาที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงในทางที่มุ่งหวัง เป็นการออกแบบงานหรือกำหนดแนวทางปฏิบัติที่เหมาะสมกับบุคคลเป้าหมาย ซึ่งก็คือ เกษตรกรในชุมชนท้องถิ่นนั้นๆ โดยการเชื่อมโยงกับสภาพแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม รวมถึงองค์การต่างๆ ในการพัฒนาชนบทอื่นๆ อันจะส่งผลต่อการเรียนรู้ของเกษตรกรและสามารถพัฒนาคุณภาพชีวิตให้ดียิ่งขึ้นกว่าเดิม ดังจะเห็นได้จากกรณีที่ สิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้นำเสนอทัศนของ Compton (1984) ที่ได้กล่าวไว้ว่า การวางแผน โครงการส่งเสริมการเกษตร เป็นกระบวนการที่ต่อเนื่องไม่มีที่สิ้นสุด เป็นช่องทางที่จะแก้ปัญหา และปรับปรุงคุณภาพชีวิตมนุษย์ ช่วยให้การเลือกสรรการจัดและการบริหารทรัพยากรต่างๆ คือ ความรู้ เทคโนโลยี บุคลากร สภาพทางกายภาพ และชีวภาพ อีกทั้งวิธีการส่งเสริมที่จะช่วยให้ประชาชนพัฒนาคุณภาพชีวิตที่พึงปรารถนา รวมทั้งการช่วยนำความรู้และทักษะของนักวิชาการ ไปใช้ให้สอดคล้องกับระดับความรู้ และทักษะของเกษตรกรในชนบท ดังนั้นจึงเป็นความจำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้องให้ความสำคัญกับการส่งเสริม

ความรู้ ทักษะให้กับเกษตรกรเพื่อให้สามารถพัฒนาความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น ไม่ว่าจะเป็นด้านสุขภาพ โภชนาการ เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม ในการวางแผนเพื่อให้ประสบผลตามความคาดหมาย จำเป็นต้องทราบขั้นตอนการวางแผนก่อน ซึ่งก็ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนะไว้อย่างหลากหลาย อาทิ บุญธรรม จิตอนันต์ (2544) ได้เสนอขั้นตอนการวางแผนไว้ 4 ขั้นตอน คือ (1) การวิเคราะห์สถานการณ์ (2) การเตรียมแผนงานหรือโครงการ (3) การตั้งวัตถุประสงค์หรือเป้าหมาย (4) การจัดทำแผนปฏิบัติ สิ้น พันธุ์พินิจ (2545) ได้เสนอขั้นตอนการวางแผนที่มีไว้ 5 ขั้นตอน คือ (1) การวิเคราะห์สถานการณ์ (2) การกำหนดจุดมุ่งหมายและวัตถุประสงค์ของโครงการ (3) การกำหนดกลยุทธ์ (4) การวางแผนกิจกรรม (5) การประเมินค่าการวางแผนโครงการ สำหรับ ณรงค์ นันทวรรณนะ (2547) ได้เสนอขั้นตอนการวางแผนที่มีไว้ 8 ขั้นตอน คือ (1) การพยากรณ์จากสภาพแวดล้อม (2) การกำหนดวัตถุประสงค์ (3) การพัฒนากลยุทธ์ (4) การหาทางเลือก (5) การเปรียบเทียบประเมินผลทางเลือก (6) ตัดสินใจเลือกทางเลือก (7) กำหนดหลักเกณฑ์ในการวางแผน (8) การจัดทำแผนโดยงบประมาณ แต่สำหรับ บุญเกียรติ ชีวะตระกูลกิจ (2549) ได้จำแนกขั้นตอนของการจัดทำแผนยุทธศาสตร์ 8 ขั้นตอน คือ (1) การประเมินผลการดำเนินงานที่มีอยู่แต่เดิม ซึ่งเป็นการสอบทานกลุ่มวัตถุประสงค์ขององค์การ เช่น ภารกิจ วัตถุประสงค์ และยุทธศาสตร์ (2) การทบทวนการกำกับดูแลกิจการ เป็นการสะท้อนคุณภาพของบอร์ด และผู้บริหารระดับสูงขององค์การ ขณะนั้น (3) การประเมินปัจจัยแวดล้อมภายนอกองค์การ เพื่อจะได้ทราบถึงปัจจัยเชิงยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับ โอกาส และภัยคุกคามต่อองค์การ (4) การประเมินปัจจัยแวดล้อมภายในองค์การ เพื่อทราบถึงปัจจัยเชิงยุทธศาสตร์ที่เชื่อมโยงกับความแข็งแกร่ง และความไม่แข็งแกร่ง ขององค์การ (5) การวิเคราะห์ปัจจัยเชิงยุทธศาสตร์ หรือ การวิเคราะห์จุดอ่อน จุดแข็ง (SWOT) และการทบทวนภารกิจ ตลอดจนวัตถุประสงค์ ถ้าจำเป็น (6) การกำหนดยุทธศาสตร์ที่เหมาะสม (7) การแปลงยุทธศาสตร์สู่การปฏิบัติ (8) การประเมินผลและการควบคุม ส่วน สุภาพร พิศาลบุตร (2547) ได้เสนอขั้นตอนการวางแผนที่มีไว้ 5 ขั้นตอน คือ (1) การคาดการณ์สภาพแวดล้อม (2) การกำหนดโครงรูปของการวางแผน (3) การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย (4) การจัดทำแผนประเภทต่างๆ (5) การตรวจสอบและการปรับแผน และสำหรับ แมสซี และดักลาส (Joseph L. Massie and John Douglal อ้างถึงใน ประชุม รอดประเสริฐ, 2543) ได้เสนอขั้นตอนของการวางแผนไว้ดังนี้ (1) การกำหนดเป้าประสงค์ (2) การค้นหาโอกาสและพิจารณาถึงอุปสรรคปัญหา (3) การแปลโอกาสให้เป็นแนวทางในการปฏิบัติ (4) การเลือกแนวทางที่ดีที่สุดและการกำหนดวัตถุประสงค์ (5) การตรวจสอบและการทบทวน

อนึ่งในการเสนอขั้นตอนของนักวิชาการท่านต่างๆ ที่ผู้วิจัยได้นำเสนอข้างต้นนั้น ถึงแม้ว่าจะกำหนดขั้นตอนแตกต่างกันตามมุมมองของแต่ละท่าน หากเมื่อศึกษา

ถึงรายละเอียดในแต่ละขั้นตอนกลับพบว่า เนื้อหามีความคล้ายคลึงกันเป็นส่วนใหญ่ ขึ้นอยู่กับการจำแนกตามกิจกรรมที่ดำเนินการ หรือ จำแนกไว้แบบกว้างๆ ซึ่งเกี่ยวกับการจำแนกขั้นตอนการวางแผนนี้สิ่งที่สำคัญอย่างยิ่ง คือ ความสามารถของผู้วางแผน กอรปกับการมีข้อมูลที่ดีจึงจะช่วยให้แผนที่วางไว้ประสบผลสำเร็จดังความมุ่งมาดปรารถนา และจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับขั้นตอนการวางแผน ทำให้ผู้วิจัยอาจบูรณาการ และจำแนกขั้นตอนของการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรได้ ดังนี้

3.1) การวิเคราะห์สถานการณ์ เป็นการตรวจสอบสถานการณ์อย่างสม่ำเสมอทำให้องค์กรสามารถทราบถึงโอกาส ภัยคุกคาม จุดอ่อน และจุดแข็ง ที่มีอิทธิพลต่อความสำเร็จตามวิสัยทัศน์ ภารกิจ วัตถุประสงค์ขององค์กร กล่าวสำหรับปัจจัยแวดล้อมที่มีผลต่อองค์กรนั้น จำแนกได้ 2 ลักษณะใหญ่ คือ (1) สภาพแวดล้อมภายนอกซึ่งจัดเป็นปัจจัยที่มีผลต่อการสร้างโอกาส หรือ ภัยคุกคามที่มีต่อองค์กร และ (2) สภาพแวดล้อมภายในซึ่งเป็นปัจจัยที่ทำให้ทราบว่าองค์กรนั้นมีจุดแข็ง หรือจุดอ่อน อย่างไรเพื่อช่วยให้องค์กรสามารถอยู่ในระดับแนวหน้าได้ ซึ่งสิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้เสนอแนะเพิ่มเติมว่า การวิเคราะห์สถานการณ์เป็นการประเมินบริบทต่างๆ เพื่อเป็นข้อมูลที่ช่วยในการตัดสินใจ ทำให้ผู้วางแผนได้ทราบ ปัญหา ความต้องการ ศักยภาพและผลกระทบ โดยครอบคลุมปัจจัยด้านต่างๆ คือ (1) ประเมินเบื้องต้นเกี่ยวกับ ประเภท ลักษณะ ขอบเขต ศักยภาพของโครงการ ลำดับความสำคัญของโครงการ ตลอดจนการเชื่อมโยงของโครงการเข้ากับโครงการพัฒนาและอุตสาหกรรมอื่นๆ (2) วิเคราะห์ครอบครัวเกษตรกร และการบริการที่จะเป็นประโยชน์ต่อเกษตรกร ได้แก่ เศรษฐกิจ สังคมและวัฒนธรรม ความพร้อมประเภทของเกษตรกร ความต้องการและความสนใจของเกษตรกร (3) วิเคราะห์ความร่วมมือขององค์กรต่างๆ ว่าองค์กรใดให้ความร่วมมือใดบ้าง เช่น กรมประมง กรมปศุสัตว์ กรมวิชาการเกษตร สถาบันการศึกษา องค์กรเอกชน เป็นต้น (4) วิเคราะห์สภาพแวดล้อม กล่าวคือ วิเคราะห์สภาพแวดล้อมทางกายภาพ อันได้แก่ แหล่งน้ำ สภาพดิน สภาพทางชีวภาพ สภาพทางเศรษฐกิจ ธุรกิจการค้า นโยบาย ด้านวิชาการ ผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม ตลอดจนอิทธิพลภายนอกประเทศ เป็นต้น (5) วิเคราะห์ปัญหาให้ครอบคลุมทุกด้าน โดยการศึกษาจากเอกสารที่เกี่ยวข้อง การระดมสมองผู้เกี่ยวข้อง หรือใช้วิธีการประเมินชนบท จากนั้นจึงลำดับปัญหาเพื่อนำไปสู่การวางแผนต่อไป

3.2) การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย เป็นการแสดงความมุ่งหวังในระยะยาวขององค์กร หรือผู้วางแผน เป็นเครื่องชี้แนวทางการปฏิบัติงาน ดังนั้นผู้วางแผนจำเป็นต้องกำหนดวัตถุประสงค์ให้เข้าใจง่าย มีความชัดเจน มีความเฉพาะเจาะจง สามารถวัดได้ มีความเป็นไปได้ และควรมีระยะเวลาแห่งความสำเร็จกำกับด้วย

ส่วนเป้าหมายนั้นมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจง ที่ระบุความต้องการบรรลุความสำเร็จในระยะสั้นกว่า โดยอาจจะระบุให้ชัดเจนว่าต้องการทำเมื่อใด ใครทำ ที่ไหน อย่างไร และในการกำหนดวัตถุประสงค์นี้ ประชุม รอดประเสริฐ (2547) ได้เสนอกระบวนการกำหนดวัตถุประสงค์ ไว้ 2 ประการ ประการแรก เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์จากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง (Top-down Approach) หมายถึงการที่ผู้บริหารระดับสูงของหน่วยงานซึ่งอาจเป็นบุคคลเพียงคนเดียว หรือกลุ่มบุคคลที่มีขนาดเล็กเพียงกลุ่มเดียว เป็นผู้กำหนดวัตถุประสงค์ในการดำเนินงานของหน่วยงานทั้งหมด โดยอาศัยข้อมูลและประสบการณ์ที่ตนมีอยู่ การกำหนดวัตถุประสงค์แบบนี้มีข้อดีคือมีความรวดเร็ว แต่มีข้อเสียคือหากมีพลังภายนอกไม่เห็นด้วยอาจทำให้แผนประสบความสำเร็จยาก หรือไม่สำเร็จเลย ประการที่สอง การกำหนดวัตถุประสงค์จากเบื้องล่างขึ้นสู่เบื้องบน (Bottom-up Approach) เป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ที่มีส่วนร่วมจากสมาชิกทุกคน ทุกฝ่ายที่เกี่ยวข้อง โดยการแสดงความคิดเห็น แสดงข้อมูล ซึ่งถึงผลดีผลเสียแล้วจึงลงมติเป็นการกำหนดวัตถุประสงค์ร่วมกัน การกำหนดวัตถุประสงค์แบบนี้มีข้อดีคือทำให้ได้วัตถุประสงค์ที่สมเหตุสมผล แต่มีข้อเสียคือ ต้องใช้เวลาและคนมาก และกล่าวต่อว่าในการกำหนดเป้าหมายนั้นมีกระบวนการที่คล้ายคลึงกัน อย่างไรก็ตามการกำหนดเป้าหมายจะต้องมีความรัดกุม และมีความเกี่ยวข้องกับกับผลที่เกิดขึ้นจากการดำเนินงานหรือสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ด้วย โดยมีลักษณะ อย่างน้อย 4 ด้าน คือ (1) ระดับแห่งความสำเร็จจะต้องมีทั้งคุณภาพและปริมาณ (2) ต้องเน้นเวลาแห่งความสำเร็จอย่างชัดเจนแน่นอน (3) จะต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ และกลยุทธ์ของหน่วยงาน และ (4) ต้องมีความสอดคล้องกับเป้าหมายอื่นๆ

3.3) การกำหนดกลยุทธ์ การบรรลุวัตถุประสงค์ และเป้าหมาย
 นับเป็นความต้องการ และภารกิจที่ยากยิ่งของฝ่ายบริหารทุกระดับ การกำหนดกลยุทธ์ หรือยุทธศิลป์มีความสำคัญ กล่าวคือ เป็นวิธีการที่สามารถเอื้ออำนวยให้เกิดการทำงานสะดวก และทำให้เกิดผลสัมฤทธิ์มากที่สุด ในการวางแผนจึงควรกำหนดกลยุทธ์ หรือกลยุทธ์ เพื่อจะทำให้เกิดความสำเร็จ โดยเฉพาะต่อการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร ซึ่ง สิ้น พันธุ์พินิจ (2544) ได้กล่าวว่า กลยุทธ์ที่กำหนดคนนั้นต้องมีความเรียบง่าย แต่มีความลึกซึ้ง อีกทั้งเกษตรกรสามารถปฏิบัติได้ พร้อมนี้ได้เสนอ 7 วิธีการกำหนดกลยุทธ์ไว้ดังนี้ (1) ใช้กลยุทธ์การวางแผน โดยการมีส่วนร่วม (2) การใช้เครือข่ายเชื่อมโยงกับหน่วยงานหรือสถาบันอื่น (3) การใช้ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล (4) การใช้ระบบการส่งเสริม วิธีการส่งเสริม และสื่อในการส่งเสริมแบบผสมผสานกันมากกว่าที่จะใช้วิธีใดวิธีหนึ่ง (5) การใช้กิจกรรม สนับสนุนหลายๆ อย่าง (6) การทำงานเป็นกลุ่ม และ (7) การส่งเสริมแบบผสมผสาน โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรควบคู่ไปกับธุรกิจอุตสาหกรรม

แบบองค์รวม เพราะการส่งเสริมการเกษตรเพียงอย่างเดียวในชนบท ไม่สามารถจะประสบผลสำเร็จตามที่คาดหมาย และมีความยั่งยืนตลอดไป

3.4) การจัดทำแผนปฏิบัติ หลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์สถานการณ์ กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ตลอดจนกำหนดกลยุทธ์ อย่างรอบคอบ ก็จะทำให้องค์การได้โครงการ หรือกิจกรรมที่ดี หลังจากนั้นก็มาถึงขั้นตอนของการจัดทำแผน ซึ่งบุญธรรม จิตอนันต์ (2544) ได้เสนอทัศนะว่าในการจัดทำแผนส่งเสริมการเกษตรในท้องถิ่นนั้น ควรมีความชัดเจนในเรื่องต่อไปนี้ (1) ระบุกิจกรรมที่จะดำเนินการให้เสร็จ (2) ตารางเวลาของกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งวันเริ่มต้นและวันสิ้นสุด (3) ทรัพยากรต่างๆ ที่ต้องการ และใครเป็นผู้จัดหา (4) การกำหนดให้เจ้าหน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมเฉพาะอย่าง รวมทั้งบุคคลในท้องถิ่นที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมภาคสนามและที่ปรึกษาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (5) ผลที่คาดหวังในกิจกรรมแต่ละอย่างของแผน/โครงการ (6) แนวทางที่จะประเมินผลกิจกรรมหรือตัวชี้วัดความสำเร็จ อย่างไรก็ตามแผนเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า อาจสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ฝ่ายบริหารจะต้องมีความพร้อมเสมอในการรับมือกับปัญหา หรือสถานการณ์ที่ไม่คาดฝัน เพื่อจะได้ดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

3.5) การประเมินการวางแผนงาน เมื่อแผนได้ถูกกำหนดไว้ อย่างครบถ้วนสมบูรณ์แล้ว ก่อนที่จะนำไปปฏิบัติ จำต้องทำการประเมินแผนหรือโครงการอีกครั้งหนึ่ง การประเมินผลในขั้นตอนนี้ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงแผนหรือโครงการ หากแต่เป็นทบทวนอย่างรอบคอบ เพื่อป้องกันความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้น หรือพิจารณาความสอดคล้องกับบริบทสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในช่วงเวลานั้น ซึ่ง สิบ พันธุ์พินิจ (2544) ได้แนะนำว่า การประเมินแผนนี้ควรพิจารณาประเมินแผนด้านวิชาการ งบประมาณ เศรษฐกิจ หน่วยงานที่รับผิดชอบ การบริหารจัดการ และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ควรประเมินบุคคลเป้าหมาย การมีส่วนร่วม และความสัมพันธ์ของแผนงานกับโครงการกิจกรรมด้วย

3.2.4.2 ด้านการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร

เมื่อแผนหรือโครงการได้รับอนุมัติแล้วขั้นตอนต่อไปคือ การนำแผนไปปฏิบัติ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาลงมือปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตร กล่าวคือ การนำความรู้ เทคนิค วิธีการเกษตรในรูปแบบต่างๆ ถ่ายทอดสู่บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้ กล่าวสำหรับกระบวนการดำเนินการตามแผนนั้นจะประกอบด้วยหลายขั้นตอน ตามการจำแนกของนักวิชาการดังต่อไปนี้ มานิตย์ กมลเวช และวัลลภ ลำพวย ได้เสนอขั้นตอนการปฏิบัติตามแผนไว้อย่างละเอียดทั้งสิ้น 14 ขั้นตอน (1) ผู้ปฏิบัติตามแผนรับแผนที่ได้รับการอนุมัติไปดำเนินการ (2) ผู้ปฏิบัติตามแผนจะต้องทำความเข้าใจส่วนประกอบต่างๆ

ทางเทคนิคของแผนอย่างละเอียด (3) การทำความเข้าใจส่วนต่างๆ ของแผน (4) การจัดองค์การและการกำหนดบทบาทของผู้ดำเนินการตามแผน (5) การจัดเตรียมบุคคลผู้ปฏิบัติตามแผน และการกำหนดมอบหมายความรับผิดชอบ (6) การเตรียมแผนดำเนินการหรือแผนปฏิบัติงาน (7) การดำเนินการตามแผนตามกระบวนการตั้งแต่ขั้นที่ 1 จนถึงขั้นนี้ซึ่งเป็นการเตรียมงานล่วงหน้าเพื่อดำเนินการตามแผน ซึ่งมีลักษณะงานวางแผนปะปนอยู่ด้วย ดังนั้นในขั้นนี้จึงเป็นขั้นเริ่มต้นการทำงาน (8) การแจ้งให้บุคคลที่เกี่ยวข้องในองค์การทราบถึงโครงการ (9) การแปลความหมายของแผนให้ผู้ได้บังคับบัญชาทราบ (10) การชี้แจงให้ผู้ได้บังคับบัญชาทราบถึงความรับผิดชอบเกี่ยวกับการควบคุมงาน (11) การรวบรวมข้อมูลและตัวเลขต่างๆ ที่เกี่ยวกับความก้าวหน้าของแผน (12) การตรวจสอบและประเมินผลข้อมูล (13) การปรับปรุงแผนให้เหมาะสม (14) การรายงานผลการปฏิบัติงานตั้งแต่จนถึงสิ้นสุดแผนให้แก่ผู้บังคับบัญชาและผู้วางแผนให้ทราบ แต่หากพิจารณาโดยละเอียดอาจจำแนกเป็น 3 ขั้นตอนใหญ่ๆ คือ ขั้นตอนแรก การเตรียมแผนการดำเนินการ ขั้นตอนถัดมา การดำเนินการตามแผน และขั้นตอนสุดท้าย การติดตามและประเมินผลการดำเนินงาน ดังนั้นเพื่อให้สามารถเห็นภาพและเกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น จึงขอเสนอขั้นตอนของ บุญธรรม จิตต์อนันต์ (2544) ที่ได้จำแนกขั้นตอนไว้ 4 ขั้นตอน โดยนักวิชาการท่านนี้ได้จำแนกกิจกรรมในขั้นตอนสุดท้ายออกเป็นสองขั้นตอน คือ

ขั้นตอนแรก การเตรียมแผนหรือโครงการไปปฏิบัติ ในขั้นตอนนี้จะพบว่ามีผู้เกี่ยวข้องทั้งสิ้น 3 ฝ่าย ฝ่ายแรก คือ ผู้บริหารซึ่งมีภารกิจที่สำคัญในการจัดองค์การ จัดสรรทรัพยากรทั้งงบประมาณ บุคลากร วัสดุอุปกรณ์ จัดการดำเนินการ จัดกิจกรรม และอำนวยความสะดวกแก่ผู้ปฏิบัติงานตามแผน นอกจากนี้ยังต้องประชาสัมพันธ์และแจ้งหน่วยงานที่เกี่ยวข้องทราบ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความร่วมมือและประสานกัน อันจะก่อให้เกิดความสะดวกต่อการทำงานส่งเสริมการเกษตร ฝ่ายที่เกี่ยวข้องในลำดับถัดมาคือ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมซึ่งมีภาระหน้าที่ในการจัดทำแผนปฏิบัติงานในพื้นที่ จัดเตรียมปัจจัยที่ใช้ในโครงการ วิเคราะห์พื้นที่ เตรียมการถ่ายทอดเทคโนโลยี เตรียมชุมชน เตรียมแปลงสาธิต สื่อและศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีสำหรับให้เกษตรกรแสวงหาความรู้ หรือสารสนเทศด้วยตนเอง ควบคู่ไปกับการถ่ายทอดความรู้ของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ในการนี้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจัดต้องมีการประสานงานกับผู้บริหาร หรือหน่วยงานที่มีส่วนเกี่ยวข้อง ผู้นำท้องถิ่น ผู้นำเกษตรกร และกลุ่มเกษตรกรเป้าหมาย และผู้ที่เกี่ยวข้องในลำดับสุดท้ายและมีความสำคัญมากในงานส่งเสริมการเกษตรคือ เกษตรกร เนื่องจากเป็นผู้รับบริการส่งเสริมการเกษตร (end user) ควรรับรู้โครงการและสิ่งใหม่ (innovation) ที่จะเข้ามาสู่ท้องถิ่นและวิถีชีวิตใหม่ ควรมีการเตรียมความพร้อม

และปรับตัวที่จะรับการเปลี่ยนแปลง อาจจะได้รับการกระตุ้น (encouragement) จากเจ้าหน้าที่ ส่งเสริม สื่อและสังคม ให้หาข้อมูลเพิ่มเติมเพื่อใช้ในการประกอบการตัดสินใจร่วมกับผู้ดำเนินการ

ขั้นตอนที่สอง การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร เป็นขั้นตอน หรือกระบวนการ ให้การศึกษาแก่เกษตรกร ทำได้โดยการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ เพื่อให้เกษตรกรเกิดการยอมรับการส่งเสริมนั้น ในฐานะเจ้าหน้าที่ส่งเสริมนั้นมีบทบาท เป็นทั้งผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้กระตุ้น ผู้ชี้แนะ และให้คำปรึกษา ร่วมแก้ไขปัญหาให้กับเกษตรกร อีกทั้งเป็นผู้ประสานงานด้วย ทั้งนี้ ในการดำเนินการเจ้าหน้าที่ส่งเสริมควรคำนึงถึงประเภทของ เกษตรกร ธรรมชาติของการเรียนรู้ของเกษตรกร แรงจูงใจจากความสำเร็จ การเข้ามามีส่วนร่วม สภาพแวดล้อม ความเชื่อถือและไว้วางใจ ตลอดจนความมีอิสระ และประสบการณ์ของเกษตรกร

ขั้นตอนที่สาม การนิเทศ (supervision) เป็นกระบวนการชี้แจง ส่งเสริม แนะนำ ช่วยเหลือ และการพัฒนาแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในการปฏิบัติงานให้ถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ ผู้นิเทศจะต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ความสามารถ ประสบการณ์ วิสัยทัศน์กว้างไกล และเป็นที่ยอมรับของผู้รับการนิเทศ จะต้องไม่ใช่อำนาจทางการ บริหารเข้าแทรกแซงการนิเทศงาน พึงระลึกอยู่เสมอว่า การนิเทศเป็นการออกเยี่ยมให้คำ ปรึกษาหารือ การแก้ไขปัญหาต่างๆ ไม่ใช่เป็นการตรวจตรา ควบคุมกำกับ หรือใช้อำนาจหน้าที่ใน ลักษณะการบริหารให้คุณให้โทษ และควรออกนิเทศอย่างสม่ำเสมอและต่อเนื่อง

ขั้นตอนที่สุดท้าย การกำกับดูแลงาน (monitoring) เป็นการเฝ้า ติดตามดูแลการดำเนินงานและความก้าวหน้าของแผนงานหรือโครงการ เพื่อนำสารสนเทศ ที่ได้รับ เสนอฝ่ายบริหาร ซึ่งจะช่วยให้ฝ่ายบริหารแน่ใจว่ากิจกรรมงานส่งเสริมการเกษตร แต่ละขั้นตอน ได้ดำเนินไปตามแผนที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ยังเป็นการประเมิน (assess) ว่าปัจจัยต่างๆ ที่ใช้ในโครงการได้ตามเวลา และตามความประสงค์ หรือไม่ มีความสำเร็จ และก้าวหน้าระดับใด - การกำกับดูแลการดำเนินงานจึงเป็นกิจกรรมภายในของโครงการ ซึ่งเป็นส่วนหนึ่งของการจัดการ การรายงานในแต่ละวัน และเป็นระบบย่อยของสารสนเทศ ด้านการบริหารงบประมาณ และวิชาการ

3.2.4.3 ด้านการประเมินผลงานส่งเสริมการเกษตร

กระบวนการสุดท้ายของการบริหารงานส่งเสริมการเกษตร คือการประเมินผล ซึ่งถือได้ว่าเป็นขั้นตอนที่มีความสำคัญในการบ่งบอกความสำเร็จ ตามวัตถุประสงค์ของแผนงาน หรือโครงการ เป็นการสร้างคุณค่าให้กับแผนงานอันนำไปสู่ การยอมรับ การมีอำนาจ ตลอดจนสังคมโดยรวม เพื่อให้สามารถมองเห็นเนื้อหาของ

การประเมินผลได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอ นิยาม หลักการ ประเภท รูปแบบและกระบวนการ การประเมินผล ดังต่อไปนี้

1) **นियามการประเมินผล** การประเมินผลนับว่ามีความสำคัญมาก ในปัจจุบัน เพราะเหตุว่าผลการประเมินนั้นสามารถเปลี่ยนแปลงสังคมได้ ดังที่ วรทัศน์ อินทร์คัมพร (2547) ได้กล่าวว่า การประเมินเป็นเรื่องของการตรวจสอบ และการตัดสินคุณค่า คุณภาพ ความสำคัญอย่างมีนัย ปริมาณ ระดับหรือเงื่อนไขบางอย่าง และว่าการประเมินเป็น กระบวนการที่แสดงถึงการเปรียบเทียบของสิ่งที่ต้องการประเมินกับสิ่งอื่นที่เหมือนกันด้วยการ ประเมินค่า (Rating) การปรับปรุง (Improving) การให้ราคา (Pricing) การแก้ไขให้ถูกต้อง (Correcting) หรืออาจเกี่ยวข้องกับการเปลี่ยนแปลง (Changing) และมีผู้กล่าวว่า การประเมินนั้น มีความละเอียดอ่อนและสลับซับซ้อน อีกทั้งมีความสัมพันธ์กับศาสตร์หลายสาขา การทำความเข้าใจในเรื่องดังกล่าวจึงถือเป็นความยุ่งยากและอาจก่อให้เกิดความสับสนได้ เนื่องจากการประเมินนั้นมีพัฒนาการเลื่อนไหลไปตามกระแสของการพัฒนาในแต่ละยุคสมัย ซึ่งอิทธิพลนั้นได้ส่งผลต่อการกำหนดค่านิยามอย่างยิ่ง ดังนั้นเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น จึงขอเสนอความหมายจากนักวิชาการหลายๆ ท่าน ดังนี้

Tyler (1950 อ้างถึงในสิน พันธุ์พินิจ, 2544) กล่าวว่า การประเมินผล เป็นการเปรียบเทียบพฤติกรรมเฉพาะกับวัตถุประสงค์เชิงพฤติกรรมที่รวมไว้

Boyle (1985 อ้างถึงในสิน พันธุ์พินิจ, 2544) กล่าวว่า การประเมินผลการส่งเสริมเป็นกระบวนการของการตัดสินความสำเร็จที่เผยแพร่ และการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

Leagans (1970 อ้างถึงในสิน พันธุ์พินิจ, 2544) กล่าวว่า การประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร หมายถึง การเปรียบเทียบระหว่างวัตถุประสงค์ (objectives) ที่ตั้งไว้กับผลที่ปรากฏ จากการปฏิบัติตามแผน (evidence) โดยมีเกณฑ์ (criteria) สำหรับการตัดสินใจ

Marshall (1990 อ้างถึงในสิน พันธุ์พินิจ, 2544) กล่าวว่า การประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร หมายถึง กระบวนการประเมินการตัดสินคุณค่า คุณภาพวิธีการ ผล หรือผลกระทบของโครงการส่งเสริมการเกษตรโดยการรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ข้อมูล และแปลความตามที่เราต้องการ สำหรับที่จะนำไปใช้ในการประเมินประสิทธิผล ประสิทธิภาพของโครงการตามที่วางแผนไว้ เพื่อแก้ปัญหาที่ซับซ้อนของสังคม

สิน พันธุ์พินิจ (2544) กล่าวว่า การประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร หมายถึง การรวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับผลของการดำเนินงาน เพื่อนำมาเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์ ที่ตั้งไว้ว่า ได้ผลตามที่กำหนดไว้เพียงใด

Alkin (1969 อ้างถึงใน วรทัศน์ อินทร์คัมพร, 2547) กล่าวว่า การประเมินผล หมายถึง กระบวนการในการกำหนดขอบเขตของการตัดสินใจ การเลือกข้อมูลที่เหมาะสม วิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล และการวิเคราะห์ข้อมูล ตลอดจนการเขียนรายงานการสรุปข้อมูลนั้น เพื่อให้ผู้มีอำนาจในการตัดสินใจได้ใช้เป็นแนวทางเลือกในการปฏิบัติ

Fink and Kosecoff (1978 อ้างถึงใน วรทัศน์ อินทร์คัมพร, 2547) กล่าวว่า การประเมินผล หมายถึง กระบวนการที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจคุณค่าของโครงการใดโครงการหนึ่ง โดยมีจุดมุ่งหมายเพื่อการหาข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมาย กิจกรรม ผลผลิต ผลกระทบ และค่าใช้จ่ายของโครงการ

Provus (1969 อ้างถึงใน วรทัศน์ อินทร์คัมพร, 2547) กล่าวว่า การประเมินผล หมายถึง กระบวนการในการหาข้อมูลเพื่อนำมาใช้ในการพิจารณาสิ่งต่างๆ ว่า โครงการมีความสอดคล้องกับเกณฑ์มาตรฐานหรือไม่ หรือมีความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริง กับเกณฑ์มาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ และเมื่อพบความแตกต่างระหว่างสิ่งที่เกิดขึ้นจริงกับเกณฑ์มาตรฐานแล้ว สามารถระบุข้อบกพร่องของโครงการว่ามีอะไรบ้างได้หรือไม่

วรทัศน์ อินทร์คัมพร (2547) กล่าวว่า การประเมินผล หมายถึง กระบวนการที่พิจารณาว่า ได้มีการทำอะไรสำเร็จไปบ้าง ตามกำหนดไว้ว่าจะทำให้สำเร็จ ผลที่ได้รับดีหรือไม่คืออย่างไร หรือกล่าวอีกนัยหนึ่งคือ เป็นกระบวนการเปรียบเทียบระหว่างวัตถุประสงค์ที่ตั้งไว้ (Objectives) กับผลที่ปรากฏ (Evidence) จากการปฏิบัติงานตามแผน โดยมีการกำหนดเกณฑ์ (Criterion) เป็นเครื่องตัดสิน

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวกับความหมายของการประเมินผล ทำให้ผู้วิจัยได้ค้นพบประเด็นสำคัญของการประเมินผล 3 ประการ ประการแรก เป็นกระบวนการในการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งที่จะประเมิน ประเด็นต่อมา ประกอบไปด้วยข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมาย กิจกรรม ผลผลิต ผลกระทบ และค่าใช้จ่าย ประเด็นสุดท้าย การเทียบเคียงผลการปฏิบัติจริงกับวัตถุประสงค์ ในงานส่งเสริมการเกษตรเป็นเรื่องของการถ่ายทอดความรู้ ทักษะ ประสบการณ์ แก่บุคคลเป้าหมาย สิ่งที่ต้องดำเนินการในการส่งเสริมการเกษตร คือ การที่ผู้รับบริการส่งเสริมนั้นเมื่อได้รับการถ่ายทอดไปแล้ว สามารถนำไปปฏิบัติและบังเกิดผลดีต่อตนเอง และชุมชนท้องถิ่น ซึ่งถือได้ว่างานส่งเสริมการเกษตรนั้น

ประสบความสำเร็จ ในทำนองกลับกันหากการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรดังกล่าวไม่สามารถช่วยให้ผู้รับบริการส่งเสริมเป็นดังที่คาดหมายไว้ นั้นแสดงให้เห็นว่าการส่งเสริมการเกษตรนั้นล้มเหลว หน้าที่สำคัญของฝ่ายบริหารก็จะต้องใช้ความรู้ความสามารถในการค้นหาสาเหตุแห่งความสำเร็จ หรือล้มเหลว นั้น เพื่อนำมาเป็นข้อมูลในการประเมิน ซึ่งผลการประเมินนั้นจะสามารถนำมาใช้แก้ไขจุดอ่อน หรือเสริมจุดแข็ง เนื่องจากจะเป็นประโยชน์ต่อการดำเนินการเปลี่ยนแปลง ปรับปรุง การดำเนินงาน อีกทั้งสามารถนำมาเป็นข้อพิจารณาในการเพิ่ม หรือลดปัจจัยทางการบริหารได้อย่างเหมาะสม นั่นก็คือการทำให้เกิดประสิทธิภาพ และประสิทธิผลต่อองค์กรมากที่สุด จากการพัฒนาวัฒนธรรมที่เกี่ยวกับนิยามการประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร ทำให้ผู้วิจัยอาจบูรณาการเป็นความหมายใหม่ทั้งนี้เพื่อให้อยู่ได้วัตถุประสงค์และขอบเขตการวิจัยนี้ ได้ว่า การประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร หมายถึง กระบวนการในการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งที่จะประเมิน ด้วยการพิจารณาข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับจุดมุ่งหมาย กิจกรรม ผลผลิต ผลกระทบ และค่าใช้จ่าย แล้วเทียบเคียงผลการปฏิบัติจริงกับวัตถุประสงค์

2) **ขั้นตอนการประเมินผล** เป็นที่ทราบว่าการประเมินผลเป็นการแสวงหาข้อเท็จจริง การวิเคราะห์ข้อมูล การตีความข้อมูล ซึ่งผลที่ได้นี้ผู้บริหารสามารถนำไปเป็นเครื่องมือสำหรับการตัดสินใจได้อย่างดี ไม่ว่าจะใช้กำหนดนโยบาย แผนโครงการ กิจกรรม แม้กระทั่งวิธีการดำเนินงานได้อย่างมีประสิทธิภาพและประสิทธิผลในการพัฒนาวัฒนธรรมที่เกี่ยวข้องกับกระบวนการประเมินผลจากนักวิชาการต่างๆ พบว่าขั้นตอนดำเนินการต่างๆ ได้ถูกนำมาใช้ และเรียกชื่อแตกต่างกันออกไปตามแนวคิดของนักวิชาการแต่ละท่าน ทั้งนี้ขึ้นอยู่กับรูปแบบ และประเภทของการประเมินผล อย่างไรก็ตามโดยทั่วไปแล้วกระบวนการประเมินผลมักถูกกำหนดไว้ 4 ขั้นตอน หรือ 3 ขั้นตอน เพื่อเป็นแนวทางสำหรับผู้ประเมิน ในลำดับต่อไปนี้ผู้วิจัยจะได้นำเสนอกระบวนการประเมินผลจากแนวคิดของนักวิชาการท่านต่างๆ ดังนี้

บุญธรรม จิตอนันต์ (2540) ได้จำแนกกระบวนการประเมินผลไว้

4 ขั้นตอน คือ

1) การวางแผนหรือเตรียมการประเมินผล เป็นการศึกษาวัตถุประสงค์และเป้าหมาย เพื่อหาแนวทางที่จะเก็บข้อมูล หรือหาเครื่องชี้วัด (indicators) ที่จะวัดความเปลี่ยนแปลงแล้วจัดทำแผนที่จะจัดเก็บข้อมูล ซึ่งต้องคำนึงถึง (1) วิธีการและเครื่องมือในการประเมินผล (2) แหล่งที่มาของข้อมูล และวิธีการเก็บข้อมูลในการวิจัย ซึ่งอาจทำได้ดังนี้

(1) แหล่งที่มาของข้อมูล ได้แก่ ตำมะโนประชากร บันทึก หรือรายงานต่างๆ เอกสารสิ่งพิมพ์ ภาพถ่าย เทปโทรทัศน์ แผนที่ แผนที่ บุคคล เป็นต้น

(2) ประเภทของข้อมูล คือ ข้อมูลปฐมภูมิ หรือข้อมูลทุติยภูมิ

(3) วิธีการเก็บข้อมูล คือ การสังเกต การสัมภาษณ์ และการใช้แบบสอบถาม

(4) ประชากร และตัวอย่าง

(5) การคัดเลือกตัวอย่าง

(6) ขนาดของตัวอย่าง

2) การดำเนินการตามแผนหรือโครงการ เมื่อได้เตรียมการประเมินผลไว้ล่วงหน้าแล้ว ต่อไปก็เป็นการเก็บรวบรวมข้อมูล วิเคราะห์ สรุปผล และจัดทำข้อเสนอแนะ

3) การเขียนรายงานการประเมินผล ในการเขียนรายงานการประเมินผลซึ่งถือว่าการวิจัย จะต้องคำนึงถึงผู้อ่าน ซึ่งอาจจะเป็น นักวิจัย นักส่งเสริม และนักศึกษาอื่นๆ ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้อง เกษตรกรหรือประชาชนทั่วไป

4) การใช้ประโยชน์จากรายงาน รายงานการประเมินผล ควรจะพิมพ์แจกผู้ที่เกี่ยวข้องให้ทราบ ทั้งนี้เพราะรายงานจะแสดงให้เห็นถึงสภาพการณ์ต่างๆ ความก้าวหน้า ความสำเร็จ ผลกระทบ หรือข้อบกพร่องต่างๆ ที่เกิดขึ้น ซึ่งจากข้อค้นพบต่างๆ เหล่านี้จะช่วยให้สามารถปรับปรุง ให้ดีขึ้น หรือใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานสำหรับการวางแผนหรือโครงการต่อไป

ณรงค์ นันทวรรณะ (2547) ได้เสนอการประเมินไว้ 4 ขั้นตอนคือ

1) การศึกษาและพิจารณาถึงรายละเอียดของวัตถุประสงค์เพื่อจะได้ทราบว่าแผนหรือโครงการนั้นมีวัตถุประสงค์หรือจุดมุ่งหมายที่สามารถจะดำเนินการได้หรือไม่ หรือจะต้องปรับเปลี่ยนอย่างไรให้มีความเหมาะสมและเฉพาะเจาะจงได้บ้าง การประเมินผลในขั้นตอนนี้ถือได้ว่าเป็นการประเมินก่อนที่จะลงมือปฏิบัติงานจริง เป็นการตรวจสอบและทบทวนความเรียบร้อยของวัตถุประสงค์เป็นสำคัญ

2) การศึกษาความเป็นไปได้ของข้อมูล ซึ่งเป็นการประเมินข้อมูลและทรัพยากรต่างๆ ที่จะต้องใช้ดำเนินการว่ายังมีความเหมาะสมเพียงพอที่จะใช้ปฏิบัติงานหรือไม่ ข้อมูลหรือทรัพยากรที่มีอยู่สามารถที่จะสนองตอบวัตถุประสงค์ได้มากน้อยเพียงใด การประเมินในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบทบทวนความเหมาะสมของทรัพยากรที่จะต้องใช้ในการบริหารแผนหรือโครงการ

3) การเก็บรวบรวมและการกระทำกับข้อมูล และทรัพยากร ซึ่งเป็นการวิเคราะห์ถึงกระบวนการในการดำเนินงานในลักษณะเป็นการเก็บรวบรวม และจำแนกข้อมูลให้เป็นหมวดหมู่ เป็นสัดส่วน และให้มีความเป็นจริงมากที่สุด เพราะหากการดำเนินงานในขั้นตอนนี้มีปัญหาช่วยทำให้ผลงานที่เกิดขึ้นมีปัญหาตามไปด้วย การประเมินผลในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบกระบวนการว่าเหมาะสมกับข้อมูลหรือทรัพยากรที่นำเข้าหรือไม่

4) การวิเคราะห์การแปลความหมายและสรุปผล ซึ่งเป็นขั้นตอนที่ข้อมูลได้ผ่านกระบวนการเรียบร้อยแล้ว และผู้ประเมินต้องทำการวิเคราะห์ผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นเช่นไร ตรงตามวัตถุประสงค์หรือมาตรฐานที่กำหนดไว้หรือไม่ จะมีการปรับปรุงแก้ไขเพื่อให้ดีขึ้นในลักษณะใด และผลที่เกิดขึ้นจะมีแนวโน้มไปในลักษณะใด การประเมินขั้นตอนนี้เป็นการประเมินผลงานที่เกิดขึ้น รวมทั้งประเมินว่า ด้วยทรัพยากร หรือข้อมูลที่นำเข้าที่มีอยู่ด้วยกระบวนการที่ใช้ และด้วยผลงานที่ปรากฏนั้นให้ผลประโยชน์คุ้มค่ากับการดำเนินงานหรือไม่ ควรปรับปรุงเปลี่ยนแปลงให้ดีขึ้นแล้วดำเนินการต่อไป หรือล้มเลิกแผนหรือโครงการนี้เสีย

สมศักดิ์ สุริโย และนที ขลิบทอง (2546) ได้เสนอการประเมินไว้ 4 ขั้นตอน คือ

1) การรวบรวมข้อมูล ถือว่าเป็นส่วนประกอบสำคัญประการแรกที่ต้องมี เนื่องจากการประเมินผลเป็นการนำข้อมูลที่มีความหาค่าตัดสินใจ

2) ข้อมูลและเกณฑ์ในการพิจารณา ในการประเมินผลต้องมีข้อมูลที่ได้จากการรวบรวมเพื่อนำมาพิจารณาเปรียบเทียบ โดยข้อมูลดังกล่าวอาจเป็นได้ทั้งข้อมูลเชิงคุณภาพ หรือเชิงปริมาณ

3) การเปรียบเทียบข้อมูล เป็นการนำข้อมูลที่ได้นำมาพิจารณาเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดไว้อย่างเป็นระบบ

4) การตีความและการสรุปผล เป็นส่วนประกอบที่ขาดเสียมิได้ในการประเมินผล เพราะถึงแม้จะมีการรวบรวมข้อมูล และนำข้อมูลที่ได้มาจัดเรียงเปรียบเทียบกับเกณฑ์ที่กำหนดแล้วก็ตาม แต่ถ้ายังไม่มีการตีความ หรือ ไม่มีการให้ความหมายว่าข้อมูลดังกล่าวว่าหมายความว่าอย่างไร ก็ยังถือไม่ได้ว่ามีผลการประเมินผลสิ่งนั้นแล้ว

สิน พันธุ์พินิจ (2544) ซึ่งได้กล่าวไว้ว่า แนวคิดที่สำคัญอย่างหนึ่งของการประเมินผลแผนหรือโครงการส่งเสริมการเกษตร ก็คือ การเปรียบเทียบความสัมพันธ์ของวัตถุประสงค์หรือเกณฑ์กับผลเชิงประจักษ์หรือข้อมูล ขอบเขตของการประเมินผลในงานส่งเสริมการเกษตร ได้แก่ การประเมินการวางแผน โครงการ การประเมินผลเกษตรกรหรือบุคคล เป้าหมาย วิธีการส่งเสริมการเกษตร องค์การ การเปลี่ยนแปลงเทคโนโลยี การประเมินผลลัพธ์

ผลกระทบตลอดจนผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เป็นต้น ซึ่งผู้ประเมินต้องดำเนินการอย่างรอบคอบ และรัดกุม เช่นเดียวกับการวางแผนงานหรือโครงการ ทั้งนี้ ได้เสนอกระบวนการประเมินผล 3 ขั้นตอน คือ

1. การวางแผนการประเมินผล เพื่อให้การประเมินผลเป็นไปด้วยดี และประสบผลสำเร็จ และสามารถนำผลการประเมินนี้ไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้อย่างสูงสุด การวางแผนการประเมินผล หรือการเตรียมการประเมินผลนั้น มีรายละเอียดที่ต้องพิจารณา ดังนี้

1.1 การจำแนกสิ่งที่ต้องการประเมิน ผู้ประเมินจำเป็นต้องศึกษาวิเคราะห์แผนงานหรือโครงการ รวมถึงการทำความเข้าใจภูมิหลัง สภาพแวดล้อมและบริบทของแผนหรือโครงการ

1.2 การกำหนดวัตถุประสงค์ เป็นการตั้งเป้าหมายที่จะเปรียบเทียบสิ่งที่เราคาดหวังจะให้เกิดขึ้นกับผลที่ปรากฏ หรือผลเชิงประจักษ์

1.3 การจัดทำสิ่งที่ควรประเมินผล พิจารณาว่าจะประเมินอะไรของแผนหรือโครงการบ้าง

1.4 การกำหนดวิธีการประเมินผล เป็นขั้นตอนการตัดสินใจกำหนดเค้าโครงการกิจกรรมต่างๆ ตามแนวของระเบียบวิธีวิจัย ดังรายละเอียดต่อไปนี้

- 1) การกำหนดแบบประเมินผล
- 2) การกำหนดประชากร และกลุ่มตัวอย่าง
- 3) การกำหนดเครื่องชี้วัด หรือตัวชี้วัด
- 4) การกำหนดเกณฑ์
- 5) การกำหนดวิธีการเก็บข้อมูล
- 6) การกำหนดการวิเคราะห์ข้อมูล โดยทั่วไป

จะใช้สถิติ 2 ประเภท คือ สถิติเชิงพรรณนาหรือบรรยาย และสถิติอนุมาน

1.5 การเขียนโครงการการประเมินผล เป็นเสมือนแบบพิมพ์เขียวของการดำเนินการประเมินผล เพื่อเป็นข้อตกลงร่วมกันระหว่างผู้ประเมินผล (evaluator) กับผู้ดำเนินโครงการ (program personnel) ในเรื่องของเป้าหมาย ประเภทการประเมินผล การวัดเป้าหมาย ซึ่งเป็นจิตวิทยาที่สำคัญของผู้ดำเนินโครงการ สำหรับเนื้อหาการเขียนแบบเสนอแผนหรือโครงการประเมินผลการส่งเสริมการเกษตร มักเสนอหัวข้อเหล่านี้ คือ ชื่อโครงการ ผู้ประเมินผลหรือหน่วยงาน หลักการและเหตุผล วัตถุประสงค์ วิธีการประเมินผล ระยะเวลาประเมินผล และงบประมาณ

2. การดำเนินการประเมินผล การดำเนินการประเมินผล (evaluation implementation) เป็นขั้นตอนการลงมือเก็บข้อมูล ประกอบด้วยกิจกรรม การวางแผนเก็บข้อมูล การดำเนินการเก็บข้อมูล และการติดตามการตรวจสอบการเก็บข้อมูล โดยมีรายละเอียด ดังนี้

2.1 การวางแผนเก็บข้อมูล เป็นขั้นตอนการเตรียมการ เพื่อเก็บรวบรวมข้อมูล โดยที่ผู้ประเมินผลต้องดำเนินการ ดังนี้

- 1) การกำหนดประเภทของข้อมูล
- 2) การคัดเลือกประชากร และกลุ่มตัวอย่าง
- 3) การกำหนดวิธีการเก็บข้อมูล
- 4) การสร้างเครื่องมือเก็บข้อมูล

2.2 การดำเนินการเก็บข้อมูล เป็นขั้นตอนที่ผู้ประเมินผล และคณะต้องออกไปเก็บข้อมูลจริงในภาคสนามโดยใช้เครื่องมือที่สร้างไว้แล้ว

2.3 การติดตามตรวจสอบการเก็บข้อมูล เพื่อให้ได้ข้อมูล เสร็จทันเวลา ครบถ้วน มีความสมบูรณ์ และน่าเชื่อถือ จึงควรมีการติดตามตรวจสอบ การเก็บข้อมูลเป็นระยะ ถ้าพบว่าไม่ได้รับแบบสอบถาม ต้องมีการติดตามทวงถาม

2.4 การวิเคราะห์ข้อมูล เป็นขั้นตอนการจัดประเภท จัดอันดับของข้อมูล เพื่อสรุปข้อมูลให้อยู่ในรูปที่สามารถแปลความได้ ซึ่งประกอบด้วย ขั้นตอนต่อไปนี้

1) การเตรียมข้อมูล เป็นการตรวจสอบความถูกต้อง และสมบูรณ์ของข้อมูล จากแบบสอบถาม หรือสัมภาษณ์

2) ลักษณะการวิเคราะห์ข้อมูล หากเป็นข้อมูล เชิงคุณภาพ หรือเชิงคุณลักษณะ (qualitative) ซึ่งรวบรวมจากเอกสารบันทึกเหตุการณ์ และข้อมูลจากคำถามแบบปลายเปิด ต้องใช้วิธีการวิเคราะห์เนื้อหา (content analysis) ส่วนข้อมูลเชิงปริมาณ (quantitative) ต้องวิเคราะห์ข้อมูลด้วย วิธีการทางสถิติ โดยใช้สถิติ เชิงพรรณนา หรือสถิติอนุมาน

3) การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูล เมื่อวิเคราะห์ ข้อมูลเดิมเรียบร้อยแล้วก็นำเสนอผลการวิเคราะห์ อาจทำเป็นรูปข้อความ หรือบทความ หรือตาราง ก็ได้ การนำเสนอผลการวิเคราะห์ข้อมูลเป็นการนำเสนอผลการประเมินแผนหรือโครงการ หรือการตัดสินใจตามเกณฑ์ของแต่ละวัตถุประสงค์

3. การจัดทำรายงานการประเมินผล ในการจัดทำรายงานการประเมินผลจะต้องเขียนให้อ่านเข้าใจง่าย ใช้แบบการรายงานที่เหมาะสม ครอบคลุมเนื้อหาที่ต้องการประเมินผลอย่างครบถ้วน พิจารณาถึงผู้ใช้ (audience) คือ ความต้องการ ความสนใจ และภูมิหลังของผู้อ่าน ได้แก่ ประชาชน หรือเกษตรกรในท้องถิ่น เจ้าหน้าที่ส่งเสริม นักวิจัย หรือนักวิชาการ เป็นต้น ในการจัดทำรายงานการประเมินผลนั้นมักมีองค์ประกอบของ รายงานและแนวทางในการเขียน มีดังต่อไปนี้ (ศิริชัย กาญจนวาสี, 2539 อ้างถึงในสิน พันธุ์พินิจ, 2544)

3.1 ประเภทของการประเมินผล จำแนกได้ 2 ประเภท

1) รายงานการประเมินทั่วไป (formal evaluation report) โดยมีลักษณะการจัดทำที่เสนอรายละเอียดอย่างชัดเจน ครอบคลุมวัตถุประสงค์วิธีการประเมินผล และข้อเสนอแนะ ซึ่งแบ่งเป็นรายงานชนิดต่างๆ 3 ชนิด คือ (1) รายงานการประเมินผลก่อนดำเนินการ เป็นรายงานผลการประเมินผลความต้องการหรือการประเมินผลความจำเป็น การประเมินบริบท หรือความเป็นไปได้ของแผน หรือโครงการ (2) รายงานการประเมินผลระหว่างดำเนินการ จะประกอบด้วยรายงาน 2 ลักษณะ คือ รายงานการประเมินผลความก้าวหน้า (progress evaluation report) และรายงานการประเมินผลการดำเนินงาน (implement evaluation report) (3) รายงานการประเมินผลรวมสุดท้าย (final evaluation report) เป็นการประเมินผลหลังสิ้นสุดแผนหรือโครงการ เพื่อนำเสนอผลสำเร็จ ประสิทธิภาพ ผลกระทบตลอดจนการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้น

2) รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร (executive summary report) มีความสำคัญต่อการตัดสินใจดำเนินแผนหรือโครงการ เป็นรายงานที่สรุปย่อที่สุด

3.2 องค์ประกอบของรายงานการประเมินผล ในแต่ละองค์การอาจมีการกำหนดองค์ประกอบที่แตกต่างกันตามความเหมาะสม ไม่ยึดหลักตายตัว แต่หากกล่าวถึงองค์ประกอบทั่วไปแล้วจะประกอบด้วย 3 ส่วน คือ ส่วนนำ ส่วนเนื้อหา และส่วนอ้างอิง

3.3 หลักของการเขียนรายงานการประเมินผล ลักษณะที่ดีของรายงานการประเมินผลจะต้องมีรูปแบบที่น่าสนใจ มีองค์ประกอบที่สมบูรณ์ จัดทำเสร็จทันเวลา มีความถูกต้อง ชัดเจน สามารถสื่อสารเนื้อหาสาระกับผู้ที่เกี่ยวข้องได้อย่างเหมาะสม การเสนอรายงานอาจยึดหลักการต่อไปนี้เพื่อเป็นแนวทางได้

1) การเสนอสารสนเทศอย่างตรงไปตรงมา โดยยึดหลักความจริง และความถูกต้อง ตั้งอยู่บนพื้นฐานของข้อมูลที่รวบรวมมา

2) การเสนอสารสนเทศที่ตรงตามความต้องการของผู้ใช้ ได้แก่ ประชาชน เกษตรกร เจ้าหน้าที่ส่งเสริม นักวิจัย หรือนักวิชาการ เป็นต้น

3) การเสนอข้อมูลตัวเลขที่น่าสนใจ ได้แก่ การทำเป็น กราฟ แผนภูมิ หรือภาพประกอบ เป็นต้น

4) การใช้ภาษาสื่อความหมายได้ตรง ได้แก่ การเขียน ที่กะทัดรัด มีความชัดเจน เป็นต้น

5) ความครบถ้วนและความต่อเนื่อง โดยนำเสนอ การประเมินครอบคลุมทุกองค์ประกอบ ครอบคลุมเนื้อหาทุกด้าน จัดเรียงลำดับของบท เรื่อง หัวข้อ ตลอดจนภาพ ตารางให้ต่อเนื่อง และสอดคล้องกัน

6) การอ้างอิง เป็นรูปแบบการเขียนอ้างอิง แหล่งที่มา จึงควรทำให้อูกต่อง ซึ่งจะทำให้รายงานการประเมินผลนั้นมีความน่าเชื่อถือ และเป็นการให้เกิดริคิด แก่แหล่งข้อมูล หรือเจ้าของผลงานวิชาการ

7) รายงานสรุปสำหรับผู้บริหาร ควรจัดทำให้สั้น กะทัดรัด ชัดเจน และสามารถให้ประกอบการตัดสินใจได้

สมหวัง พิธิยานุวัฒน์ (2549) ได้กล่าวไว้ว่า การประเมินผล เป็นกระบวนการที่ก่อให้เกิดสารสนเทศเพื่อนำเสนอผู้บริหารพิจารณาทางเลือกที่เหมาะสมที่สุด พร้อมกันนี้ได้เสนอกระบวนการประเมินไว้ 4 ขั้นตอน ดังรายละเอียดโดยสังเขปที่ผู้วิจัย จะได้นำเสนอต่อไปนี้

1. การวางแผนการประเมิน เป็นการจัดทำแผนประเมิน หรือข้อเสนอโครงการประเมิน ซึ่งมีรายละเอียดในการวางแผนการประเมินที่จำแนกได้ดังนี้

1.1 การรวบรวมข้อมูลข่าวสารเกี่ยวกับแผนหรือ โครงการที่จะประเมิน

1.2 ปรึกษาหารือกับผู้ให้ประเมิน และผู้เกี่ยวข้องกับ กับโครงการ

1.3 กำหนดวัตถุประสงค์ของการประเมิน

1.4 กำหนดประเด็น ขอบเขต และวิธีการการประเมิน

1.5 การจัดทำข้อเสนอการประเมิน โดยการตอบคำถาม เหล่านี้ คือ ทำไมต้องมีการประเมิน ประเมินอะไร และจะประเมินแผนหรือโครงการนี้ได้อย่างไร ต้องการทรัพยากร และงบประมาณมากน้อยเพียงใด และมีความเป็นไปได้ทั้งด้านวิธีการ และการปฏิบัติ

ดังนี้

โครงการ

- 1.6 การเสนอขออนุมัติ
2. การดำเนินการประเมินผล มีรายละเอียดการประเมิน ดังนี้
 - 2.1 กำหนดตัวชี้วัดเครื่องมือ และเทคนิคการรวบรวมข้อมูล
 - 2.2 รวบรวมข้อมูล
 - 2.3 วิเคราะห์ข้อมูล
 - 2.4 จัดทำรายงานการประเมิน
 - 2.5 เสนอขอรับการอนุมัติ
3. การลงข้อสรุปและให้ข้อเสนอแนะ มีรายละเอียดการประเมิน
 - 3.1 ปรีกษาหารือกับผู้ที่มีความสำคัญของแผนหรือ
 - 3.2 จัดทำข้อสรุปและเสนอแนะ
 - 3.3 เสนอขอรับการอนุมัติ
4. การรายงาน และเผยแพร่การประเมินผล

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ กระบวนการประเมินผลดังกล่าวข้างต้น ทำให้ผู้วิจัยพบว่า การประเมินผล มีความสำคัญและจำเป็นอย่างยิ่งในการวางแผน หรือการจัดทำโครงการ เนื่องเพราะการประเมินช่วยให้ทราบถึงสิ่งที่จะต้องปรับปรุงหรือเป็นเครื่องชี้ความสำเร็จหรือล้มเหลวของแผนหรือโครงการต่างๆ ทั้งนี้ในการประเมินผลนั้น นักวิชาการหลายท่านได้ให้แนวคิดกระบวนการ และขั้นตอนในการประเมินผล ซึ่งเมื่อศึกษารายละเอียดแล้วพบว่า มีความสอดคล้องกัน ดังนั้นจากการทบทวนวรรณกรรมนี้ ทำให้ผู้วิจัยได้พบประเด็นสำคัญ และอาจจำแนกกระบวนการประเมินผลออกเป็น 3 กระบวนการใหญ่ๆ คือ การวางแผนการประเมินผล การดำเนินการประเมินผล และการรายงานและเผยแพร่การประเมินผล ดังรายละเอียดต่อไปนี้

1. การวางแผนการประเมินผล เป็นการศึกษารายละเอียดของวัตถุประสงค์ และเป้าหมาย ว่าหากหน่วยงานมีความต้องการบรรลุจุดประสงค์ต้องดำเนินการอย่างไร เพื่อให้ให้ได้มาซึ่งข้อมูลสารสนเทศนั้นๆ รวมถึงพิจารณาถึงวิธีการเก็บรวบรวมข้อมูล แหล่งที่มาของข้อมูล อีกทั้งต้องใช้ทรัพยากรทางการบริหารอย่างไรบ้าง ทั้งนี้เพื่อเป็นกรอบแนวทางในการประเมินผลแผน หรือโครงการนั้นๆ
2. การดำเนินการประเมินผล ในขั้นตอนนี้เมื่อได้มีการวางแผนการประเมินผลไว้เรียบร้อยแล้ว ผู้รับผิดชอบในการประเมินผลก็ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูล

ตามที่ได้มีการวางแผนไว้ การดำเนินงานในขั้นตอนนี้ถือว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจาก จักต้องประเมินกระบวนการทำงานที่ดำเนินการเกี่ยวกับการจัดเก็บ และการข้อมูลสารสนเทศ ทั้งนี้เพื่อประเมินความเหมาะสมของกระบวนการจัดเก็บข้อมูล กับการใช้ทรัพยากรทางการบริหาร ว่ามีความเหมาะสมมากน้อยเพียงใด

3. การจัดทำรายงานและเผยแพร่การประเมินผล การประเมินใน ขั้นตอนนี้เรียกได้ว่าเป็นการประเมินผลการปฏิบัติงาน เนื่องจากผู้ประเมินผลต้องดำเนินการ วิเคราะห์และสรุปผลที่เกิดขึ้นว่าเป็นไปตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายได้มากน้อยเพียงใด และต้อง ดำเนินการจัดทำรายงานเพื่อเผยแพร่ให้หน่วยงานหรือผู้ที่เกี่ยวข้องได้ทราบต่อไป

3.3 แนวคิดเกี่ยวกับการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

ในการทำเกษตรยั่งยืนไม่ว่าจะเป็นในรูปแบบใดก็ตาม เราพบว่า มีสิ่งสำคัญร่วมกัน คือ การใช้ปัจจัยการผลิตอย่างประหยัด หากแต่สามารถให้ผลผลิตอย่างคุ้มค่า อีกทั้งการผลิตนั้น ไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมรวมถึงระบบนิเวศ โดยเฉพาะระบบนิเวศการเกษตร ดังนั้นเมื่อพบว่าการทำเกษตรตามแนวทางเกษตรยั่งยืนนั้นสามารถให้ผลประโยชน์ที่สมดุลที่สุดในขณะนี้ จึงทำให้หลายประเทศได้หันมาให้ความสนใจ และปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรแนวใหม่นี้ อีกทั้งได้กำหนดเป็นนโยบายในการพัฒนาประเทศ โดยเฉพาะการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์นั้น หน่วยงานต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นหน่วยงานเอกชน หรือหน่วยงานภาครัฐ ต่างก็ให้การสนับสนุน และส่งเสริมให้เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเกษตรตามแนวทางที่ได้กล่าวไปแล้วอย่างเต็มที่ ทั้งนี้เพื่อเป็นการสนับสนุนนโยบายของประเทศให้ประสบผลสำเร็จ การบริหารงาน เพื่อให้สามารถนำนโยบายนั้นๆ ไปปฏิบัติให้บังเกิดผลสัมฤทธิ์ได้นั้น สิ่งสำคัญประการหนึ่ง คือ ความสามารถในการบริหารงานของผู้บริหารนั่นเอง ซึ่งความสำคัญดังกล่าวนี้เมื่อผสมผสานกับการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ แล้วทำให้พบประเด็นที่สำคัญหลายประการ ประการแรก คือ กระบวนการทำงานในการใช้ทรัพยากรได้อย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด ประการต่อมา คือ การพัฒนาความรู้ ทักษะของเกษตรกรในการใช้เทคโนโลยีที่เหมาะสม ซึ่งก็คือ การทำเกษตร ตามแนวทางอินทรีย์นั่นเอง ประการสุดท้าย คือ เกษตรกรที่ได้รับการถ่ายทอดเทคโนโลยี การเกษตรอินทรีย์จะสามารถพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร และคุณภาพชีวิตในด้านเศรษฐกิจ และสังคมให้ดีขึ้นได้ ซึ่งจากการสังเคราะห์นี้ อาจบูรณาการได้นิยามของการบริหารงาน ส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ได้ ดังนี้

3.3.1 นิยามการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ หมายถึง กระบวนการดำเนินงาน และใช้ทรัพยากรทั้งในและนอกองค์กร ได้อย่างประหยัดและเกิดประโยชน์สูงสุด เพื่อบรรลุผลของการพัฒนาความรู้ ทักษะของเกษตรกร ในการนำเทคโนโลยีที่เหมาะสม และไม่ทำลายสมดุลของ

ระบบนิเวศมาใช้ ซึ่งเป็นไปตามระบบเกษตรกรรมแนวอินทรีย์ ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดการพัฒนาผลผลิตทางการเกษตร และสามารถยกระดับฐานะทางเศรษฐกิจ และสังคม ให้ดีขึ้น

3.3.2 กระบวนการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

จากการทบทวนวรรณกรรมที่ผ่านมาเกี่ยวกับการทำเกษตรแนวอินทรีย์ โดยทั่วไปแล้วเรายึดหลักการที่สำคัญ 3 หลักการ หลักการแรก คือ การให้ความสำคัญกับเรื่องเศรษฐกิจ-สังคมท้องถิ่น ในระบบการทำเกษตรอินทรีย์นั้นจำเป็นต้องดำเนินการภายใต้สภาพการณ์ของสภาพเศรษฐกิจ และสังคมท้องถิ่น เพื่อก่อให้เกิดความมั่นคงในการทำเกษตรตลอดจนการอนุรักษ์และฟื้นฟูวิถีชีวิตของชุมชนเกษตรกรรม ทั้งนี้เป็นการส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นอีกวิธีหนึ่ง หลักการต่อมา คือ การให้ความสำคัญเป็นอย่างยิ่งเกี่ยวกับสุขภาพ โดยที่มิมุมมองว่าสุขภาพในที่นี้มีลักษณะเป็นองค์รวม ที่ไม่ได้จำเพาะแต่เรื่องความเจ็บป่วยเท่านั้น “not being ill” IFOAM (2002 อ้างถึงใน Paul Kristiansen, Acram Taji and John Reganold) หากแต่เป็นเรื่องของการดำเนินชีวิตอย่างปกติสุข และอย่างสมดุล ด้วยการประยุกต์ให้เข้ากับระบบนิเวศ ทั้งในส่วนของปัจเจกชน ดิน พืช สัตว์ สิ่งแวดล้อมนั้นต่างไม่สามารถแยกออกจากกันได้ หลักการสุดท้าย คือ การให้ความสำคัญกับเรื่องของระบบนิเวศ ระบบการทำเกษตรกรรมแนวอินทรีย์มีเป้าหมายเพื่อการอนุรักษ์ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ตลอดจนการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพ นั้นแสดงถึงการยอมรับกฎและบทบาทของธรรมชาติ และด้วยหลักการของระบบนิเวศธรรมชาติ จะทำให้พืชสามารถเจริญเติบโตได้อย่างเสถียร และเป็นไปตามกลไกธรรมชาติ ซึ่งถือเป็นหลักการสำคัญในการทำเกษตรแนวนี้ สำหรับการทำเกษตรอินทรีย์นั้นพบว่า ดินมีความสำคัญอย่างยิ่ง โดยถือว่าดินเป็นต้นกำเนิดของความสุขภาพดีของพืช สัตว์ มนุษย์ รวมถึงนิเวศการเกษตร อีกทั้งมีความเชื่อว่าสิ่งมีชีวิตทั้งหลายที่อุบัติขึ้นมาในโลก ล้วนมีสิทธิขั้นพื้นฐานเท่าเทียมกันในการได้รับสิ่งที่จะทำให้สุขภาพของตนเองดีขึ้น ดังนั้นผู้บริหารหรือฝ่ายบริหารที่มีหน้าที่ในการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ จะต้องใช้ความสามารถในการบูรณาการหลักการที่กล่าวมานี้ได้อย่างสอดคล้อง ในลำดับต่อไป ผู้วิจัยขอนำเสนอผลการประยุกต์กระบวนการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ โดยจำแนกเป็นหัวข้อต่างๆ คือ กระบวนการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ กระบวนการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และกระบวนการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

3.3.2.1 การวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

เป็นที่แน่ชัดว่าการวางแผนเป็นภาระหน้าที่สำคัญประการหนึ่งในลำดับต้นๆ ของฝ่ายบริหาร ถึงแม้ว่าบางครั้งในการจัดเตรียมแผนนั้นอาจมอบหมายให้ผู้บริหาร

ฝ่ายใดฝ่ายหนึ่งดำเนินการก็ตาม แต่การวางแผนก็ยังคงอาศัยผู้บริหารจากหลายๆ ฝ่ายเข้ามาช่วยในการวางแผน อย่างไรก็ตามในการวางแผนโดยทั่วไปมักจะเกี่ยวข้องกับผู้บริหารระดับสูงเป็นส่วนใหญ่ เนื่องจากผู้บริหารถือเป็นกุญแจสำคัญ ในการเป็นผู้นำที่จะเข้ามาเกี่ยวข้องกับกระบวนการวางแผนอย่างเต็มที่ จึงอาจกล่าวได้ว่าการวางแผนนั้นมีบทบาทสำคัญต่อทั้งองค์การและการปฏิบัติหน้าที่บริหารของฝ่ายบริหาร อันแสดงถึงความสามารถในการนำองค์การไปสู่ความสำเร็จอย่างยั่งยืน ซึ่งการมีวิธีดำเนินการ หรือแผนงานที่ดีกว่าคนอื่นย่อมจะเป็นโอกาสให้องค์กรทำงานให้ได้ผลสูงกว่าทุกครั้ง พร้อมกันนี้บุญธรรม จิตตอนันต์ (2540) ยังได้กล่าวเสริมว่า ในการดำเนินงานใดๆ การที่มีแผนไว้ล่วงหน้าจะส่งผลดีต่อองค์การหลายประการ อาทิ (1) ทำให้ทราบแน่ชัดว่าจะทำอะไรให้สำเร็จ (2) ช่วยให้การบริหารทรัพยากรทางการบริหารเป็นไปอย่างสมเหตุสมผลอีกทั้งมีประสิทธิภาพด้วย (3) เป็นแนวทางในการดำเนินงาน การติดตามดูแลให้คำแนะนำ และการควบคุมงาน (4) ช่วยให้บุคคลในองค์การรับทราบและปฏิบัติงานในความรับผิดชอบได้ดี (5) ช่วยลดความยุ่งยากในการตัดสินใจดำเนินการ (6) ประหยัดเวลาในการบริหารงาน (7) ทำให้ประชาชนได้ทราบถึงแผนงาน โครงการต่างๆ เป็นต้น

ดังที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นว่า การวางแผนมีความเป็นศาสตร์และความเป็นศิลป์ ในแง่ความเป็นศาสตร์ คือ การมีองค์ความรู้ดังนั้นการวางแผนจึงต้องมีขั้นตอนรายละเอียดมีระบบระเบียบที่ชัดเจน ในแง่ความเป็นศิลป์ คือ ความสามารถในการนำไปใช้ให้เกิดผลสัมฤทธิ์แม้กระนั้นก็ตามความมีประสิทธิภาพของแผนก็มีได้ขึ้นอยู่กับขั้นตอนเสียทีเดียว หากแต่ขึ้นอยู่กับข้อมูลที่เป็นข้อเท็จจริง กอปรกับความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูลในสถานการณ์นั้นๆ ต่างหาก ในแง่ของความเป็นศิลป์นั้น เป็นมุมมองในการนำไปใช้ให้ประสบผลสำเร็จตามแผน สำหรับขั้นตอนของการวางแผนนั้นเป็นเพียงเครื่องมือที่ช่วยสร้างความเข้าใจ และง่ายต่อการปฏิบัติ กล่าวสำหรับการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่ผู้วางแผนจะต้องมีความสามารถในการวิเคราะห์ข้อมูล และสามารถประเมินบริบทที่เกี่ยวข้อง อีกทั้งทำให้ผู้วางแผนได้ทราบปัญหา ความต้องการ ศักยภาพ และผลกระทบที่แท้จริง ซึ่งจะส่งผลให้สามารถตัดสินใจวางแผนส่งเสริมให้เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรในปัจจุบันที่ต้องพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอก มาเป็นการทำเกษตรอินทรีย์ที่มีหลักการสำคัญคงได้กล่าวไปแล้วข้างต้น เพื่อให้แผนที่กำหนดประสบผลสำเร็จได้เป็นอย่างดี ในลำดับต่อจากนี้ ผู้วิจัยขอนำเสนอขั้นตอนของการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ตามขั้นตอนที่ได้มีการบูรณาการไปแล้วข้างต้น ดังนี้

1) การวิเคราะห์สถานการณ์ เป็นการแสวงหาโอกาสที่จะช่วยให้แผนสามารถดำเนินการได้ ดังนั้นผู้วางแผนจะต้องแสวงหาและรวบรวมข้อมูลที่มาจากสภาพแวดล้อมภายใน และภายนอก และสามารถประเมินบริบทต่างๆ ที่มีอิทธิพลต่อการวางแผน

ส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้สามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจน ผู้วิจัยขอนำเสนอแนวคิดของ สมยศ นาวิการ (2545) ที่ได้กล่าวไว้ว่า สภาพแวดล้อมภายนอกประกอบขึ้นด้วย (1) ตัวแปรสภาพแวดล้อมภายนอกทั่วไป ซึ่งเป็นปัจจัยที่เกิดจาก สังคม เศรษฐกิจ เทคโนโลยี และการเมืองรวมถึงกฎหมาย และ (2) สภาพแวดล้อมภายนอกเฉพาะอย่างซึ่งเป็นปัจจัยที่เกิดจาก คู่แข่งขัน ลูกค้า และปัจจัยการผลิต โดยทั่วไปแล้วสภาพแวดล้อมภายนอกเป็นสิ่งที่อยู่ภายนอกองค์กร และฝ่ายบริหารสามารถควบคุมได้น้อยมาก หรืออาจไม่ได้เลย ถึงกระนั้นก็ตามก็ยังส่งผลต่อองค์กรไม่มากนักน้อย สำหรับสภาพแวดล้อมภายในองค์กรจะประกอบขึ้นด้วย ปัจจัยที่เป็นโครงสร้างองค์กร กระบวนการบริหาร และวิทยาการ ตัวแปรเหล่านี้จะอยู่ภายในองค์กร และฝ่ายบริหารสามารถควบคุมได้

ความสัมพันธ์ระหว่างการวางแผนกับสภาพแวดล้อมนั้น พบว่ามีความสัมพันธ์ที่สลับซับซ้อนเป็นอย่างยิ่ง ถึงกับสามารถระบุ และชี้วัดความสำเร็จ อีกทั้งยังมีประสิทธิภาพขององค์กรได้เป็นอย่างดี เกี่ยวกับการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์นั้น อาจกล่าวได้ว่าเกษตรกรรมแนวอินทรีย์เป็นนวัตกรรมใหม่ของการทำเกษตรในปัจจุบันและในอนาคต เนื่องจากในอดีตเกษตรกรส่วนใหญ่ได้หันไปใช้ระบบเกษตรกรรมที่เรียกว่า เกษตรเคมีมาเป็นระยะเวลาชยาวนาน ดังนั้น หากจะมีการส่งเสริมให้มีการปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรเคมี มาเป็นเกษตรกรรมแนวอินทรีย์นั้น ผู้วางแผนจะต้องศึกษาและเรียนรู้ระบบเกษตรกรรมแนวอินทรีย์ให้เข้าใจถ่องแท้ วิเคราะห์ได้ถึงจุดอ่อน จุดแข็ง โอกาส และภัยคุกคาม เพื่อว่าจะได้ทำการส่งเสริมให้ถูกต้องและเกิดประโยชน์ต่อกลุ่มบุคคลเป้าหมาย โดยทั่วไปแล้วการจัดเก็บรวบรวมข้อมูลสารสนเทศ ต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นข้อมูลที่มีความครอบคลุมประเด็นต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง ดังที่ได้มีนักวิชาการหลายท่านได้เสนอแนะไว้ ดังนี้

วัลลภ พรหมทอง (2541) ได้เสนอว่า การวิเคราะห์หรือการประเมินสถานการณ์นั้นเป็นจุดเริ่มต้นที่สำคัญ และจำเป็นในขั้นตอนการวางแผน เพราะว่าเป็นการแสดงข้อเท็จจริงที่จะต้องนำไปใช้ในการกำหนดวัตถุประสงค์ และเป้าหมาย โดยเฉพาะการวางแผนส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ที่ถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีใหม่ที่ควรมีข้อมูลต่างๆ ดังนี้

1. สภาพทางภูมิศาสตร์ และสภาพแวดล้อมของชุมชน ได้แก่ สภาพดิน อากาศ แหล่งน้ำ ระบบชลประทาน และระบบคมนาคม เป็นต้น ข้อมูลเหล่านี้จะต้องนำมาวิเคราะห์ศึกษาให้ละเอียดว่ามีความเหมาะสมหรือไม่ มากน้อยเพียงใด ซึ่งผู้วิจัยเห็นว่าประโยชน์ที่จะได้จากการวิเคราะห์นี้ จะทำให้ฝ่ายบริหารทราบได้ว่าพื้นที่ใดที่มีระบบนิเวศการเกษตรที่ดีและเหมาะสม หรือมีปัญหา เพื่อจะได้วางแผนส่งเสริม

ได้ถูกต้องพร้อมทั้งการกำหนดแผนปฏิบัติการเริ่มต้นอย่างไร จึงจะทำให้ชุมชนมีความพร้อม ในการทำเกษตรอินทรีย์มากที่สุด อาทิ การวิเคราะห์สภาพดิน หากดินนั้นมีปัญหาเสื่อมโทรม ขาดธาตุอาหาร หน่วยงานที่ทำหน้าที่ส่งเสริมก็อาจกำหนดแผนปฏิบัติด้วยการสร้างความสมบูรณ์ ให้กับดินก่อน และหากเป็นพื้นที่ที่เคยใช้วิธีการทำเกษตรเคมีมาก่อนก็ต้องส่งเสริมให้เกษตรกร ปรับปรุงบำรุงดิน และปล่อยพื้นที่ไว้ประมาณ 3 ถึง 5 ปี เป็นต้น สำหรับข้อมูลในส่วนนี้ ผู้วิจัย ได้มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแล้ว พบว่า มีการเก็บรวบรวมข้อมูล ดังนี้ (1) สถานที่ตั้ง (2) ภูมิหลังของชุมชนท้องถิ่น (3) ประชากร (4) สภาพแวดล้อมทางกายภาพ และชีวภาพ (5) การคมนาคมและการติดต่อสื่อสาร (6) ความสัมพันธ์ของหน่วยงานส่งเสริมการเกษตร กับหน่วยงานอื่นๆ เป็นต้น

2. สภาพทางเศรษฐกิจและสังคมของชุมชน คำเนินการศึกษา และวิเคราะห์ขนบธรรมเนียม ประเพณี ค่านิยม ความเชื่อต่างๆ ของประชาชนในชุมชน รวมถึง สภาพชีวิตความเป็นอยู่ การประกอบอาชีพ รายได้ การนับถือศาสนา และการเข้าร่วมกิจกรรม ของชุมชน ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า ข้อมูลที่ได้จากการศึกษานี้ จะทำให้นักวางแผนได้ทราบแนวคิด ค่านิยม ความเชื่อต่างๆ ที่จะมีผลต่อการวางแผนส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ยกตัวอย่างเช่น ความเชื่อในเรื่องการพึ่งพาเกื้อกูลกันระหว่างคน ธรรมะกับธรรมชาติ ความเชื่อในเรื่องของศาสนา ซึ่งจะช่วยให้เป็นผู้ที่มิหะตุผล หรือการรับประทานเนื้อสัตว์ การอนุรักษ์แมลงที่มีประโยชน์ การปลูกพืชคลุมดินจะช่วยเพิ่มความอุดมสมบูรณ์ของดิน เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้ ผู้วางแผนจะต้องใช้ดุลยพินิจอย่างละเอียดถี่ถ้วนเพื่อจะได้สามารถเข้าใจถึงตัวตน และจิตวิญญาณ ของประชาชนในท้องถิ่น ผู้วิจัยได้มีการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องแล้ว พบว่า มีการเก็บ รวบรวมข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับ (1) ขนาดของครอบครัว (2) ที่อยู่อาศัยและการสุขภาพ (สิ่งอำนวยความสะดวก) (3) อาหาร และน้ำสำหรับการบริโภคและอุปโภค (4) อาชีพและรายได้ (5) ศาสนาและวัด (6) สถาบันเกษตรกร (7) การบริการด้านสาธารณสุข (8) ความสัมพันธ์ ของหน่วยงานส่งเสริมการเกษตรกับหน่วยงานอื่นๆ เป็นต้น

3. สภาพปัญหาและความต้องการที่แท้จริงของชุมชน ศึกษา และวิเคราะห์ถึงสภาพปัญหาที่เกิดขึ้นในชุมชนตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบัน นอกจากสภาพของปัญหา ที่เกิดขึ้นในชุมชนแล้ว ความต้องการที่แท้จริงก็จำเป็นจะต้องศึกษาให้ละเอียด เพราะถ้าแผนงาน ที่กำหนดขึ้นไม่ตรงกับความต้องการที่แท้จริงแล้ว ประชาชนก็จะไม่ให้ความร่วมมือ แผนงาน หรือโครงการนั้นก็จะเป็นไปอย่างสูญเปล่า ไม่สามารถแก้ไขปัญหาของชุมชนได้ สภาพปัญหาและความต้องการ ที่แท้จริงของชุมชนนั้นจะเป็นตัวกำหนดวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของแผนหรือโครงการนั้นๆ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในการพิจารณารายละเอียดในส่วนนี้จะเป็นประโยชน์อย่างมาก

ต่อการวางแผนส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งหากชุมชนนั้นพบเห็นปัญหาที่เป็นรูปธรรมชัดเจนจากการทำเกษตรเคมี พบเห็นผลลัพธ์ที่เป็นอันตรายจากการใช้ระบบเกษตรกรรมเชิงเดี่ยว กอปรกับการได้พบเห็นผู้ที่ทำเกษตรอินทรีย์แล้วประสบผลสำเร็จ เช่น พบว่ามีรายได้เพิ่มขึ้น สุขภาพร่างกายแข็งแรงไม่เป็นหนี้สิน ซึ่งผลโดยรวมแล้วถือได้ว่าเกษตรกรเหล่านั้นสามารถเพิ่มคุณภาพชีวิตที่ดีขึ้นกว่าเดิมได้ ก็จะทำให้เป็นแรงผลักดันในการส่งเสริมให้บุคคลเป้าหมายหันมาสนใจและทำเกษตรอินทรีย์ มากขึ้น

หนึ่งในการวางแผนการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ฝ่ายบริหารจะต้องวิเคราะห์บริบท ของการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งถือได้ว่าเป็นเทคโนโลยีใหม่ ดังนั้น การที่จะส่งเสริมให้ชุมชนเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรเคมี (แบบเดิม) มาสู่การทำเกษตรอินทรีย์ (แบบใหม่) ฝ่ายบริหารต้องคำนึงถึงปัจจัยสำคัญ 3 ลักษณะ คือ ลักษณะของเทคโนโลยี เจ้าหน้าที่ส่งเสริม และเกษตรกร ซึ่งปัจจัยทั้งสามนี้มีส่วนช่วยให้การวางแผนส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ ประสบผลสำเร็จ เพื่อให้สามารถเข้าใจและสามารถมองเห็นภาพได้ชัดเจนขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอแนวคิดของ สติน พันธุ์พินิจ (2544) เป็นแนวทางวิเคราะห์บริบทที่เกี่ยวข้อง และสามารถนำไปเป็นข้อมูลในการวางแผนส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ต่อไป

1. ปัจจัยด้านเทคโนโลยี ควรมีลักษณะที่สำคัญ ดังการเสนอของ Rogers and Shoemaker (อ้างถึงใน สติน พันธุ์พินิจ, 2544) ที่ได้จำแนกไว้ดังนี้

1) ความมีคุณค่า (relative advantage) เป็นเทคโนโลยีใหม่ และมีประโยชน์กว่าของเดิมที่ใช้อยู่ ราคาไม่แพงเป็นที่ยอมรับของสังคม ง่ายใช้สะดวก มีประสิทธิภาพสูงไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเป็นที่พอใจของเกษตรกร

2) ความสอดคล้อง (compatibility) เป็นเทคโนโลยีที่สอดคล้องหรือตรงกับค่านิยม ประสพการณ์เดิม และความต้องการของเกษตรกร เข้ากับสภาพกายภาพ และชีวภาพอื่นๆ ในชุมชน

3) ความยาก (complexity) เป็นเทคโนโลยีที่ไม่มีความซับซ้อน ยากต่อความเข้าใจและการใช้ ดังนั้นจึงต้องเป็นเทคโนโลยีที่ใช่ง่าย ไม่ต้องมีทักษะ และความชำนาญมาก เคลื่อนที่สะดวกและเสียเวลาน้อย

4) ความสามารถทดลองและปฏิบัติได้ (trialability) เทคโนโลยีที่ดีควรเป็นสิ่งที่เกษตรกรจะทดลองก่อนนำไปใช้ หรือยืนยันการนำไปปฏิบัติอย่างต่อเนื่อง

5) ผลเชิงประจักษ์ (observability) เกษตรกรจะยอมรับเทคโนโลยีต่างๆ เมื่อเขาได้พบเห็นผลของมัน เช่น จากแปลงสาธิต หรือการสาธิตผลการนำเทคโนโลยีไปถ่ายทอดจึงต้องยืนยันได้ว่าการใช้เทคโนโลยีนั้นมีผลดีเป็นรูปธรรม

สามารถสังเกตได้ ไม่เพียงแต่เป็นการโฆษณาชวนเชื่อ เพราะถึงแม้ว่าเกษตรกรอาจจะไม่รู้หนังสือ แต่เขาสามารถสังเกต หรือคุณจากเทคโนโลยีนั้นได้

2. ปัจจัยด้านเจ้าหน้าที่ส่งเสริม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมมีฐานะเป็น ตัวกลาง ช่องทาง สื่อ และผู้นำเทคโนโลยีไปสู่เกษตรกร อีกทั้งมีฐานะเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง ที่มีผลต่อการทำให้เกษตรกรยอมรับเทคโนโลยีที่จะถ่ายทอด ซึ่งในที่นี้ก็คือ การถ่ายทอดแนวทางการทำเกษตรอินทรีย์ ลักษณะที่สำคัญของนักส่งเสริมการเกษตรอีกประการหนึ่งก็คือ ความเป็นผู้ที่มีความน่าเชื่อถือ สามารถเข้ากับเกษตรกรได้เป็นอย่างดี ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ต้องปฏิบัติบทบาทในกระบวนการเปลี่ยนแปลงหรือการยอมรับให้สมบูรณ์ คือ (1) การกระตุ้น ให้เกษตรกรเกิดการเปลี่ยนแปลง (2) เสริมสร้างความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงที่สมดุล (3) การวิเคราะห์ปัญหาของเกษตรกร (4) กำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง (5) นำ ความปรารถนาของการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิบัติ (6) ทำให้การเปลี่ยนแปลงมีความคงทนถาวร และ (7) ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้

3. ปัจจัยด้านเกษตรกร เกษตรกรเป็นองค์ประกอบสุดท้าย ที่ชี้วัดความสำเร็จในการถ่ายทอดเทคโนโลยี ในการยอมรับเทคโนโลยีเร็วหรือช้าของเกษตรกร ขึ้นอยู่กับปัจจัยที่มีอิทธิพลต่อเกษตรกร คือ (1) สภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ เป็นปัจจัย ที่เกี่ยวข้องกับรายได้การใช้จ่ายเงินเพื่อให้ได้กำไร ปัจจัยเศรษฐกิจที่มีผลต่อการยอมรับ วัฒนธรรมของเกษตรกร (2) สภาพแวดล้อมทางด้านสังคม และวัฒนธรรม จะมีอิทธิพล โดยตรงต่อการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร และชุมชน (3) สภาพด้านชีวภาพ และกายภาพ ปัจจัยด้านสภาพชีวภาพ

จากการทบทวนวรรณกรรม ที่เกี่ยวข้องกับการวิเคราะห์สถานการณ์ ที่เป็นโอกาสในการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ นั้นผู้วิจัยอาจสังเคราะห์และบูรณาการได้ว่า ใน การวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ พบว่า มีส่วนที่ต้องพิจารณาข้อมูลที่มา จากสภาพแวดล้อมภายนอกทั้งสองชนิดดังได้กล่าวไปแล้วตอนต้น และด้วยแรงผลักดันจาก สภาพแวดล้อมภายในเอง ทำให้ระบบการทำเกษตรต้องเปลี่ยนแปลงไปตามยุคสมัย อาจด้วย ระบบการค้าเสรี มาตรการที่เกี่ยวกับอาหารปลอดภัย ปัญหาความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม ใน ปัจจุบันได้กลายมาเป็นประเด็นหลักสำคัญในการพัฒนาประเทศ ด้วยแนวคิดที่เรียกว่า การพัฒนา อย่างยั่งยืน เป็นที่ทราบกันดีว่าการพัฒนาประเทศด้านเศรษฐกิจ ส่วนหนึ่งมาจากการพัฒนาการ เกษตร การทำเกษตรที่สามารถให้ผลผลิตมากก็จะทำให้ประเทศนั้นสามารถสร้างมูลค่าเพิ่มได้มาก ความมั่งคั่งก็ตามมา แม้ว่าประเทศเหล่านั้นจะสามารถพัฒนาไปได้ตามวัตถุประสงค์ หากแต่ พบว่า ด้วยการพัฒนาการเกษตรที่ผ่านมานั้น (เกษตรเคมี) ใ้ก่อให้เกิดผลเสียหลายอย่างที่เกี่ยวพันหาก

ไม่ได้รับการแก้ไข ด้วยเหตุนี้เองที่ทำให้ระบบการทำเกษตรต้องเปลี่ยนแปลงอีกครั้งหนึ่ง ด้วยการ
ทำเกษตรที่เป็นมิตรกับสิ่งแวดล้อม หรือที่เรียกว่า เกษตรยั่งยืนในรูปแบบของการทำเกษตรแนว
อินทรีย์ เนื่องจากการทำเกษตรแนวนี้ นอกจากจะไม่ทำลายสิ่งแวดล้อมแล้วยังสามารถฟื้นฟู
สิ่งแวดล้อมได้ด้วยหลักการสำคัญ 3 ประการ คือ (1) หลักการของระบบนิเวศ (2) หลักการที่ให้
ความสำคัญกับเรื่องเศรษฐกิจ-สังคมท้องถิ่น และ (3) การคำนึงถึงหลักการสุขภาพ ดังนั้น จึงอาจ
กล่าวได้ว่าการทำเกษตรยั่งยืนในรูปแบบเกษตรอินทรีย์นั้นอาจเป็นทางออกในการพัฒนาประเทศ
ในศตวรรษที่ 21 นี้ก็เป็นได้ ในการเก็บรวบรวมข้อมูลสำหรับการวิเคราะห์สถานการณ์ จะทำให้เรา
พบโอกาส ปัญหา และแนวทางในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ได้อย่างดียิ่ง ด้วยเหตุผลที่
ได้กล่าวมา อาจทำให้ผู้วิจัยสังเคราะห์และบูรณาการสำหรับเนื้อหาที่เกี่ยวกับการวิเคราะห์
สถานการณ์ เพื่อให้เอื้อต่อการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เป็นประเด็นต่างๆ ดังต่อไปนี้

1. ในมุมมองของเทคโนโลยี ที่จะทำการถ่ายทอดให้แก่เกษตรกรที่เป็น
เป็นกลุ่มเป้าหมายในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ด้วยลักษณะของเทคโนโลยีที่จะ
เอื้ออำนวยให้เกษตรกรยอมรับได้นั้น ฝ่ายบริหารจึงต้องพิจารณาอย่างเหมาะสม ก่อนที่จะนำไป
วางแผนส่งเสริมให้แก่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายต่อไป และจากการที่ผู้วิจัยได้ทบทวนวรรณกรรม
เกี่ยวกับแนวคิดของการทำเกษตรอินทรีย์ไปแล้วข้างต้นนั้น ทำให้สังเคราะห์และบูรณาการได้
วิธีการเกษตรอินทรีย์ ดังนี้ (1) การไม่ใช้สารเคมีสังเคราะห์ทางการเกษตรในการกำจัดแมลงศัตรูพืช
วัชพืช หรือฮอร์โมน (2) การคลุมดินด้วยอินทรีย์วัตถุ (3) การผสมผสานการปลูกพืชและเลี้ยงสัตว์
เน้นการจัดการทรัพยากรในไร่นาให้เกิดการเกื้อกูลประโยชน์กัน รวมถึงการปลูกพืชหมุนเวียน ที่
สำคัญคือห้ามใช้พันธุ์พืชหรือสัตว์ที่ได้จากการคัดแปลงพันธุกรรม (4) การใช้ปุ๋ยอินทรีย์เพิ่ม
อินทรีย์วัตถุให้กับดิน (5) การปลูกพืชคลุมดิน (6) ไถพรวนดินในระยะเริ่มแรก และลดการไถพรวน
จนกระทั่งไม่ไถพรวนเลย (7) ป้องกันมิให้มีการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรจากภายนอก
ฟาร์ม อาจทำได้โดยจัดสร้างแนวกันชน การขุดคู ปลูกพืชยืนต้น หรือพืชล้มลุก (8) นำเอา
เทคโนโลยีสมัยใหม่ที่เหมาะสมมาช่วยเสริมในการผลิต ดังนั้น หากพิจารณาถึงรายละเอียด ผลลัพธ์
ที่เกิดขึ้นจากการทำเกษตรอินทรีย์โดยการเทียบเคียงกับปัจจัยด้านเทคโนโลยีที่กล่าวมาข้างต้น
ผู้วิจัยขอเสนอบทสังเคราะห์ และบูรณาการถึงลักษณะจำเพาะของเทคโนโลยีที่จะถ่ายทอดให้กับ
เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายในมิติต่างๆ ดังนี้

1.1 ความมีคุณค่า (relative advantage) ในการนี้ฝ่ายบริหาร
จะต้องสามารถชี้ให้เห็นผลดี และผลเสียของการทำเกษตรอินทรีย์ได้อย่างชัดเจน ในแง่ที่เป็น
เทคโนโลยีที่ใหม่ และมีประโยชน์กว่าของเดิมที่ใช้อยู่ ราคาไม่แพงเป็นที่ยอมรับของสังคม
หาง่ายใช้สะดวก มีประสิทธิภาพสูงไม่ทำลายสิ่งแวดล้อม และเป็นที่พอใจของเกษตรกร

อาจทำได้ด้วยการฝึกอบรมและปฏิบัติ การทำแปลงสาธิต การดูงาน การบอกเล่าถ่ายทอด ประสบการณ์ของเกษตรกรที่ประสบผลสำเร็จในการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งความสำเร็จนั้น อาจมาจากการมีรายได้เพิ่มขึ้น สุขภาพร่างกายแข็งแรง ครอบครัวอบอุ่นอยู่กันพร้อมหน้า ระบบนิเวศการเกษตรที่ดีมีความเหมาะสมการทำเกษตร และชุมชนมีสภาพแวดล้อมที่สมบูรณ์ ด้วยเหตุนี้จะทำให้เกษตรกรเกิดความภาคภูมิใจในตนเองและมีความรู้สึกรู้ว่าการทำงานเกษตรอินทรีย์นั้น เป็นสิ่งที่มีคุณค่า ที่สุดแล้วก็จะหันเหหรือเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรจากเกษตรเคมีมาเป็น เกษตรอินทรีย์ในที่สุด

1.2 ความสอดคล้อง (computability) เป็นเทคโนโลยีที่ สอดคล้องหรือตรงกับค่านิยม ประสบการณ์เดิม และความต้องการของเกษตรกร เข้ากับสภาพ กายภาพ และชีวภาพอื่นๆ ในชุมชน ด้วยหลักการของการทำเกษตรอินทรีย์หากพิจารณาวิธีการ และกิจกรรมที่ดำเนินการอย่างละเอียดถี่ถ้วนจะทำให้พบความสัมพันธ์อย่างสอดคล้องกับวิถีชีวิต สภาพแวดล้อมในชุมชนอย่างยิ่งเนื่องจากการทำเกษตรที่มีเหมาะสมกับสภาพแวดล้อมของชุมชน ทั้งด้านเศรษฐกิจ สังคม รวมถึงการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่นได้อย่างเหมาะสม ท้ายที่สุดจะนำมาซึ่ง ผลของการใช้เทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จ และนำมาซึ่งการดำเนินชีวิต ที่ดีขึ้นกว่าเดิม

1.3 ความยาก (complexity) เป็นเทคโนโลยีที่ไม่มี ความซับซ้อน ยากต่อความเข้าใจและการใช้ ดังนั้นจึงต้องเป็นเทคโนโลยีที่ใช้ง่าย ไม่ต้องมีทักษะ และความชำนาญมาก เคลื่อนที่สะดวกและเสียเวลาน้อย หากพิจารณา อย่างละเอียดรอบคอบ เราจะพบว่าการทำงานเกษตรอินทรีย์เป็นเทคโนโลยีที่ไม่มีความสลับซับซ้อน หรือว่ายากต่อความเข้าใจ และการนำไปใช้ เนื่องจากการทำเกษตรที่พึ่งพาตนเองกล่าวคือ การไม่ใช้สารเคมี ทางการเกษตรในการกำจัดแมลงศัตรูพืช วัชพืช หรือสารเร่งการเจริญเติบโต หากแต่ใช้ สารชีวภาพที่ทำขึ้นจากวัสดุธรรมชาติที่มีในท้องถิ่น นอกจากนี้การปรับปรุงบำรุงดินที่ถือเป็น หัวใจสำคัญของการทำเกษตรอินทรีย์ก็ยังคงเป็นการเพิ่มธาตุอาหารในดินด้วยวิธีการธรรมชาติและวัสดุ ที่มีอยู่ในท้องถิ่นเกษตรกร อีกทั้งการไถพรวนก็ทำในระยะเริ่มแรกเท่านั้น ดังนั้น อาจกล่าวได้ว่า เทคโนโลยีของการเกษตรอินทรีย์นั้นไม่ได้ยากจนไม่สามารถปฏิบัติได้ เพียงแต่เกษตรกร จะต้องเป็นผู้ที่มีความมีใจรัก และอดทน เนื่องจากในระยะแรกของการทำเกษตรอินทรีย์ อาจทำให้ผลสำเร็จที่ได้ไม่เป็นไปตามความคาดหวัง แต่เมื่อทำไปได้สักระยะเวลาเกษตรกร ก็จะได้รับความพึงพอใจกลับมาเป็นระยะๆ

1.4 ความสามารถทดลองและปฏิบัติได้ (trialability) เทคโนโลยีที่ดีควรเป็นสิ่งที่เกษตรกรจะทดลองก่อนนำไปใช้ หรือยืนยันการนำไปปฏิบัติอย่าง

ต่อเนื่องเหตุผลคือ การทดลองทำจะสามารถลดความเสี่ยงของเกษตรกรได้ Mosher (อ้างถึงใน สิ้นพันธุ์พินิจ, 2544) ได้กล่าวไว้และสรุปได้ว่า การทดลองเป็นกระบวนการของการยอมรับขั้นที่สี่ ซึ่งขั้นตอนนี้มีความสำคัญและสัมพันธ์กับการยอมรับนวัตกรรมหรือไม่ กล่าวให้ชัดเจนคือ เป็นขั้นตอนที่เกษตรกรนำเทคโนโลยีไปทดลองในไร่นาแล้วเก็บรวบรวมข้อมูล เรียนรู้ทักษะใหม่ๆ เปรียบเทียบการใช้ที่ดิน แรงงาน ทุนและสังเกตว่าผลเป็นอย่างไร ซึ่งถ้าหากเป็นเกษตรกรรายย่อยก็ต้องพิจารณาถึงผลประโยชน์ตอบแทนที่คุ้มค่า

1.5 ผลเชิงประจักษ์ (observability) การที่เกษตรกรจะยอมรับเทคโนโลยีต่างๆ ก็ต่อเมื่อเขาได้พบเห็นผลของมัน กล่าวคือการที่เกษตรกรจะยอมรับนวัตกรรมใดๆ ไปปฏิบัติย่อมจะต้องผ่านการพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยเฉพาะการสังเกตหรือการได้พบปะกับผู้ที่ทำเกษตรอินทรีย์ที่ประสบผลสำเร็จ ก็จะเป็นการสร้างเชื่อมั่นว่าการทำเกษตรอินทรีย์เป็นเรื่องที่สามารถทำได้ และเห็นผลเป็นที่ประจักษ์ ซึ่งเป็นสิ่งจูงใจให้เกษตรกรนำมาปฏิบัติในไร่นา ท้ายที่สุดเมื่อเขาประสบความสำเร็จ เช่นเดียวกับเกษตรกรรายอื่นๆ ก็จะทำให้เขายอมรับและตัดสินใจทำเกษตรอินทรีย์ต่อไป จนกว่าจะมีการเปลี่ยนแปลงอีก

2. ในมุมมองของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม เจ้าหน้าที่ส่งเสริมนับเป็นตัวแปรหนึ่งจากสภาพแวดล้อมภายใน ที่มีความสำคัญอย่างยิ่งต่อการปรับเปลี่ยนและแสดงถึงความสามารถในการรองรับปัญหา ตลอดจนเป็นผู้ที่จะแสวงหาแนวทางในการส่งเสริมให้เกษตรกรหันมาสนใจ และทำเกษตรอินทรีย์ได้มากกว่า เนื่องจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมเป็นผู้ที่อยู่ใกล้ชิดกับเกษตรกร และสามารถช่วยเหลือเกษตรกรได้เป็นอย่างดีในการแก้ไขปัญหาสนองความต้องการ รวมถึงเป็นผู้นำการเปลี่ยนแปลง (change agent) เนื่องจากเจ้าหน้าที่ส่งเสริมถือได้ว่าเป็นบุคคลที่ทำหน้าที่ในการถ่ายทอดความรู้ให้แก่เกษตรกร ซึ่งอาจเป็นทั้งบุคลากรของรัฐและเอกชนก็ได้ โดยมีบทบาทที่สำคัญดังที่ได้กล่าวไว้ตอนต้น ซึ่งผู้วิจัยจะขอนำมากล่าวเพิ่มเติมเพื่อประโยชน์ในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ที่มีประสิทธิภาพ ดังนี้

2.1 การกระตุ้น กล่าวคือ เป็นการแสดงความสามารถของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในการทำให้เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายได้เล็งความสำคัญและความจำเป็นในการเปลี่ยนแปลงความรู้ ทักษะ และทัศนคติ และการประกอบอาชีพ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดผลดีด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมของชุมชน เช่นการกระตุ้นให้เกษตรกรเห็นความจำเป็นในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรแบบเดิม (เกษตรเคมี) มาสู่การทำเกษตรแบบใหม่ (เกษตรอินทรีย์) โดยการชี้ให้เห็นถึงความเสื่อมโทรมของสิ่งแวดล้อม โดยเฉพาะระบบนิเวศการเกษตรของชุมชนท้องถิ่น สภาพเศรษฐกิจสังคมที่เปลี่ยนแปลงไป หรือ สุขภาพอนามัยของผู้ผลิตและผู้บริโภค เป็นต้น

2.2 เสริมสร้างความสัมพันธ์ของการเปลี่ยนแปลงที่สมดุล กล่าวคือ ผู้นำการเปลี่ยนแปลงต้องมีความสามารถในการสร้างความสนิทสนม ความศรัทธา น่าเชื่อถือ ตลอดจนความผูกพันอันดีต่อกัน ทั้งนี้เพื่อก่อให้เกิดพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย ต่อทั้งองค์การ และชุมชนท้องถิ่น โดยเฉพาะการส่งเสริม การทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งเป็นสิ่งที่องค์การต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลงโดยปราศจากแรงต่อต้าน

2.3 การวิเคราะห์ปัญหาของเกษตรกร เป็นการแสดงความสามารถในการวิเคราะห์ปัญหาร่วมกับเกษตรกร เนื่องจากเกษตรกรอาจไม่ทราบปัญหา ที่แท้จริงของตนเอง หรือการที่เกษตรกรมีปัญหาที่หลากหลายจนกระทั่งไม่อาจแยกแยะ และลำดับความสำคัญได้ จึงทำให้ปัญหาต่างๆ เกิดการสะสม อาจทำให้เกษตรกร เกิดความสับสนและดำเนินชีวิตอย่างไร้ระเบียบ ดังนั้น เพื่อให้เกษตรกรสามารถวิเคราะห์ และทำให้ทราบปัญหาที่แท้จริงของตนเอง จึงต้องมีการร่วมมือกันระหว่างเจ้าหน้าที่ส่งเสริม กับ เกษตรกร เพื่อจะได้ช่วยกันแก้ไขปัญหาค้นคว้าได้ถูกต้อง

2.4 กำหนดเป้าหมายของการเปลี่ยนแปลง เป็นการกำหนด สิ่งที่ต้องการร่วมกัน เพื่อก่อให้เกิดการทำงานร่วมกัน และสอดคล้องกับปัญหาที่แท้จริง โดยเฉพาะการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ ที่ต้องกระทำด้วยความอดทน และความตั้งใจจริงจึงจะสามารถเห็นผลที่พึงประสงค์ได้

2.5 นำความปรารถนาของการเปลี่ยนแปลงไปสู่การปฏิบัติ เป็นการแปลงความต้องการ ไปสู่การปฏิบัติ ทั้งนี้เพื่อให้การเปลี่ยนแปลงนี้มีแนวทางที่แน่นอน เหมาะสม โดยเฉพาะการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์นั้น จำเป็นอย่างยิ่งที่จะต้อง ดำเนินไปอย่างสอดคล้องกับสภาพแวดล้อม เศรษฐกิจและสังคม ตลอดจนระบบนิเวศการเกษตร

2.6 ทำให้การเปลี่ยนแปลงมีความคงทนถาวร กล่าวคือ การดำเนินงานในการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมที่พึงประสงค์ ตามแผนที่ได้กำหนดไว้ นั้น ต้องดำเนินการอย่างต่อเนื่องจึงจะทำให้แผนนั้นมีประสิทธิภาพและประสิทธิผล โดยเฉพาะ การทำเกษตรอินทรีย์นั้นต้องใช้ระยะเวลาพอสมควร จึงจะทำให้เกษตรกรประสบผลสำเร็จ

2.7 ทำให้เกษตรกรสามารถพึ่งพาตนเองได้ เมื่อได้มีการ ปฏิบัติงานร่วมกันจนกระทั่งเห็นว่ากลุ่มบุคคลเป้าหมายนั้น สามารถดำเนินการได้เองเจ้าหน้าที่ ส่งเสริมต้องมอบหมาย หรือโอนถ่ายภารกิจ ต่อให้กับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย เพื่อเป็นการแสดงให้เห็นว่าเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายนั้นสามารถพึ่งพาตนเองได้แล้ว

3. ในมุมมองของเกษตรกร จากที่ได้กล่าวไว้ว่าเกษตรกร จะเป็นตัวชี้วัดที่ดีที่สุดในการทำงานด้านการส่งเสริมการเกษตร ดังนั้นผู้วางแผนจะต้องพิจารณา

ปัจจัยต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรกร โดยเฉพาะการเข้าถึงที่ดิน ว่ามีปัจจัยใดบ้างจะมีผลต่อการวางแผนงาน ส่งเสริมการเกษตร โดยเฉพาะการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะช่วยให้ฝ่ายบริหารหรือนักวางแผนสามารถวางแผนได้ตรงกับปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในชุมชนเป็นอย่างดี ยิ่งกล่าวสำหรับปัจจัยต่าง ๆ อาจสังเคราะห์และบูรณาการภายใต้ขอบเขต และวัตถุประสงค์แห่งการวิจัยนี้ ดังนี้

3.1 สภาพแวดล้อมด้านเศรษฐกิจ แสดงถึงปัจจัยที่เกี่ยวข้องกับรายได้ รายจ่าย และผลตอบแทนทางเศรษฐกิจ เหล่านี้ ล้วนมีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์เป็นอย่างยิ่งเพราะถ้าหากว่า ผลด้านเศรษฐกิจเป็นเชิงบวกก็จะทำให้เกษตรกรยอมรับเกษตรแนวอินทรีย์ได้มาก ปัจจัยต่างๆ อาจจำแนกได้ดังนี้

1) ขนาดของไร่นาในการทำเกษตรของเกษตรกร ถ้าเกษตรกรมีปริมาณขนาดไร่นาเป็นจำนวนมากส่วนใหญ่แล้วมักเป็นการทำเกษตรเชิงพาณิชย์ หากเกษตรกรรายใดมีปริมาณขนาดไร่นาเป็นจำนวนน้อยส่วนใหญ่มักเป็นการทำเกษตรในเชิงยังชีพ

2) รายได้จากการทำเกษตร หากเกษตรกรมีรายได้จากการทำเกษตรอินทรีย์เป็นจำนวนมาก ก็จะมีผลต่อการยอมรับการถ่ายทอดเทคโนโลยีการทำเกษตรอินทรีย์ มากกว่าผู้ที่มีรายได้น้อย

3) กำไรและผลประโยชน์ ด้านนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์สามารถให้กำไร และผลตอบแทนสูง จะช่วยส่งเสริมและสนับสนุนให้เกษตรกรยอมรับนวัตกรรมนั้นได้เร็ว

4) ทุน ในการประกอบอาชีพการเกษตร หากเกษตรกรรายใดมีเงินทุนมาก ฐานะเศรษฐกิจมั่นคงจะยอมรับนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ได้เร็วกว่าเกษตรกรที่มีเงินทุนน้อย และฐานะทางเศรษฐกิจไม่ดี

5) ราคาสินค้าเกษตร และความต้องการของตลาด ทั้งภายในประเทศ และภายนอกประเทศ มีส่วนสำคัญในการยอมรับนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ เพราะถือได้ว่าเป็นแรงผลักดันอย่างหนึ่งที่สำคัญ

3.2 สภาพแวดล้อมทางด้านสังคม และวัฒนธรรม จะมีอิทธิพลโดยตรงต่อการยอมรับนวัตกรรมของเกษตรกร และชุมชน ปัจจัยทางสังคมและวัฒนธรรมที่มีผลต่อการยอมรับนวัตกรรมมีดังต่อไปนี้

1) แหล่งข่าวสาร เกษตรกรสามารถรับข่าวสารหรือสารสนเทศ ที่เกี่ยวข้องกับเกษตรอินทรีย์ได้จากแหล่งใด มีความน่าเชื่อถือมากน้อยเพียงใด

2) หน่วยงานหรือสถาบันรับรอง การที่มีองค์การ ในท้องถิ่นให้การรับรองย่อมจะสร้างความน่าเชื่อถือให้กับเกษตรกรในการยอมรับนวัตกรรมเกษตร อินทรีย์ได้ง่ายและรวดเร็ว

3) ประสบการณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกร กล่าวได้ว่า ผู้ที่มีประสบการณ์ในการประกอบอาชีพเกษตรกรมาช้านาน ย่อมจะสามารถมองเห็น ความแตกต่างระหว่างการทำเกษตรเคมีกับการทำเกษตรอินทรีย์ได้มากกว่า และสามารถยอมรับ นวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ได้ง่ายกว่า

4) ศาสนา ความเชื่ออาจเป็นสิ่งที่สนับสนุน หรือขัดขวาง ต่อการยอมรับนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ได้

5) การศึกษา ระดับการศึกษาของเกษตรกร จะมีผลต่อ การยอมรับเทคโนโลยีเร็วหรือช้าต่างกันเนื่องจากการถ่ายทอดเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ มีความเกี่ยวข้องกับการความเข้าใจการคิดวิเคราะห์ของเกษตรกรด้วย จึงอาจเป็นสาเหตุของ ความสำเร็จหรือล้มเหลวในการถ่ายทอดได้

6) อายุ เกษตรกรที่มีอายุน้อย มีแนวโน้มในการยอมรับ เทคโนโลยีเร็วกว่าเกษตรกรที่มีอายุมาก

7) บทบาทของแม่บ้านเกษตรกร ในบางสังคม อาจให้ เกียรติแก่ภรรยาในการตัดสินใจยอมรับนวัตกรรมเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น ฝ่ายบริหารหรือผู้วางแผน จึงไม่อาจมองข้ามประเด็นนี้ไปได้

8) ความปรารถนาของเกษตรกร ในการเปลี่ยนแปลง และมีความหวังในการประกอบอาชีพสูงก็อาจเป็นแรงผลักดันให้เกิดการยอมรับนวัตกรรมเกษตร อินทรีย์สูงตามไปด้วย

9) พฤติกรรมการติดต่อสื่อสารของเกษตรกร ได้แก่ การเข้ามามีส่วนร่วมในองค์การทางสังคม การได้รับสารสนเทศ การที่ติดต่อเจ้าหน้าที่ส่งเสริม การเกษตร นักวิชาการ และเพื่อนบ้าน จะเป็นแรงผลักดันให้เกิดการยอมรับนวัตกรรม เกษตรอินทรีย์ได้เร็ว

3.3 สภาพด้านกายภาพและชีวภาพ ส่วนสภาพทางกายภาพ ประกอบด้วยสภาพของดิน แหล่งน้ำ อากาศ ปัจจัยด้านสภาพชีวภาพ ประกอบด้วยสิ่งที่มีชีวิต ในท้องถิ่น อันรวมถึงพืช สัตว์ที่จะเจริญเติบโต ที่จะช่วยส่งเสริมให้ทำการเกษตรได้ดี และมีความมั่นคงอาจจำแนกเพื่อให้เกิดความเข้าใจมากขึ้น ดังนี้

1) สภาพด้านกายภาพ ได้แก่

- (1) สภาพภูมิประเทศ
- (2) พื้นที่ป่า
- (3) อุณหภูมิ
- (4) แหล่งน้ำที่สำคัญตามธรรมชาติ และแหล่ง

ชลประทาน

- (5) ปริมาณน้ำฝน
- (6) การคมนาคม
- (7) การสาธารณสุขปก ใต้แก่ ไฟฟ้า ประปา

และการโทรคมนาคม

- (8) ทรัพยากรธรรมชาติในท้องถิ่น
- (9) องค์กรต่าง ในท้องถิ่น

2) สภาพด้านชีวภาพใต้แก่

- (1) พันธุ์พืชที่ปลูกในท้องถิ่น
- (2) สภาพการถือครองที่ดิน จำแนกเป็น พื้นที่ทั้งหมด

และพื้นที่ทำการเกษตร อาจจำแนกเป็นรูปแบบการทำเกษตรของท้องถิ่น

- (3) สภาพพื้นที่ เป็นการบ่งบอกลักษณะ

ของดินในท้องถิ่น

- (4) ระบบการผลิต พืชสำคัญที่ปลูกในท้องถิ่น ใต้แก่

ข้าว ไม้ผล ไม้ยืนต้น และผัก

อนึ่งในการส่งเสริมการเกษตรโดยทั่วไปแล้ว กระบวนการบริหาร มักจะเป็นหน้าที่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ หน่วยงานระดับรองลงมาคือ กรมวิชาการ และกรมส่งเสริมการเกษตร สำนักงานเกษตรจังหวัด และสำนักงานเกษตรอำเภอ โดยเฉพาะ สำนักงานเกษตรอำเภอ เป็นหน่วยงานที่อยู่ในพื้นที่เป้าหมายของการส่งเสริม มีความใกล้ชิดกับเกษตรกร ซึ่งจะช่วยให้ทราบปัญหาและความต้องการของเกษตรกรในท้องถิ่นได้เป็นอย่างดี ดังนั้น ในการศึกษาสภาพการณ์ต่างๆ ตามปัจจัยที่ได้นำเสนอไว้เบื้องต้น จึงอาจกล่าวได้ว่าเป็นภาระที่หนักอย่างยิ่ง สำหรับฝ่ายบริหารในระดับท้องถิ่น หากแต่ด้วยความรักและอุดมการณ์ของความเป็นนักส่งเสริมก็จะสามารถฟันฝ่าไปได้ และถือเป็นผู้มีส่วนอย่างมากต่อความสำเร็จในระดับสูงขึ้นไป คือระดับประเทศ

2) การกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย การกำหนดวัตถุประสงค์ (objective) และเป้าหมาย (goal) วัตถุประสงค์ (objective) ที่องค์การกำหนดขึ้นนั้น เป็นการแสดงความมุ่งมั่นในระยะยาวขององค์การ หรือผู้วางแผน เป็นเครื่องชี้แนวทางการปฏิบัติงาน ส่วนเป้าหมาย (goal) จะมีลักษณะที่เฉพาะเจาะจง มีระยะเวลาในการปฏิบัติให้เกิดผลสำเร็จในระยะสั้นด้วยการระบุความสำเร็จเป็น วัน เดือน ปี และใครทำอะไร อย่างไร กำกับไว้ด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรมเกี่ยวกับการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย และจากคำอธิบายข้างต้น หากพิจารณาโดยละเอียดถี่ถ้วนจะพบว่า เป้าหมายที่กำหนดขึ้นเป็นส่วนหนึ่งของวัตถุประสงค์ และหากพิจารณากระบวนการในการกำหนดแล้ว จะยังพบความคล้ายคลึงกันมากโดยที่มีความแตกต่างกันเพียงเล็กน้อยเท่านั้น เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ได้กับการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งผู้วิจัยได้สังเคราะห์จากแนวคิดของนักวิชาการหลายท่าน อาทิ สุภาพร พิศาลบุตร (2547); สีน พันธุ์พินิจ (2544); ประชุม รอดประเสริฐ (2543); วัลลภ พรหมทอง (2541); วิจิตร อาวะกุล (2537) ซึ่งจะได้นำเสนอเป็น 2 ประเด็น ดังนี้

ประเด็นแรก การกำหนดวัตถุประสงค์ จะต้องกำหนดแนวทางในการดำเนินงานที่ชัดเจน เป็นพื้นฐานในการเลือกวิธีการดำเนินงาน และการประเมินผลในการเขียนวัตถุประสงค์ควรมีลักษณะที่ดี 5 ประการ หรือที่เรียกว่า SMART ได้แก่ (1) Sensible หรือ S หมายถึง มีความเป็นไปได้ (2) Measurable หรือ M หมายถึง ต้องสามารถวัดและประเมินได้ (3) Attainable หรือ A หมายถึง ต้องระบุสิ่งที่ต้องการดำเนินงานอย่างชัดเจน และเฉพาะเจาะจงมากที่สุด (4) Reasonable หรือ R หมายถึง ต้องมีความเป็นเหตุเป็นผลในการปฏิบัติงาน (5) Time หรือ T หมายถึง ต้องมีขอบเขตของเวลาที่แน่นอนในการปฏิบัติงาน ซึ่งเราสามารถแบ่งชนิดของวัตถุประสงค์ ได้ 3 ชนิด คือ ชนิดที่หนึ่ง แบ่งตามความเป็นเจ้าของ อาจเป็นวัตถุประสงค์ของตนเอง หรือของกลุ่มก็ได้ ชนิดที่สอง แบ่งตามระยะเวลา เช่น วัตถุประสงค์ระยะสั้น คือ 1 ปี ระยะปานกลาง มีช่วงเวลา 3 – 5 ปี และระยะยาว มีช่วงเวลา 6 – 10 ปี ชนิดที่สาม แบ่งตามขอบเขต คือแบ่งเป็นวัตถุประสงค์โดยทั่วไปที่มีลักษณะกว้างๆ ที่เป็นแผนหรือโครงการระดับใหญ่ๆ และวัตถุประสงค์เฉพาะที่มีลักษณะเฉพาะเจาะจง ที่เป็นแผนหรือโครงการระดับเล็กลงมา ซึ่งการกำหนดวัตถุประสงค์ชนิดนี้จะทำให้สามารถปฏิบัติได้อย่างเป็นรูปธรรม นอกจากนี้แล้วการกำหนดวัตถุประสงค์อาจทำได้ 2 วิธี คือ การกำหนดวัตถุประสงค์จากเบื้องบนลงสู่เบื้องล่าง และจากเบื้องล่างสู่เบื้องบน เนื่องจากวัตถุประสงค์เป็นเรื่องของความปรารถนาที่ต้องการให้เกิดขึ้นในอนาคต การกำหนดวัตถุประสงค์จัดเป็นลำดับขั้นที่สองของการจัดทำแผน ดังนั้นในการเขียนจึงต้องนำเอาข้อมูลที่เป็นผลจากการวิเคราะห์สถานการณ์ที่ได้ทำไว้ในขั้นที่หนึ่ง

ของการวางแผน (การวิเคราะห์สถานการณ์) มาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐานในการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย โดยเฉพาะในส่วนของสภาพปัญหา และความต้องการที่แท้จริงของกลุ่มบุคคลเป้าหมาย เนื่องจากจะทำให้แผนหรือโครงการประสบผลสำเร็จได้ โดยเฉพาะในการวางแผนงานส่งเสริมกลุ่มเป้าหมายให้ทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งผู้วิจัยมีความเห็นว่า ในการกำหนดวัตถุประสงค์ของการวางแผนส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ควรเป็นไปในลักษณะที่มีความเฉพาะเจาะจง มุ่งเน้นให้กลุ่มบุคคลเป้าหมายใช้เป็นแนวทางในการปฏิบัติได้อย่างแท้จริง โดยมีองค์ประกอบของการกำหนดวัตถุประสงค์ ดังนี้ (1) ต้องระบุบุคคลเป้าหมายที่จะทำการถ่ายทอดความรู้ (2) ต้องระบุพฤติกรรมที่ต้องการให้เกิดการเปลี่ยนแปลง และ (3) ต้องระบุเนื้อหาสาระหรือวิธีการสอน

ประเด็นที่สอง การกำหนดเป้าหมาย เป้าหมายเป็นการแสดงถึงความต้องการที่คาดหวังจะเกิดขึ้นจากการปฏิบัติงาน โดยต้องมีการระบุในเชิงปริมาณและคุณภาพ ซึ่งถือเป็นคุณลักษณะเฉพาะด้าน นอกจากนั้นยังต้องกำกับด้วยระยะเวลา การกำหนดเป้าหมายเป็นเสมือนหนึ่งการบอกกล่าวให้ทราบว่า จะดำเนินการอะไร ในปริมาณเท่าใด ภายในระยะเวลาที่กำหนด ทั้งนี้เพื่อให้สามารถบรรลุผลตามวัตถุประสงค์ได้อย่างมีประสิทธิภาพ ซึ่งเป้าหมายที่จะกำหนดขึ้นควรมีลักษณะสำคัญ 4 ด้าน คือ (1) ระดับแห่งความสำเร็จจะต้องมีทั้งคุณภาพและปริมาณ (2) ต้องเน้นเวลาแห่งความสำเร็จอย่างชัดเจนแน่นอน (3) จะต้องสอดคล้องกับวัตถุประสงค์และกลยุทธ์ของหน่วยงาน และ (4) ต้องมีความสอดคล้องกับเป้าหมายอื่นๆ เพื่อให้เกิดความเข้าใจ และสามารถนำไปประยุกต์ใช้ในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ผู้วิจัยจึงขอยกตัวอย่าง ดังนี้ ฝึกอบรมให้เกษตรกรรู้จักการป้องกันมิให้มีการปนเปื้อนของสารเคมีทางการเกษตรจากภายนอกฟาร์ม อย่างน้อยปีละ 30 รุ่นๆ ละ 50 คน หรือ ฝึกอบรมให้เกษตรกรรู้จักการทำปุ๋ยอินทรีย์เพื่อเพิ่มอินทรีย์วัตถุให้กับดิน อย่างน้อยปีละ 30 รุ่นๆ ละ 50 คน หรือ ฝึกอบรมให้เกษตรกรรู้จักโทษและพิษภัยจากการใช้สารเคมีทางการเกษตรในไร่นา และสามารถลดการใช้สารเคมีทางการเกษตรในไร่นาได้อย่างน้อย ร้อยละ 10 ของพื้นที่การเกษตรทั้งประเทศ เป็นต้น

3) การกำหนดกลยุทธ์ ตามที่ สนิท พันธุ์พินิจ (2544) ได้กล่าวไว้ว่า การกำหนดกลยุทธ์ หรือยุทธศาสตร์นั้น มีความสำคัญมาก เนื่องจากเป็นวิธีการที่เอื้ออำนวยให้การทำงานสะดวกและบังเกิดผลสัมฤทธิ์ และได้เสนอวิธีการกำหนดกลยุทธ์ไว้ 7 วิธี ดังนี้ (1) ใช้กลยุทธ์การวางแผน โดยการมีส่วนร่วม (2) การใช้เครือข่ายเชื่อมโยงกับหน่วยงานหรือสถาบันอื่น (3) การใช้ศูนย์ถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล (4) การใช้ระบบการส่งเสริม วิธีการส่งเสริมและสื่อ ในการส่งเสริมแบบผสมผสานกันมากกว่าที่จะใช้วิธีใดวิธีหนึ่ง (5) การใช้กิจกรรมสนับสนุนหลายๆ

อย่าง (6) การทำงานเป็นกลุ่ม และ (7) การส่งเสริมแบบผสมผสาน โดยยึดชุมชนเป็นศูนย์กลาง โดยการส่งเสริมอาชีพเกษตรกรควบคู่ไปกับธุรกิจอุตสาหกรรมแบบองค์รวม เพราะการส่งเสริมการเกษตรเพียงอย่างเดียวในชนบท ไม่สามารถจะประสบผลสำเร็จตามที่คาดหมาย และมีความยั่งยืนตลอดไป

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการกำหนดกลยุทธ์การส่งเสริมการเกษตร พบว่าการที่จะให้เกษตรกรยอมรับสิ่งที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมนำไปถ่ายทอดนั้น จะต้องคำนึงถึงความเหมาะสม ความสอดคล้องกับสภาพปัญหาความต้องการ หรือสามารถแก้ไขปัญหของเกษตรกรได้ อีกทั้งขนบธรรมเนียม ประเพณีและวัฒนธรรมของชุมชนท้องถิ่น ก็เป็นอีกประเด็นหนึ่งที่ต้องตระหนักถึง เนื่องจากว่าเทคโนโลยีอย่างหนึ่ง อาจมีความเหมาะสมต่อบางกลุ่ม และ เฉพาะบางพื้นที่เท่านั้น เพราะว่าชุมชนเกษตรกร ทรัพยากร และพื้นที่ที่มีความแตกต่างกัน ดังนั้นในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เพื่อให้ประสบผลสำเร็จ ฝ่ายบริหารหรือผู้มีหน้าที่ในการวางแผน ควรพิจารณาถึง 2 ประเด็น คือ ประเด็นแรก การกำหนดกลุ่มเกษตรกรเป็นการพิจารณารายละเอียดต่างๆ ได้แก่ ระบบนิเวศเกษตรของท้องถิ่นนั้นๆ โดยละเอียดถี่ถ้วน ความสามารถของทรัพยากรที่มีอยู่ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะเป็น ดิน น้ำ แรงงาน ปัจจัยการผลิต ทุน ตลาดสารสนเทศ ตลอดจนเพศ และอายุของเกษตรกรด้วย เป็นต้น ซึ่งข้อมูลเหล่านี้จะเป็นปัจจัยที่สำคัญในการยอมรับเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์ ประเด็นสุดท้าย การจำแนกกลุ่มเกษตรกรที่มีความเหมือนกัน รวมถึงการจัดกลุ่มพื้นที่การเกษตร จะช่วยให้งานส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์บังเกิดผลอย่างมีประสิทธิภาพ

4) การจัดทำแผนปฏิบัติ หลังจากที่ได้มีการวิเคราะห์สถานการณ์ กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย ตลอดจนกำหนดกลยุทธ์ อย่างรอบคอบก็จะทำให้องค์กรได้โครงการ หรือกิจกรรมที่ดี หลังจากนั้นก็มาถึงขั้นตอนของการจัดทำแผน ซึ่ง บุญธรรม จิตอนันต์ (2544) ได้เสนอทัศนะว่าในการจัดทำแผนส่งเสริมการเกษตรในท้องถิ่นนั้น ควรมีความชัดเจนในเรื่องต่อไปนี้ (1) ระบุกิจกรรมที่จะดำเนินการให้เสร็จ (2) ตารางเวลาของกิจกรรมต่างๆ รวมทั้งวันเริ่มต้นและวันสิ้นสุด (3) ทรัพยากรต่างๆ ที่ต้องการ และใครเป็นผู้จัดหา (4) การกำหนดให้เจ้าหน้าที่รับผิดชอบกิจกรรมเฉพาะอย่าง รวมทั้งบุคคลในท้องถิ่นที่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมภาคสนาม และที่ปรึกษาจากหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง (5) ผลที่คาดหวังในกิจกรรมแต่ละอย่างของแผน/โครงการ (6) แนวทางที่จะประเมินผลกิจกรรมหรือตัวชี้วัดความสำเร็จ อย่างไรก็ตามแผนเป็นสิ่งที่ถูกกำหนดไว้ล่วงหน้า อาจสามารถเปลี่ยนแปลงได้ ทั้งนี้ฝ่ายบริหารจะต้องมีความพร้อมเสมอในการรับมือกับปัญหา หรือสถานการณ์ที่ไม่คาดฝัน เพื่อจะได้ดำเนินการให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป็นไปอย่างต่อเนื่อง

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการจัดทำแผนปฏิบัติงานพบว่าแผนปฏิบัติการนั้นเป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะต้องปฏิบัติ กำหนดผู้รับผิดชอบ งบประมาณ วัสดุอุปกรณ์ที่จะต้องใช้ และระยะเวลาดำเนินการ การประสานงาน และการติดตามประเมินผล ทั้งนี้เพื่อให้เป็นแนวทางแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรที่เกี่ยวข้อง ในการกำหนดรายการในแผนปฏิบัติการนั้นต้องกระทำด้วยความรอบคอบ เนื่องจากบางกิจกรรมนั้นมีความสำคัญมากต่อความสำเร็จของการส่งเสริม โดยเฉพาะการส่งเสริมให้เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายให้มีการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งผู้วิจัยขอแนะนำตัวอย่างของรายการกิจกรรมที่ควรจะมี ดังนี้ (1) การประชาสัมพันธ์ และประชุมชี้แจงการส่งเสริมให้เกษตรกรทำเกษตรอินทรีย์ อาจทำได้โดยการชี้แจงกลุ่มผู้นำท้องถิ่น องค์กรการเกษตร การปิดโปสเตอร์ การโฆษณาทางวิทยุท้องถิ่น หรือการแจกเอกสารแนะนำวิธีการทำเกษตรอินทรีย์ (2) การอบรมให้เกษตรกรให้มีความรู้ ทักษะและทัศนคติที่ดีต่อการทำเกษตรอินทรีย์ (3) การจัดทำแปลงสาธิต โดยการสอนวิธีการปรับปรุงบำรุงดิน การเพาะปลูก การดูแลรักษา (4) การเก็บเกี่ยวและการจำหน่าย (5) การติดตามงาน ทั้งนี้ในแต่ละรายการกิจกรรมผู้วางแผนจะต้องกำหนดระยะเวลาในการปฏิบัติงาน และกำหนดตัวผู้รับผิดชอบด้วยเพื่อประโยชน์ในการบริหาร รวมถึงการประเมินผลการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ด้วย

5) การประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การประเมินผลเพื่อประเมินความเป็นไปได้ของแผนหรือโครงการ ซึ่งในขั้นตอนนี้เป็นการตรวจสอบความพร้อมของทรัพยากรทางการบริหาร อีกทั้งเป็นการประเมินสภาพก่อนการดำเนินงาน และสิ่งสำคัญ คือ การประเมินผลในขั้นตอนนี้ไม่ใช่เป็นการเปลี่ยนแปลงแผนหรือโครงการ หากแต่เป็นทบทวนอย่างรอบคอบ เพื่อป้องกันความผิดพลาดที่อาจเกิดขึ้น หรือพิจารณาความสอดคล้องกับบริบทสภาพแวดล้อมที่เป็นจริงในช่วงเวลานั้นๆ ซึ่งสิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้แนะนำว่าการประเมินผลนี้ควรพิจารณาประเมินผลด้านวิชาการ งบประมาณ เศรษฐกิจ หน่วยงานที่รับผิดชอบ การบริหารจัดการ และผลกระทบต่อสิ่งแวดล้อม นอกจากนี้ควรประเมินบุคคลเป้าหมาย การมีส่วนร่วม และความสัมพันธ์ของแผนงานกับโครงการกิจกรรมด้วย

จากการทบทวนวรรณกรรม เกี่ยวกับการประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ทำให้พบประเด็นที่สำคัญของการประเมินผล คือ การประเมินผลนี้เป็นการกระทำก่อนที่จะเริ่มดำเนินการ เป็นลักษณะของการตรวจสอบความพร้อมของทรัพยากรทางการบริหาร ได้แก่ คน เงิน วัสดุอุปกรณ์ และการจัดการ เป็นต้น ซึ่งหากผู้ประเมินได้กระทำอย่างรอบคอบและทำให้ได้ข้อมูลที่สอดคล้องและตรงตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้จะทำให้องค์กรสามารถประหยัคทรัพยากรต่างๆ ได้ อีกทั้งใช้เป็นข้อมูล

ในการปรับปรุงการวางแผนให้มีความรัดกุมและตรงตามปัญหา และความต้องการของเกษตรกรมากที่สุด ซึ่งศิริชัย กาญจนวาสี (2550) ได้แสดงทัศนะไว้อย่างน่าสนใจ และอาจนำไปประยุกต์ใช้ในการประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ได้อย่างเหมาะสม ซึ่งสรุปได้ว่า โดยทั่วไปเป็นที่เข้าใจว่า การประเมินผลเป็นการวัด เป็นกระบวนการทางการวิจัย เป็นการบรรยายสารสนเทศอย่างลุ่มลึก เป็นการตัดสินใจคุณค่า และเป็นการสร้างเอกภาพของการพัฒนาสังคม ด้วยเหตุผลนี้ทำให้พบว่า แท้ที่จริงแล้วนักประเมินผลควรมีทักษะอย่างไรบ้าง ซึ่งก็พบคำตอบว่า นักประเมินผลควรมีทักษะที่สำคัญหลายประการ อีกทั้งความเป็นมืออาชีพของนักประเมินผลนั้นควรมีทั้งความรู้ ความสามารถ และบทบาทที่ผสมผสานกันหลายอย่างดังต่อไปนี้

5.1) ด้านการวัด นักประเมินผลควรเป็นผู้รู้ในเทคนิคการวัด การกำหนดสเกลการวัด และการสร้างเครื่องมือวัดคุณลักษณะต่างๆ ได้อย่างมีคุณภาพ โดยเฉพาะการประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์นั้น นักประเมินผลต้องมีความสามารถดังที่ได้กล่าวไปแล้ว เพื่อให้ตอบโจทย์ได้ว่า สิ่งที่หน่วยงานได้ดำเนินการส่งเสริมกลุ่มเกษตรกรเป้าหมายให้มีความรู้ และสามารถปฏิบัติตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ได้อย่างถูกต้องนั้นเป็นอย่างไร ทั้งนี้ผลสำเร็จนั้นๆ จะขึ้นอยู่กับความสามารถของนักประเมินผลแทบทั้งสิ้น

5.2) ด้านการวิจัย นักประเมินผลควรเป็นผู้ที่มีความสามารถในการทำวิจัย มีทักษะในกระบวนการทางวิทยาศาสตร์ การเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูล และการแปลความหมาย ทั้งนี้ในการประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์นั้น สารสนเทศนับว่ามีความสำคัญที่บ่งบอกได้ถึงความสำเร็จตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ เนื่องจากความสามารถต่างๆ ที่กล่าวมาข้างต้นนั้น จะสามารถช่วยให้องค์การวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ได้ตรงตามความต้องการ และสามารถแก้ปัญหาของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมายได้เป็นอย่างดี ที่สำคัญ คือ การวางแผนนั้นจะไม่เกิดการสูญเปล่า และสามารถใช้งบจ่ายทางการบริหารได้อย่างมีประสิทธิภาพ ผลที่ได้มีความคุ้มค่า

5.3) ด้านการบรรยายที่ลุ่มลึก ความสามารถในการบรรยายนี้ นับว่ามีความสำคัญมาก โดยเฉพาะการประเมินผลการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ เนื่องจากการทำเกษตรตามแนวทางนี้ถือเป็นเทคโนโลยีใหม่ ที่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายอาจไม่ยอมรับก็เป็นได้ ดังนั้น ความสามารถในการบรรยายบริบท ด้านเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อมได้อย่างชัดเจน จะทำให้การวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ประสบผลสำเร็จตามวัตถุประสงค์ได้โดยง่าย

5.4) การตัดสินใจ นักประเมินควรเป็นผู้ที่สามารถตัดสินใจคุณค่าให้สิ่งที่ประเมินได้อย่างยุติธรรม สามารถวินิจฉัยคุณค่าของความสำเร็จ ประสิทธิผล ประสิทธิภาพ

และจัดทำข้อเสนอแนะเพื่อปรับปรุงและพัฒนาคุณค่าของสิ่งนั้นได้อย่างเหมาะสม โดยเฉพาะในการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ที่จะต้องมีความเกี่ยวข้องอย่างยั่งยืนกับบริบทและจุดเน้นของการประเมินในช่วงระยะเวลาที่ทำการประเมินนั้นๆ กล่าวคือ (1) การประเมินผลในช่วงก่อนเริ่มปฏิบัติงาน เป็นการวางแผนงานให้สอดคล้อง กับความต้องการของผู้เกี่ยวข้อง (2) การประเมินผล ระหว่างการปฏิบัติงาน เพื่อเป็นการกำกับติดตามการนำแผน หรือโครงการไปปฏิบัติว่า สามารถสนองความต้องการของผู้ที่เกี่ยวข้องได้เพียงใด ความเป็นไปได้ของการบรรลุผล การปฏิบัติตามแผน และประสิทธิภาพของการบริหารทรัพยากรภายใต้บริบทนั้นๆ (3) การประเมินหลังเสร็จสิ้นการปฏิบัติงาน เพื่อสรุปผลของแผนหรือโครงการ ถือได้ว่าเป็นการประเมินที่ผูกพันกับการตัดสินใจเชิงสรุปเปรียบเทียบกับทางเลือกระดับโครงการ

5.5) การจัดการ นักประเมินผลต้องเป็นผู้ที่สามารถประสานงานกับ ผู้ที่เกี่ยวข้องทุกฝ่ายทั้งผู้ให้ข้อมูล ผู้ใช้ข้อมูล และผู้มีส่วนได้เสียอื่นๆ ให้เกิดการรับรู้และเรียนรู้ซึ่งกันและกัน เป็นผู้นำในการสร้างการยอมรับ และร่วมมือซึ่งกันและกัน เป็นสื่อกลางของการเจรจาต่อรองเพื่อให้เกิดเอกภาพทางความคิด แนวทางและข้อสรุปทางการเมืองเศรษฐกิจที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงที่สร้างสรรค์อันเกิดประโยชน์สุขร่วมกัน โดยเฉพาะการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ที่ต้องอิงความสามารถในการจัดการเป็นอย่างยิ่ง เนื่องจากการดำเนินงานนี้ต้องเกี่ยวข้องกันหลายส่วน ได้แก่ องค์การที่ทำหน้าที่ในการส่งเสริมเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย สถาบันต่างๆ ไม่ว่าจะเป็นองค์การภาครัฐ เอกชน หรือสถาบันการเงิน เป็นต้น ซึ่งนักประเมินผลต้องรู้จักการประสานประโยชน์ และรักษาคุณธรรมของการประเมินผลด้วย

3.3.2.2 การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ เมื่อแผนหรือโครงการได้รับอนุมัติแล้วขั้นตอนต่อไปคือ การนำแผน ไปปฏิบัติ ซึ่งถือเป็นช่วงเวลาลงมือปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตร กล่าวคือ การนำความรู้ เทคนิค วิธีการเกษตรในรูปแบบต่างๆ ถ่ายทอดสู่บุคคลหรือกลุ่มเป้าหมาย เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ถูกนำไปปฏิบัติและเกิดประสิทธิภาพและประสิทธิผลดังความคาดหวังนั้น สิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้เสนอแนะว่า สิ่งที่คุณดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์พึงระลึกอยู่เสมอว่า ในการทำเกษตรอินทรีย์นั้น แม้ว่าเกษตรกรจะปรับปรุงหรือพัฒนาดินให้มีสมรรถนะสูง พืชที่ปลูกเจริญเติบโตดี แต่ผลผลิตทั้งขนาดและน้ำหนักบางชนิดอาจไม่เท่ากับพืชที่เพาะปลูกโดยการใช้สารเคมี หากแต่มีคุณค่าและปลอดภัยจากสารพิษ ซึ่งจะส่งผลดีต่อคุณภาพสิ่งแวดล้อม ระบบนิเวศการเกษตร อีกทั้งส่งผลดีต่อสุขภาพของผู้ผลิตและผู้บริโภค นอกจากนี้ยังเป็นการลดต้นทุน

การผลิตด้วย เพราะว่าเกษตรกรสามารถสร้างปัจจัยการผลิตได้เองเกือบทั้งหมด เช่น การพัฒนาคุณภาพดิน การทำปุ๋ยหมัก ปุ๋ยชีวภาพ สารป้องกันกำจัดแมลงศัตรูพืชด้วยชีววิธีแบบต่างๆ ในลำดับต่อมาจากผู้วิจัยขอนำเสนอผลการสังเคราะห์ และบูรณาการเกี่ยวกับการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร ทั้งสิ้น 4 ขั้นตอน ดังนี้ (1) การเตรียมแผนหรือโครงการไปปฏิบัติ (2) การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร (3) การนิเทศ (supervision) (4) การดำเนินงาน (operation) เป็นการเฝ้าติดตามดูแลการดำเนินงานและความก้าวหน้าของแผนงานหรือโครงการ ตามลำดับหัวข้อ ดังนี้

ขั้นตอนแรก การเตรียมแผนหรือโครงการไปปฏิบัติ เพื่อให้แผนหรือโครงการที่กำหนดไว้นั้นสามารถเป็นจริง และประสบผลสำเร็จตามความต้องการนั้น มีสิ่งที่จะต้องคำนึงถึงอยู่หลายประการ ประการแรก ใครเป็นผู้ที่นำแผนหรือโครงการไปปฏิบัติ ในการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์นั้นพบว่ามีส่วนที่เกี่ยวข้องอยู่สามฝ่าย คือ ผู้บริหารที่มีหน้าที่ในการบริหารแผนหรือโครงการ เจ้าหน้าที่ส่งเสริมซึ่งเป็นผู้ที่จะนำแผนหรือโครงการไปปฏิบัติ และผู้ที่เกี่ยวข้องในลำดับสุดท้ายที่มีความสำคัญอย่างยิ่งคือเกษตรกร ประการถัดมา อะไรคือสิ่งที่ต้องดำเนินการ บุคคลที่มีหน้าที่ในการนำแผนไปปฏิบัตินั้นมีสิ่งที่จะต้องพิจารณา คือ (1) การศึกษาวัตถุประสงค์ และแผนปฏิบัติการให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้ ก่อนที่จะนำไปใช้เป็นแนวทาง (2) ค่าใช้จ่าย เนื่องจากการกำหนดค่าใช้จ่ายถือเป็นการตัดสินใจและการพิจารณาถึงความเป็นไปได้ของแผนหรือโครงการ (3) วิธีการปฏิบัติ เมื่อได้แผนหรือโครงการแล้วสิ่งที่ผู้ที่ได้รับมอบหมายหน้าที่ในการปฏิบัติจะต้องคำนึงถึงคือ การสร้างมาตรฐานของกระบวนการดำเนินงานในแต่ละขั้นตอน เพื่อจะได้วัดถึงความสำเร็จได้ ประการสุดท้าย ผู้ปฏิบัติต้องดำเนินการอย่างไร ในส่วนนี้เป็นเรื่องที่เกี่ยวข้องกับการจัดระเบียบของแผนหรือโครงการให้มีความเหมาะสม และควรกำหนดผู้ร่วมงานอย่างเพียงพอ กิจกรรมที่จัดทำต้องมีความเหมาะสมกับวัตถุประสงค์และเป้าหมาย

ขั้นตอนที่สอง การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร ขั้นตอนนี้ถือว่ามีความสำคัญอย่างยิ่งเนื่องจากการนำความรู้ ทักษะ และประสบการณ์ ไปถ่ายทอดให้กับกลุ่มบุคคลเป้าหมาย โดยเฉพาะการนำนวัตกรรมการทำเกษตรอินทรีย์ไปถ่ายทอดเพื่อให้เกษตรกรเกิดการยอมรับนั้น เป็นเรื่องยากอาจเนื่องมาจากความเคยชินในการทำเกษตร (เกษตรเคมี) ที่สืบทอดกันมานาน การที่จะให้เกษตรกรปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรแบบใหม่นั้นต้องกระทำอย่างรอบคอบ ไม่เช่นนั้นจะก่อให้เกิดความสูญเปล่าขึ้นมาได้ ดังนั้น จึงเป็นภาระของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม ในการแสดงบทบาทผู้ถ่ายทอดความรู้ ผู้กระตุ้น ผู้ชี้แนะ และให้คำปรึกษา ร่วมแก้ไขปัญหาให้กับเกษตรกร อีกทั้งเป็นผู้ประสานงานด้วย ทั้งนี้ในการดำเนินการเจ้าหน้าที่

ส่งเสริมความค้ำประกันถึงประเภทของเกษตรกร ธรรมชาติของการเรียนรู้ของเกษตรกร แรงจูงใจ จากความสำเร็จ การเข้ามามีส่วนร่วม สภาพแวดล้อม ความเชื่อถือและไว้วางใจ ตลอดจน ความมีอิสระ และประสบการณ์ของเกษตรกร จากข้อเสนอของ Bonoma (จินตนา บุญบงการ และคณะ, 2548) กล่าวว่าทักษะของบุคคลที่ประสบความสำเร็จในการนำกลยุทธ์ หรือแผน ไปปฏิบัติมี 4 ประการ ซึ่งในการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ สามารถนำไปประยุกต์ใช้ ให้เกิดประโยชน์ได้ ดังนี้

1. การมีปฏิสัมพันธ์ (Interacting) กล่าวคือ การที่ผู้นำแผน หรือกลยุทธ์ไปปฏิบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีมนุษยสัมพันธ์ โดยสามารถสร้างความสัมพันธ์ ติดต่อสื่อสาร กระตุ้น ชักจูงและประสานงานให้บุคคลอื่นเกิดความเข้าใจในแผนการและสามารถปฏิบัติงาน ร่วมกันอย่างสอดคล้องและมีประสิทธิภาพ

2. การจัดสรร (Allocating) กล่าวคือ การที่ผู้นำแผน หรือกลยุทธ์ ไปปฏิบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการจัดสรรทรัพยากรในการดำเนินงาน

3. การตรวจสอบและติดตาม (Monitoring) กล่าวคือ การที่ ผู้นำแผนหรือกลยุทธ์ไปปฏิบัติจะต้องเป็นผู้ที่มีความสามารถในการตรวจสอบ และควบคุม การปฏิบัติงานของสมาชิกโดยที่บุคคลนั้นไม่รู้สึกรู้สึกว่าถูกจับตามอง นอกจากนี้ ยังต้องสามารถ ตรวจสอบการดำเนินงานโดยไม่ก้าวท้าว หรือก่อให้เกิดความล่าช้าในการทำงานขึ้น

4. การจัดระบบ (Organizing) ในการทำงานร่วมกันย่อมมีข้อจำกัด หลายประการทำให้โครงสร้างการประสานงานและการแบ่งหน้าที่งานในทีมจึงเป็นสิ่งสำคัญ ดังนั้นผู้นำที่ดีต้องสามารถจัดระบบการทำงานให้เหมาะสมระหว่างปริมาณและคุณภาพของสมาชิก กับงานที่ต้องปฏิบัติ

ขั้นตอนที่สาม การนิเทศ (supervision) เป็นกระบวนการชี้แจง ส่งเสริม แนะนำ ช่วยเหลือ และการพัฒนาแก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ให้มีความรู้ ความเข้าใจ ในการปฏิบัติงานให้ถูกต้อง และมีประสิทธิภาพ การนิเทศมักจะกระทำในช่วงการดำเนินการ ของงานหรือโครงการ ทั้งนี้เพื่อให้เกิดความแน่ใจว่า ผู้ปฏิบัติงานในพื้นที่สามารถดำเนินงานไปได้ อย่างถูกต้องครบถ้วนตามแผนที่ได้กำหนดไว้ และจะเป็น โอกาสที่จะทำให้ได้ข้อมูล เพื่อจะได้แก้ไขปัญหาก็อาจจะเกิดได้ทันทีทันใด การนิเทศนั้นมีความสัมพันธ์กับการบริหาร เป็นอย่างมาก เนื่องจากการนิเทศจัดเป็นหนึ่งในหลายหน้าที่ของผู้บริหาร ดังนั้น เจ้าหน้าที่นิเทศมักจะต้องเป็นบุคคลที่มีลักษณะน่าเคารพนับถือ เป็นผู้ที่มีความรับผิดชอบ สามารถยอมรับปัญหาและแก้ไขปัญหาก็เกิดขึ้นได้ จึงถือได้ว่าเป็นทรัพยากรบุคคล ที่มีคุณค่าอย่างยิ่งในการปฏิบัติหน้าที่ในงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น จึงได้มีผู้เสนอ

ทักษะที่จำเป็นของเจ้าหน้าที่นิเทศไว้หลายประเด็น ซึ่งสามารถนำไปประยุกต์ใช้กับเจ้าหน้าที่นิเทศที่มีหน้าที่ในการส่งเสริมการเกษตรแนวอินทรีย์ได้ ดังต่อไปนี้ (สิน พันธุ์พินิจ, 2544)

1. ทักษะด้านเทคนิค เป็นทักษะที่เกี่ยวข้องด้านวิชาการที่ครอบคลุมถึง ความรู้ ความชำนาญพิเศษ ความสามารถในการเชิงวิเคราะห์ เชิงสังเคราะห์แนวคิด รวมถึงความคล่องแคล่วในการใช้ฝีมือ และเทคนิควิธีการในศาสตร์แต่ละอย่าง ได้แก่ การสื่อสาร การจัดลำดับเรื่อง การสาธิต การใช้เครื่องคอมพิวเตอร์ การใช้สื่อทัศนูปกรณ์ การคิดคาดคะเน ที่ถูกต้อง และการเป็นประธานในที่ประชุม เป็นต้น

2. ทักษะการเป็นผู้นำ เป็นความสามารถที่จะกระตุ้นคนอื่น ให้มีความคิดสร้างสรรค์ ความเฉลียวฉลาดกว่าคนอื่น มีอิทธิพลที่จะนำบุคคลอื่นทำงานให้บรรลุเป้าหมายขององค์กรได้ เจ้าหน้าที่นิเทศจึงควรมีทักษะด้านพฤติกรรมคือต้องมีความฉับไว ต่อความรู้สึก เข้าใจความต้องการของกลุ่มบุคคล สนใจฟังผู้อื่นพูด ทักษะด้านการสื่อความหมาย ก็เป็นสิ่งสำคัญที่เจ้าหน้าที่นิเทศจะต้องมี นอกจากนี้ทักษะในการดำเนินงาน และทักษะในการตรวจสอบตนเองก็เป็นสิ่งที่ควรมีด้วย เป็นต้น

3. ทักษะด้านมนุษยสัมพันธ์ เป็นทักษะที่จะก่อให้เกิดความเข้าใจ อันดีต่อกัน เกิดความรู้สึกสนิทสนมมีความพอใจ โดยปราศจากข้อกลางแกลงใจ อันจะนำไปสู่ การสร้างความนิยมในตัวผู้นิเทศ ลักษณะด้านมนุษยสัมพันธ์ที่ดีมีหลายแบบ ได้แก่ มีอารมณ์ดี มีความสุภาพอ่อนโยน มีความจริงใจ การให้การยอมรับผู้อื่น การยกย่องให้เกียรติ การตรงต่อเวลา ความเป็นผู้นำแลผู้ตามที่ดี และมีความแนบเนียนในการเข้าสังคม เป็นต้น

4. ทักษะด้านกระบวนการกลุ่ม ปัจจุบันนี้การทำงานของคนในสังคมได้เปลี่ยนแปลงไปมาก มักนิยมการถ่ายทอดความรู้โดยการยึดผู้เรียน หรือผู้รับการอบรม เป็นศูนย์กลาง ให้เสรีภาพในการเรียนรู้มีการทำงานเป็นกลุ่มและการมีส่วนร่วม ดังนั้น เจ้าหน้าที่จึงต้องรู้จักปรับตัวให้เข้าคับยุคสมัยที่เปลี่ยนแปลงไป ด้วยการทำความเข้าใจกลุ่ม การใช้พลังของกลุ่มในการผลักดันให้เกิดการเรียนรู้และพัฒนาให้เกิดประโยชน์ โดยกลุ่มนั้นต้องมีลักษณะที่ดี ได้แก่ กิจกรรมที่ทุกคนมีส่วนร่วม การแลกเปลี่ยนความคิดเห็นอย่างมีวิจารณญาณ มีทักษะ มีทัศนคติที่ดี มีความรู้และมีวัฒนธรรม ตลอดจนความเห็นอกเห็นใจกันสามารถรับฟังความคิดเห็นซึ่งกันและกันได้ และบรรทัดฐาน หรือธรรมเนียมเพื่อให้สมาชิกของกลุ่มถือปฏิบัติสืบไป

5. ทักษะในการบริหารงานบุคคล กล่าวได้ว่า ทรัพยากรบุคคลคือ หัวใจของการบริหารงานนิเทศ และเป็นผู้ที่ทำให้งานนิเทศประสบผลสำเร็จหรือล้มเหลวได้ การบริหารงานบุคคลในแง่ของการนิเทศ อาจมองได้ 2 ลักษณะ คือ หนึ่ง การบริหารงานบุคคลในแง่

ของการใช้คนให้ทำงานได้ผลดีที่สุด ภายในเวลาอันสั้น สิ้นเปลืองทรัพยากรอื่นๆ น้อยที่สุด และคนที่เราใช้นั้นต้องมีความสุข มีความพอใจที่จะทำงานตามที่ผู้บริหารต้องการด้วย สอง การบริหารงานบุคคลในแง่ของการพัฒนาบุคลากรขององค์กรให้มีประสิทธิภาพ โดยใช้กิจกรรมทางการนิเทศเป็นเครื่องมือในการพัฒนา การเข้ารับการฝึกอบรม ประชุมเชิงปฏิบัติการเกี่ยวกับการส่งเสริมการเกษตร เช่น การทำเกษตรทฤษฎีใหม่ การทำเกษตรแบบผสมผสาน และการทำเกษตรแนวอินทรีย์ เป็นต้น

6. ทักษะด้านการประเมิน การประเมินผลการนิเทศ เป็นการตีค่าหรือการเปรียบเทียบค่าของการนิเทศที่ทำ โดยการนำไปเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ตั้งไว้ว่า ผลลัพธ์มีความแตกต่างกันอย่างไร

ขั้นตอนที่สุดท้าย การกำกับดูแลงาน (monitoring) เป็นการเฝ้าติดตามดูแลการดำเนินงาน และความก้าวหน้าของแผนงานหรือโครงการ เพื่อนำสารสนเทศที่ได้รับ เสนอฝ่ายบริหาร ซึ่งจะช่วยให้ฝ่ายบริหารแน่ใจว่ากิจการงานส่งเสริมการเกษตรแต่ละขั้นตอน ได้ดำเนินไปตามแผนที่กำหนดไว้ นอกจากนี้ยังเป็นการประเมิน (assess) ว่าปัจจัยต่างๆ ที่ใช้ในโครงการได้ตามเวลา และตามความประสงค์ หรือไม่มีความสำเร็จ และก้าวหน้าระดับใด ในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์แก่เกษตรกรกลุ่มเป้าหมายนั้น การติดตามดูแลการดำเนินงานนั้นมีความสำคัญอย่างยิ่ง อาจเนื่องมาจากเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์นั้นเป็นเทคโนโลยีใหม่ บางครั้งเกษตรกรอาจประสบปัญหา หรือเกิดความเข้าใจคลาดเคลื่อนจากหลักการและวิธีการ ซึ่งอาจจะเป็นสาเหตุให้การส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ไม่ประสบผลสำเร็จเท่าที่ควร ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดเหตุการณ์เช่นนี้ขึ้น เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรต้องกำกับดูแลงานอย่างใกล้ชิด และสามารถช่วยเหลือเกษตรกรได้ทันทั่วทั้งหากเกิดปัญหา หรือเกษตรกรต้องการความช่วยเหลือ นอกจากนี้แล้วเจ้าหน้าที่ยังต้องเป็นผู้ที่มีความละเอียดรอบคอบอย่างยิ่ง เนื่องจากขั้นตอนการกำกับดูแลนี้ เป็นเรื่องเกี่ยวข้องกับการจัดการข้อมูลสารสนเทศที่จะต้องจัดเก็บและนำเสนอต่อฝ่ายบริหาร เพื่อให้สามารถใช้ข้อมูลเพื่อการวางแผนส่งเสริมเกษตรต่อไป กล่าวถึงองค์ประกอบของระบบการติดตามหรือการกำกับงาน โดยทั่วไปแล้วจำแนกได้สองระบบคือ หนึ่งระบบการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งสามารถทำได้หลายวิธี ได้แก่ (1) การตรวจสอบ เป็นการตรวจสอบความถูกต้องของการดำเนินงานของฝ่ายบริหาร เพื่อให้การปฏิบัติงานเป็นไปอย่างสอดคล้องกับกฎเกณฑ์ หรือมาตรฐานที่วางไว้ อาจเป็นเรื่องที่เกี่ยวกับการใช้จ่ายทรัพยากรต่างๆ (2) การควบคุม เป็นการกำกับดูแลการปฏิบัติให้เป็นไปตามขั้นตอนการดำเนินงานที่กำหนดไว้ในแผน เพื่อให้สามารถบรรลุเป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่กำหนดไว้โดยมีประสิทธิภาพมากที่สุด (3) การนิเทศ เป็นการช่วยเหลือแนะนำ ชี้แจง บริการ และติดตามผล

เพื่อประโยชน์ในการส่งเสริมและปรับปรุงการปฏิบัติงานให้สามารถบรรลุผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้อย่างมีประสิทธิภาพ (4) การตรวจสอบการบริหารภายใน เป็นการตรวจสอบเทคนิคการบริหารงานภายในองค์กร ที่เกี่ยวข้องกับการดำเนินงานตามแผนหรือโครงการ เพื่อประโยชน์ในการปรับปรุงเทคนิควิธีการให้สามารถเกื้อกูลต่อความสำเร็จของการปฏิบัติงานตามแผนหรือโครงการ สองระบบการการรายงานมักจะมีการรายงานผลการดำเนินงานเป็นรายไตรมาส หรือ 6 เดือน สำหรับรูปแบบการรายงานนั้นส่วนใหญ่เป็นการรายงานเกี่ยวกับการเงินและการงบประมาณ ผลการตรวจสอบภายใน และผลการปฏิบัติงานตามแผน เพื่อให้การดำเนินงานด้านการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ฝ่ายบริหารอาจเลือกที่จะติดตามในประเด็นต่างๆ ดังนี้ (1) ด้านปัจจัยหรือทรัพยากร เพื่อติดตามการได้รับปัจจัยหรือทรัพยากรทั้งในด้านปริมาณและคุณภาพตามเวลาที่กำหนดหรือไม่ (2) ด้านกิจกรรม เพื่อติดตามว่าได้ปฏิบัติตามแผนที่กำหนดไว้หรือไม่ (3) ด้านผลการดำเนินงาน เพื่อดูว่าได้ผลตรงตามเป้าหมายที่กำหนดไว้หรือไม่ เพียงใด

3.3.2.3 การประเมินผลงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ถือว่าเป็นกระบวนการที่บ่งชี้ความมีคุณค่าและแสดงถึงประสิทธิภาพของแผน หรือ โครงการที่ได้ดำเนินการ อันจะเป็นประโยชน์ต่อการตัดสินใจของฝ่ายบริหาร โดยเฉพาะในการส่งเสริมให้เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรเคมีมาเป็นเกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการประเมินผลว่าในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์นี้ได้ทำให้เกษตรกรมีคุณภาพชีวิตดีขึ้นหรือไม่ เกษตรกรสามารถลดการพึ่งพาปัจจัยการผลิตจากภายนอกได้มากน้อยเพียงใด และมีสิ่งใดที่ยังเป็นปัญหาต่อการส่งเสริมบ้างเพื่อที่ฝ่ายบริหาร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมจะได้ปรับกลยุทธ์ให้สามารถแก้ไขปัญหา หรือสนองตอบความต้องการให้กับเกษตรกรได้มากที่สุด

จากการทบทวนวรรณกรรมด้านการประเมินผล ทำให้ทราบว่า การประเมินผลมีลักษณะที่สำคัญคือ เป็นกระบวนการศึกษาค้นคว้าข้อมูล เป็นการวิเคราะห์เพื่อการตัดสินใจคุณภาพในสิ่งของที่ต้องการ โดยการเปรียบเทียบกับเกณฑ์และมาตรฐานที่ได้กำหนดไว้อย่างเหมาะสม และเป็นการดำเนินการอย่างมีหลักเกณฑ์และเป็นระบบ ทั้งนี้เพื่อเป็นการพิจารณาความสำเร็จในงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ด้วยการเปรียบเทียบที่ได้กับวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนดไว้ ด้วยวิธีการรวบรวมข้อมูลสารสนเทศมาเปรียบเทียบและวิเคราะห์แล้วตีค่าออกมาอย่างมีหลักเกณฑ์ และเป็นระบบ ซึ่งในงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ มักจะเป็นการพิจารณาในลักษณะที่สำคัญ ดังนี้

1. เป็นการพิจารณาถึงผลของการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ว่า การถ่ายทอดความรู้ในการทำเกษตรอินทรีย์นั้น เกษตรกรยอมรับและสามารถนำไปปฏิบัติได้

หรือน้อยอย่างไร อีกทั้งเกิดปัญหาหรือไม่ ทั้งนี้ต้องนำไปเปรียบเทียบกับวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่ได้กำหนดไว้

2. เป็นการศึกษาข้อมูลต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกับการถ่ายทอดความรู้ด้านการทำเกษตรอินทรีย์ กับกระบวนการถ่ายทอด และผลที่เกิดขึ้นกับเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย
 3. เป็นการดำเนินการอย่างเป็นระบบ และศึกษาเปรียบเทียบระหว่างเกณฑ์ที่ใช้วัดกับการเปลี่ยนแปลงที่เกิดขึ้นจากการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์เป็นช่วงเวลา
 4. ประเมินผลโดยการเน้นประสิทธิภาพ และประสิทธิผลในการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
 5. เป็นการศึกษาปัญหา และอุปสรรคในการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ เพื่อนำไปปรับปรุงแก้ไข และพัฒนาการดำเนินงานให้เหมาะสมต่อไป
- เพื่อให้เกิดความเข้าใจมากยิ่งขึ้น ในลำดับต่อไปผู้วิจัยขอเสนอขั้นตอนของการประเมินผลการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ตามที่ได้สังเคราะห์ไว้ 3 กระบวนการใหญ่ๆ คือ การวางแผนการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การดำเนินการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และการรายงานและเผยแพร่การประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

ขั้นตอนที่ 1 การวางแผนการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ เป็นการศึกษาวิเคราะห์ในประเด็นต่างๆ ดังนี้

1. วิเคราะห์แผนและโครงการ เพื่อทำการประเมินผลเบื้องต้นว่ามีเหตุผลและความจำเป็นจะต้องประเมินผลอย่างไรบ้างโดยทั่วไปแล้วในขั้นตอนนี้มักจะทำการวิเคราะห์สถานการณ์ทั่วไป วิเคราะห์วัตถุประสงค์และเป้าหมายของแผนหรือโครงการ และวิเคราะห์แผนปฏิบัติการ
2. กำหนดวัตถุประสงค์ในการประเมินผล ทั้งนี้จะต้องมีความสอดคล้องกับวัตถุประสงค์ของแผนหรือโครงการ มีความชัดเจน ตลอดจนครอบคลุมเนื้อหาที่จะประเมิน นอกจากนี้ยังต้องอยู่ในวิสัยที่สามารถปฏิบัติได้
3. กำหนดข้อมูลที่ต้องการรวบรวม ซึ่งข้อมูลที่รวบรวมนี้ จะต้องสามารถตอบวัตถุประสงค์ของการประเมินได้
4. กำหนดตัวชี้วัด ทั้งนี้ เพื่อเป็นการบ่งบอกถึงศักยภาพ ในการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตร และเป็นการตอบวัตถุประสงค์นั่นเอง ในกรณีของการส่งเสริมการปลูกผักตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ อาจกำหนดเป็นตัวชี้วัด ได้แก่ ปริมาณผลผลิตต่อไร่มีจำนวน

เพิ่มมากขึ้น ปริมาณพื้นที่ในการเพาะปลูกพืชมีจำนวนเพิ่มขึ้น รายได้ของเกษตรกรเพิ่มหรือลดลง การมีผลผลิตเพิ่มมากขึ้น หรือวิธีการเปลี่ยนแปลงนวัตกรรมการทำเกษตร เป็นต้น

5. กำหนดแหล่งข้อมูล เป็นการกำหนดถึงแหล่งการเก็บข้อมูลว่าจะเก็บจากสถานที่ใด จากบุคคล กลุ่มบุคคล หรือเอกสารสิ่งพิมพ์ใด เพื่อประโยชน์ในการกำหนดกรอบในการดำเนินการรวบรวมต่อไป

6. กำหนดวิธีการและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูล เป็นการกำหนดวิธีการในการเก็บรวบรวมข้อมูล ซึ่งมีหลายวิธี ได้แก่ การรวบรวมจากเอกสาร การสังเกต การสัมภาษณ์ การใช้แบบสอบถาม และการนับและการตรวจวัด

ขั้นตอนที่ 2 การดำเนินการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์
 ในขั้นตอนนี้เมื่อได้มีการวางแผนการประเมินผลไว้เรียบร้อยแล้ว ผู้รับผิดชอบในการประเมินผลก็ดำเนินการเก็บรวบรวมข้อมูลตามที่ได้มีการวางแผนไว้ การดำเนินงานในขั้นตอนนี้ นับว่ามีความสำคัญเป็นอย่างมาก เนื่องจากต้องทำการประมวลผล และการวิเคราะห์ข้อมูล ซึ่งเมื่อได้ข้อมูลมาแล้วสิ่งที่จะต้องทำในเบื้องต้นที่สุด คือ การจัดเรียงข้อมูลอย่างเป็นระเบียบ เพื่อให้ง่ายต่อการวิเคราะห์ต่อไป ซึ่งในการวิเคราะห์นี้เป็นการหาค่าด้วยวิธีการสถิติตนเอง หลังจากการวิเคราะห์ข้อมูลแล้ว ขั้นต่อไปจึงเป็นการเปรียบเทียบข้อมูลกัน เพื่อหาความแตกต่าง ความสัมพันธ์ และความสอดคล้อง ตามเกณฑ์การพิจารณาที่กำหนดไว้ ท้ายที่สุดจึงเป็นการตีความ ซึ่งหมายถึงการให้ความหมายแก่ข้อมูลที่ได้ผ่านการวิเคราะห์มาแล้ว โดยที่การสรุปผลนี้เอง จะเป็นการตอบคำถามวัตถุประสงค์และเป้าหมายของการประเมินผลตามที่ได้กำหนดไว้แล้ว

ขั้นตอนที่ 3 การจัดทำรายงานและการเผยแพร่การประเมินผล
 เมื่อได้มีการสรุปผลการประเมินไว้แล้ว ขั้นตอนสุดท้ายของการประเมินผลส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ก็คือ การจัดทำรายงานและการนำเอกสารไปเผยแพร่ต่อหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ได้ใช้ประโยชน์นั้น ได้มีนักวิชาการหลายท่าน ในกรณีนี้ผู้วิจัยใคร่ขอเสนอแนวคิดของ ศิริชัย กาญจนวาสิ (2550) ที่ได้เสนอไว้อย่างน่าสนใจว่า การเผยแพร่ (Dissemination) ผลการประเมิน เกี่ยวข้องกับการใช้กลยุทธ์ที่จะแจ้งให้ผู้เกี่ยวข้องหลักทุกกลุ่ม ให้ทราบถึงข้อค้นพบ ตลอดจนสารสนเทศอื่นที่ควรทราบจากการประเมิน ซึ่งนักประเมินจำเป็นต้องให้ความสำคัญต่อเทคนิค การเตรียมข้อค้นพบ และการเขียนรายงานผลการประเมิน ซึ่งมีรายละเอียด ดังนี้

1. การจัดเตรียมข้อค้นพบจากการประเมิน ควรครอบคลุมถึง ข้อมูล และหลักฐาน (evidence) ที่เก็บรวบรวมได้ ข้อสรุป (conclusions) อันเป็นผลจากการสังเคราะห์ ข้อมูลพื้นฐานและสารสนเทศที่ได้จากการเก็บรวบรวมพร้อมทั้งตรวจสอบยืนยัน ผลการตัดสินใจ (judgments) เป็นการตัดสินใจคุณค่าของสิ่งที่ประเมิน โดยนำข้อสรุปเปรียบเทียบกับเกณฑ์ หรือ

มาตรฐาน ผลการตัดสินใจคุณค่าอาจเป็นไปได้ในทางบวก เกิดผลตามมาตรฐาน หรืออาจต่ำกว่าระดับความคาดหวัง และข้อเสนอแนะ (Recommendations) สำหรับนำไปดำเนินการหรือปฏิบัติในอนาคต ซึ่งอาจเป็นข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย หรือ ข้อเสนอแนะเชิงปฏิบัติ สำหรับผู้ดำเนินงาน หรือผู้ให้บริการ

2. การเขียนรายงาน การเขียนรายงานควรพิจารณาถึงกลยุทธ์สำหรับการรายงาน คือ การรายงานให้ทันเวลา รายงานเป็นระยะอย่างต่อเนื่อง และเลือกประเภทและรูปแบบที่เหมาะสม สำหรับประเภทของรายงาน นั้น ได้แก่ การรายงานเป็นข้อเขียน หรือวจา การรายงานความก้าวหน้า หรือรายงานสรุป การรายงานเน้นประเด็นหลัก เป็นต้น ส่วนรูปแบบของรายงานนั้น Owen & Rogers (1999 อ้างถึงใน สิริชัย กาญจนวาสี, 2550) ว่าควรมีบทสรุปสำหรับผู้บริหาร การใช้ข้อความสรุปเน้นของแต่ละตอน การใช้ข้อความตัวเข้ม และการแทรกประโยคพิเศษ 1 บรรทัดที่เข้าใจง่ายและกินใจ นอกจากนี้ยังสามารถรายงานโดยใช้รูปแบบที่ไม่เป็นทางการ ร่วมด้วย ได้แก่ การรายงานด้วยวจา การฉายภาพ สไลด์ วิดิทัศน์ หรือสื่อประสม การแสดงแผนภูมิ กราฟ รูปภาพ เป็นต้น

3.4 ปัญหาการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

เป็นที่ทราบกันดีว่า การพัฒนางานส่งเสริมการเกษตรนั้น เป็นไปเพื่อการเพิ่มผลผลิตทางการเกษตรอันจะเป็นการตอบสนองความต้องการบริโภคอาหารของมนุษย์ที่นับวันจะทวีมากขึ้น อีกทั้งก่อให้เกิดความมั่นคงทางด้านอาหาร กล่าวคือผลผลิตทางการเกษตรที่ผลิตได้นั้นต้องมีความปลอดภัยต่อผู้ผลิตและต่อผู้บริโภค ด้วยวิธีการผลิตตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ ซึ่งผลที่ได้จากการทำเกษตรอินทรีย์นี้ยังส่งผลโดยตรงต่อการรักษาสภาพแวดล้อมให้อุดมสมบูรณ์ และด้วยคุณค่าของเกษตรกรรมแนวอินทรีย์ที่ได้กล่าวมาข้างต้น ถึงแม้ว่าจะเป็นการทำเกษตรที่คิดว่ามีความเหมาะสมแล้วก็ตาม หากแต่ในปัจจุบันนี้ก็กลับพบว่า ไม่แพร่หลายเท่าที่ควร ดังจะเห็นได้ชัดเจนจาก ปริมาณพื้นที่ในการทำเกษตรอินทรีย์ยังมีน้อยมากเมื่อเทียบกับปริมาณพื้นที่การทำเกษตรทั่วไป ที่เป็นเช่นนี้อาจมีสาเหตุมาจากปัญหาหลายประการและหนึ่งในนั้นอาจมาจากการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ที่ยังคงเป็นปัญหาอยู่ ดังนั้นในลำดับต่อจากนี้ไป ผู้วิจัยขอเสนอปัญหาที่เกิดจากกระบวนการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ภายใต้วัตถุประสงค์ และขอบเขตการวิจัย

อนึ่ง ในการนำเสนอปัญหา ที่เกิดจากกระบวนการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์นั้น ผู้วิจัยได้อาศัยหลักการเทียบเคียงมาประยุกต์ใช้ เนื่องจากเป็นการยากมากที่จะค้นหารวบรวมกรณีตรงตามวัตถุประสงค์ และขอบเขตของการวิจัยนี้ได้ ในการนำเสนอต่อไปนี้ ผู้วิจัยจะนำเสนอปัญหาที่เกิดจากกระบวนการบริหารตามที่ได้มีการสังเคราะห์

และบูรณาการไว้แล้วข้างต้นแล้ว คือ การวางแผนการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ การดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ และการประเมินผลงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

3.4.1 ปัญหาการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

ในการวางแผน มีหลายอย่างที่พึงกระทำ ทั้งนี้เพื่อให้ได้แผนที่สามารถปฏิบัติได้ ขั้นตอนของการวางแผนที่ได้กล่าวไว้ในตอนต้นนั้น ผู้มีหน้าที่ในการวางแผนสามารถนำมาใช้เป็นแนวทางในการกำหนดแผนได้เป็นอย่างดี การวางแผนมีลักษณะที่เกี่ยวข้องกับการตัดสินใจในการเลือกกระทำหรือไม่กระทำ โดยคำนึงถึงการใช้ทรัพยากรอย่างมีประสิทธิภาพเพื่อให้เกิดประสิทธิผลอย่างเต็มที่ อย่างไรก็ตามในการกำหนดแผนถึงแม้ว่าจะได้ทำตามขั้นตอนต่างๆ อย่างครบถ้วน ก็อาจจะพบปัญหาและข้อจำกัดบางประการ ดังที่นักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ ดังนี้

สิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้กล่าวไว้ว่าสิ่งที่ เป็นข้อจำกัดของการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรมี ดังนี้

(1) การวางแผนเป็นกิจกรรมในลักษณะการทำนายเหตุการณ์ในอนาคต ถ้าหากเป็นแผนระยะยาวก็อาจทำให้การอนุมานและการคาดการณ์ผิดพลาด เนื่องจาก การเปลี่ยนแปลงทางเศรษฐกิจ สังคม การเมือง และเทคโนโลยี ซึ่งอาจจะกระทบต่อนโยบาย และแผนต่างๆ ทำให้ไม่สามารถนำแผนที่วางไว้มาใช้ และอาจต้องปรับแผนใหม่ หรือยกเลิกไป

(2) ผู้วางแผนอาจขาดความรู้ ความสามารถ ประสบการณ์ ทักษะ และศิลปะ ในการวางแผน จึงไม่สามารถวางแผนได้ดี สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงในแต่ละท้องถิ่น

(3) ข้อมูลประกอบการวางแผนผิดพลาด ผู้วางแผนอาจใช้ข้อมูลที่ล้าสมัย ไม่ถูกต้อง เช่น จำนวนเกษตรกร การประกอบอาชีพของเกษตรกร สภาพแหล่งน้ำ สภาพพื้นที่ ชนิดพืช และชนิดสัตว์ที่จะผลิตมีความผิดพลาด เป็นต้น ซึ่งส่งผลโดยตรงต่อการวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรในท้องถิ่นมีความคลาดเคลื่อน

(4) การไม่ยอมรับนวัตกรรมของบุคลากร บางองค์การอาจมีคนที่ยังไม่เข้าใจ ในเทคโนโลยี และสิ่งใหม่ๆ อาทิ คอมพิวเตอร์ การฝึกอบรมทางไกลผ่านดาวเทียม การใช้วีดิทัศน์ เพื่อการส่งเสริมการเกษตร เป็นต้น ก็จะไม่ยอมรับและไม่วางแผนการใช้เทคโนโลยีสมัยใหม่เหล่านี้ ในแผนหรือโครงการ ทำให้แผนไม่ทันสมัยการปฏิบัติงานล่าช้า

(5) ความไม่แน่นอนของสิ่งแวดล้อมทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมือง อาทิ การพัฒนาการเกษตร การค้าเสรีในกระแสเศรษฐกิจโลกยุคโลกไร้พรมแดน เป็นต้น ก่อให้เกิด การแข่งขันสูง แต่ละประเทศต้องวางแผนการส่งเสริมให้เกษตรกรทำการเกษตรที่สอดคล้อง กับความต้องการของโลก ทั้งในแง่ของคุณภาพและปริมาณ

(6) นโยบายและวัตถุประสงค์ของหน่วยงานไม่แน่นอน เมื่อเปลี่ยนผู้บริหาร นโยบายก็เปลี่ยนไป คนใหม่มาบริหารต่อก็กำหนดนโยบายตามที่ตนเห็นว่าดี ทำให้เห็นนโยบายไม่ต่อเนื่อง แผนงาน โครงการที่เคยทำไว้ก็ไม่ได้ใช้ต้องทำใหม่ ทำให้เสียเวลา และเสียทรัพยากรในการวางแผน

(7) แผนงานและโครงการเป็นเครื่องเร่งให้เกิดการเปลี่ยนแปลงรวดเร็วเกินไป ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องปรับตัวไม่ทัน เพราะไม่มีวิสัยทัศน์ มองอนาคตไม่ถูกต้อง และอาจจะต่อต้าน ฝ่ายบริหาร

ประชุม รอดประเสริฐ (2543) ได้กล่าวไว้ว่าสิ่งที่ทำให้การวางแผน ไม่มีประสิทธิภาพหรือความเป็นไปไม่ได้ของแผน นั้นเกิดจากอุปสรรคสำคัญ 2 ประการ คือ

1. อุปสรรคจากปัญหาการบริหาร (Administrative Problems) ซึ่งจำแนกเป็น

1) ปัญหาความคล่องตัวของข้อมูล (Information Flows) มีดังนี้

(1) ข้อมูลมีน้อยเกินไป และเป็นข้อมูลที่ขาดความเที่ยงตรง

(2) ข้อมูลที่ได้ไม่เป็นไปตามเวลาที่ต้องการ หรือเป็นข้อมูลที่ล้าสมัย

(3) ข้อมูลที่ได้มีมากเกินไป และเป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์

หรือไม่ได้มีการรวบรวมไว้อย่างเป็นระเบียบ

(4) หน่วยงานขาดผู้ชำนาญในการวิเคราะห์ข้อมูล

(5) หน่วยงานขาดผู้มีความสามารถในการวางแผนอย่างแท้จริง

(6) หน่วยงานนั้นขาดหน่วยงานที่ทำหน้าที่ในการวางแผน

และการเก็บรวบรวมข้อมูลโดยเฉพาะทำให้ไม่มีหน่วยงานใดที่จะสามารถผสมผสานแผนการปฏิบัติงาน ได้ทั้งหมดภายในหน่วยงาน

2) ปัญหาค่าใช้จ่ายในการวางแผน (Planning Costs) การวางแผน เป็นงานที่ต้องเสียค่าใช้จ่ายมาก ซึ่งค่าใช้จ่ายจะอยู่ในลักษณะ ดังนี้

(1) เงินเดือนของผู้วางแผนทุกระดับ

(2) ค่าใช้จ่ายเกี่ยวกับวัสดุอุปกรณ์

(3) การสูญเสียค่าใช้จ่ายในลักษณะต่างๆ เช่น การวางแผนผิดพลาด

ข้อมูลที่ได้ไม่เที่ยงตรงจำเป็นต้องหาข้อมูลใหม่ ผลการปฏิบัติงานไม่ตรงตามเป้าหมาย ต้องทบทวนใหม่ เป็นต้น

(4) ค่าใช้จ่ายที่สูญเสียไปพร้อมๆ กับการสูญเสียเวลา

(5) ค่าใช้จ่ายที่ให้กับการฝึกอบรมนักวางแผนประจำหน่วยงาน

(6) ค่าใช้จ่ายที่ต้องให้กับการวางแผนแต่ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้

(7) ค่าใช้จ่ายที่ต้องให้กับการเก็บรักษาสถิติ และข้อมูลต่างๆ ที่ใช้ไปแล้ว และอาจต้องนำมาใช้อีกเพื่อการวางแผนในอนาคต

3) ปัญหาอันเกิดจากความเป็นปฏิปักษ์ต่อแผน แม้ว่าแผนจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการแล้วก็ตาม แต่เมื่อนำไปปฏิบัติจริงแผนอาจถูกต่อต้านหรือไม่ยอมรับ การปฏิบัติตามจากสมาชิกภายในหน่วยงานนั้นเอง หรือแผนนั้นถูกต่อต้านหรือไม่ยอมรับจากผู้รับบริการหรือสาธารณชน

สำหรับอิทธิพลภายในหน่วยงาน ที่เป็นปฏิปักษ์ต่อแผนมักเกิดจากความไม่เหมาะสมของปัจจัยต่างๆ ภายใน ได้แก่ ความสามารถในการวางแผนของผู้วางแผนหรือผู้บริหารหน่วยงาน การยอมรับหรือสนับสนุนจากหน่วยงานต่างๆ ในการวางแผน ความเชื่อที่แผนเป็นสิ่งสำคัญต่อการปฏิบัติงานให้สำเร็จอย่างมีประสิทธิภาพ และที่สำคัญคือความเพียงพอของทรัพยากรที่จะใช้ในการวางแผน

อิทธิพลภายนอกที่เป็นอุปสรรคต่อการวางแผน ได้แก่ กฎหมาย ระเบียบ ข้อบังคับของรัฐบาล สมาคม หรือกลุ่มพลังต่างๆ และการปฏิบัติการของกลุ่มแข่งขัน รวมถึงสถานการณ์และสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจ ทางการเมือง และทางสังคมด้วย

2. อุปสรรคจากปัญหาบุคคล (Human Factors) การวางแผนเป็นกิจกรรมที่มนุษย์คิดและสร้างขึ้น ฉะนั้นจึงเป็นการแน่นอนว่า ปัญหาเกือบทั้งหมดเกิดจากมนุษย์หรือผู้สร้างแผนนั่นเอง ลักษณะของปัญหาอาจจำแนกได้ดังนี้

(1) ปัญหาทางด้านจิตวิทยาของผู้วางแผน หรือผู้บริหารแผน ซึ่งมักจะคำนึงถึงปัจจุบันมากกว่าอนาคต ทั้งๆ ที่รู้ว่าแผนเป็นเรื่องของอนาคต

(2) ปัญหาต่อต้านความเปลี่ยนแปลง คนส่วนใหญ่ไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง แม้จะทราบโดยเหตุและผลว่าการเปลี่ยนแปลงจะทำให้ดีขึ้นก็ตาม แต่ก็มักไม่แน่ใจว่าจะดีขึ้นจริงหรือไม่ จึงไม่อยากเสี่ยงต่อความเปลี่ยนแปลงนั้น และถ้าปัจจุบันคนเหล่านั้นอยู่ในสภาพที่สุขสมบูรณ์แล้ว การต่อต้านก็จะยิ่งรุนแรงขึ้น

(3) ปัญหาอันเกิดจากการขาดความสนใจต่อความสัมพันธ์ระหว่างบุคคล การปฏิบัติงานย่อมเกี่ยวกับบุคคลหลายฝ่ายแม้ภายในหน่วยงานเดียวกัน เช่น ผู้บริหาร และคนงาน ซึ่งบุคคลดังกล่าวย่อมมีความสัมพันธ์ต่อกันและกัน ฉะนั้นหากการวางแผนเพิกเฉยต่อความสัมพันธ์ของคนกลุ่มหนึ่งกลุ่มใด หรือบุคคลหนึ่งบุคคลใด แผนนั้นอาจมีความยากลำบากในการนำไปปฏิบัติ

(4) ปัญหาจากสติปัญญาของผู้วางแผน การวางแผนเป็นการแสดงถึงความสามารถของสติปัญญาของคน (ผู้วางแผน) ที่ต้องมีทั้งความสามารถในการผสมผสานแนวคิด

และทรัพยากรเข้าด้วยกัน รวมทั้งผู้วางแผนจะต้องมีความคิดริเริ่มสร้างสรรค์ เพื่อให้แผนมีความแปลกแต่ง่ายต่อการปฏิบัติ และบรรลุถึงเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ การวางแผนที่ผู้วางแผนขาดความสามารถทางสติปัญญาย่อมเป็นแผนที่ขาดความเชื่อมั่นและมีทางที่จะผิดพลาดได้มาก

(5) ปัญหาอันเกิดจากแผนมิได้รับการปฏิบัติตาม โดยลักษณะเช่นนี้ ทั้งความพยายามและเวลาที่ได้กระทำลงไปทั้งหมดจะสูญสิ้นโดยไม่เกิดประโยชน์แม้แต่น้อยแน่นอนผู้บริหารคงจะต้องประสบกับปัญหาที่เรียกว่าขาดประสิทธิภาพ และอาจไม่มีโอกาสได้แก้ตัวในการปฏิบัติงานเลยก็ได้ ฉะนั้นจะเป็นการดีที่ผู้วางแผน หรือผู้บริหารพยายามที่จะทำให้แผนนั้นเป็นแผนที่ได้จากข้อมูลที่ทันสมัย เป็นแผนที่ยืดหยุ่น หากเกิดเหตุการณ์ที่ไม่คาดฝันขึ้น จะได้มีโอกาสแก้ไขได้ทันทั่วทั้ง

ประสิทธิ์ ประคองศรี (2523) ได้กล่าวถึงอุปสรรค และข้อจำกัดในการวางแผนไว้ดังนี้

1. การวางแผนเป็นกิจกรรมที่เกี่ยวข้องกับอนาคต ดังนั้นในการกำหนดแผน อาจพบปัญหา ในการที่จะพยากรณ์เหตุการณ์ที่คาดว่าจะเกิดขึ้นในอนาคตได้อย่างแม่นยำ และถึงแม้ว่าจะได้มีการกำหนดแผนไว้เป็นอย่างดีแล้วก็ตาม สิ่งซึ่งจะส่งผลให้แผนนั้นไม่เป็นไปตามที่กำหนดไว้คือ การเปลี่ยนแปลงสถานการณ์

2. ปัญหาที่เกิดจากการค้นหาข้อเท็จจริงและการรวบรวมข้อมูล โดยเฉพาะข้อมูลที่ต้องใช้ในการวางแผน เนื่องจากพบว่า เมื่อใดที่ถึงกำหนดเวลาในการจัดทำแผน หน่วยงานมักจะเริ่มต้นจัดเก็บข้อมูลใหม่ หรือหากหน่วยงานมีข้อมูลอยู่แล้วก็ไม่ได้นำมาใช้ และถ้าหากนำมาใช้ก็เป็นข้อมูลที่มีความบกพร่อง ซึ่งการกระทำเช่นนี้ไม่ได้ส่งผลดีต่อการบริหารทรัพยากรทางการบริหารเลย และที่สำคัญด้วยการใช้ข้อมูลที่บกพร่องในการจัดแผนก็จะทำให้ได้แผนที่ผิดพลาดจากความเป็นจริง หรือไม่สอดคล้องกับสถานการณ์ที่เป็นอยู่ในขณะนั้น

3. ความรู้ความสามารถของผู้วางแผน เนื่องจากการวางแผนนั้นมีขั้นตอนที่ซับซ้อน ดังนั้นการที่จะกำหนดแผนให้สมบูรณ์ จึงต้องอาศัยผู้วางแผนที่มีความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องรวมถึงเทคนิควิธีการวางแผนด้วย

4. การวางแผนอาจจะมีผลในด้านจิตวิทยาต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับแผน ดังที่ได้กล่าวไว้แล้วว่า การวางแผนเป็นเรื่องของอนาคต ดังนั้น ผลที่เกิดขึ้นจากการวางแผนหากมีความเกี่ยวข้องกับบุคคลใด ก็อาจจะทำให้บุคคลนั้นเกิดการต่อต้าน และไม่ยอมรับการเปลี่ยนแปลงที่ผู้วางแผนได้กำหนดขึ้น เนื่องจาก โดยปกติบุคคลมักจะมองและยอมรับในสิ่งที่ในปัจจุบัน มากกว่าสิ่งที่อาจจะเกิดขึ้นในอนาคต

สมนึก ปัญญาสิงห์ (2531) ได้กล่าวถึงอุปสรรค และข้อจำกัดในการวางแผนไว้ดังนี้

1. ผู้วางแผนขาดความรู้ ความสามารถทางด้านวิชาการที่เกี่ยวข้องกับการวางแผน ซึ่งจะทำให้แผนที่กำหนดไว้ไม่อาจเป็นจริงขึ้นมาได้
2. ขาดข้อมูล และข้อเท็จจริงสำหรับการวางแผน ซึ่งจะมีผลให้การวางแผนเกิดความบกพร่อง และเกิดความล้มเหลวในการวางแผน
3. ในการจัดเก็บรวบรวมข้อมูล การวิเคราะห์ข้อมูลเพื่อใช้ในการวางแผนกระทำโดยผู้ที่มีความรู้ และประสบการณ์น้อย ซึ่งจะทำให้การวางแผนประสบความล้มเหลวได้
4. การเปลี่ยนแปลงภายนอกและไม่อาจควบคุมได้ จะเป็นสาเหตุสำคัญที่จะทำให้การวางแผนด้อยประสิทธิภาพลงไปได้
5. ระบบการเมือง นโยบายแห่งรัฐ และของหน่วยงาน ที่ขาดความมั่นคง จะส่งผลให้การวางแผนต้องปรับเปลี่ยน และเกิดความล่าช้าในการจัดทำแผน
6. เจ้าหน้าที่ในระดับปฏิบัติให้ความใส่ใจไม่เท่ากัน ส่งผลให้ผลลัพธ์แตกต่างกัน
7. การประสานแผนในระดับต่างๆ ไม่สอดคล้องและสัมพันธ์กับระยะเวลา ทำให้หน่วยงานในระดับต่างๆ ไม่สามารถถ่วงนกรองโครงการตามแผนงานได้อย่างมีคุณภาพ
8. การประสานความร่วมมือกันระหว่างหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการจัดทำแผนในระดับท้องถิ่นมีจำนวนมากน้อยไม่เท่ากัน ส่งผลต่อประสิทธิภาพและคุณภาพของแผนแตกต่างกันออกไป

ทวีป ศิริรัศมี (2544) ได้กล่าวถึงข้อจำกัดในการวางแผนไว้ดังนี้

1. ต้องอาศัยตัวเลขสถิติ ข้อมูล และสารสนเทศต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ มีความถูกต้อง และทันสมัย เป็นพื้นฐาน แต่ในทางปฏิบัติมักจะประสบความยากลำบากในการได้มาซึ่งตัวเลขสถิติข้อมูล และสารสนเทศที่มีคุณสมบัติดังกล่าว ทำให้การตัดสินใจและการตั้งสมมติฐานผิดพลาดเคลื่อนจากสภาพที่ควรจะเป็น
2. การเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของบริบทต่างๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยเฉพาะบริบทภายนอกองค์กร ทั้งด้านสังคม เศรษฐกิจ การเมือง และวิทยาศาสตร์เทคโนโลยี หรือสภาพแวดล้อมอื่นใดที่เกี่ยวข้องหรือมีผลกระทบต่อการนำแผนไปใช้ ซึ่งส่งผลให้ไม่สามารถปฏิบัติตามแผนได้ จำเป็นต้องมีการปรับแผนเพื่อให้เหมาะสม และใช้ได้กับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

3. ความความยากลำบากในการหาข้อมูลและสมมุติฐานที่ถูกต้องแน่นอน การตัดสินใจในการวางแผนโดยทั่วไปไม่แน่นอนของปัจจัยภายในองค์กร ได้แก่ นโยบายขององค์กร ปัจจัยสนับสนุนทั้งด้านบุคลากร งบประมาณ เป็นต้น

4. ข้อจำกัดเกี่ยวกับวิสัยทัศน์ของผู้บริหาร ผู้บริหารบางคนไม่สนใจกับเหตุการณ์ในอนาคต ไม่พยายามมองไปข้างหน้า และไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อความคิดสร้างสรรค์ของนักวางแผน หรือผู้ที่ได้รับมอบหมาย ให้ทำหน้าที่วางแผน

5. ข้อจำกัดเกี่ยวกับความรู้ ความเข้าใจ ความสามารถ ประสบการณ์ และความคิดสร้างสรรค์ของผู้วางแผน ทำให้แผนที่ออกมาไม่มีคุณภาพ ไม่สามารถตอบสนองนโยบาย หรือเป้าหมายขององค์กรได้

6. การวางแผนต้องใช้เวลาและค่าใช้จ่ายสูง ต้องลงทุนทั้งด้านทุนทรัพย์ แรงงาน กำลังสมอง และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อระดมมาใช้ในการวางแผน การปฏิบัติและการควบคุมให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้

7. ข้อจำกัดทางจิตวิทยา คือ บุคคลมักเชื่อเหตุการณ์ และการกระทำที่เป็นอยู่ในปัจจุบันมากกว่าการกระทำเพื่อหวังผลที่จะเกิดขึ้นในอนาคต

8. ข้อจำกัดในทางปฏิบัติ คือ การวางแผนในบางกรณีเป็นทฤษฎีมากเกินไป จนลืมนึกถึงความเป็นไปได้ในแง่ของการปฏิบัติจริง หรือผู้วางแผนมักทำแผนให้เกินเลยจากความเป็นจริง ซึ่งทำให้เกิดความยุ่งยากในทางปฏิบัติ

ประภัสสร เตชะประเสริฐวิทยา (2544) ได้กล่าวถึงข้อจำกัดในการวางแผนไว้ดังนี้

1. สถานการณ์ที่เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากการวางแผนเป็นการกำหนดกิจกรรมที่จะกระทำในอนาคต โดยการอนุมานสิ่งต่างๆ ไว้ล่วงหน้า ซึ่งถ้าหากมีการเปลี่ยนแปลงเกิดขึ้นจะทำให้การดำเนินงานประสบปัญหา

2. ผู้วางแผนต้องมีความรู้ ความชำนาญ ตลอดจนประสบการณ์ในด้านการวางแผนเป็นอย่างดี หากผู้วางแผนขาดทักษะ และศิลปะด้านนี้ ความสมบูรณ์ถูกต้องของแผนย่อมลดน้อยลงอย่างแน่นอน

3. ข้อมูลประกอบการวางแผน หากข้อมูล ตัวเลข สถิติ ตลอดจนข่าวสารต่างๆ ที่ใช้ประกอบการพิจารณาในการวางแผนมีความผิดพลาด จะทำให้การวางแผนผิดพลาดไปด้วย

4. แผนปฏิบัติงาน ซึ่งได้กำหนดไว้แล้วในขั้นการวางแผน ทำให้มีลักษณะคล้ายกฎข้อบังคับ จึงอาจเป็นการจำกัดความคิดริเริ่มของผู้ปฏิบัติตามแผนได้ ในกรณีที่ความคิดริเริ่มนั้นขัดกับข้อปฏิบัติเดิม

5. ผู้ดำเนินการตามแผน หากขาดความรู้ความเข้าใจ ความสนใจ หรือ ความชำนาญ ก็อาจทำให้แผนงานล้มเหลวได้ ถึงแม้ว่าจะได้มีการจัดวางแผนไว้เป็นอย่างดี

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการวางแผน ที่ได้นำเสนอมาข้างต้น อาจสังเคราะห์และบูรณาการ ภายใต้บริบทของการวิจัยครั้งนี้ได้ดังนี้

1. การเปลี่ยนแปลงของสถานการณ์ด้านการเมือง มีผลโดยตรงต่อการกำหนดแผน เนื่องจากต้องปรับเปลี่ยนแผนให้ทันต่อการเปลี่ยนแปลง จึงอาจทำให้แผนเกิดความล่าช้า และไม่สามารถปฏิบัติตามแผนได้ อีกทั้งไม่เหมาะสม และใช้ได้กับสภาพแวดล้อมที่เปลี่ยนแปลงไป

2. ความรู้ความสามารถของผู้วางแผน เนื่องจากการวางแผนนั้นมีขั้นตอนที่ซับซ้อน ดังนั้นการที่จะกำหนดแผนให้สมบูรณ์ จึงต้องอาศัยผู้วางแผนที่มีความรู้ ความชำนาญ และประสบการณ์ในสาขาวิชาที่เกี่ยวข้องรวมถึงเทคนิควิธีการวางแผนด้วย จึงจะทำให้แผนที่กำหนดไว้เป็นจริงขึ้นมาได้อีกทั้งทำให้ได้แผนที่มีคุณภาพ สามารถตอบสนองนโยบายหรือเป้าหมายขององค์กรได้

3. ปัญหาความคล่องตัวของข้อมูล (Information Flows) ได้แก่ ข้อมูลมีน้อยหรือมากเกินไป อีกทั้งเป็นข้อมูลที่ขาดความเที่ยงตรง ไม่เป็นไปตามเวลาที่ต้องการ หรือเป็นข้อมูลที่ล่าช้า ตลอดจนเป็นข้อมูลที่ยังไม่ได้มีการวิเคราะห์ และรวบรวมไว้อย่างเป็นระบบ ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรในท้องถิ่น ให้เกิดความคลาดเคลื่อน กล่าวสำหรับการใช้ข้อมูลประกอบการวางแผนนั้น จำเป็นต้องอาศัยตัวเลขสถิติ ข้อมูล และสารสนเทศต่างๆ ที่เกี่ยวข้องอย่างครบถ้วนสมบูรณ์ มีความถูกต้อง และทันสมัย เป็นพื้นฐาน แต่ในทางปฏิบัติมักจะประสบความยากลำบากในการได้มาซึ่งตัวเลขสถิติข้อมูล และสารสนเทศที่มีคุณสมบัติดังกล่าว จึงเป็นสาเหตุให้การวางแผนประสบปัญหาได้

4. การไม่ยอมรับเทคโนโลยี หรือความไม่เข้าใจในการใช้เทคโนโลยี ในงานส่งเสริมการเกษตร ของบุคลากรในหน่วยงานที่ทำหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ซึ่งส่งผลกระทบต่อ การวางแผนงานส่งเสริมการเกษตรเกิดความล่าช้า และไม่ทันสมัย

5. แผนและโครงการของหน่วยเหนือเป็นเครื่องเร่งให้เกิดการเปลี่ยนรวดเร็วเกินไป ทำให้ผู้ที่เกี่ยวข้องปรับตัวไม่ทัน เพราะไม่มีวิสัยทัศน์ มองอนาคตไม่ถูกต้อง และอาจจะต่อต้านฝ่ายบริหาร

6. การวางแผนต้องใช้เวลาและค่าใช้จ่ายสูง ต้องลงทุนทั้งด้านทุนทรัพย์ แรงงาน กำลังสมอง และวัสดุอุปกรณ์ต่างๆ เพื่อระดมมาใช้ในการวางแผน การปฏิบัติ และการควบคุมให้เป็นไปตามแผนที่กำหนดไว้

7. ปัญหาอันเกิดจากความเป็นปฏิปักษ์ต่อแผน แม้ว่าแผนจะได้รับการยอมรับอย่างเป็นทางการแล้วก็ตาม แต่เมื่อนำไปปฏิบัติจริงแผน อาจถูกต่อต้านหรือไม่ยอมรับการปฏิบัติ ตามจากสมาชิกภายในหน่วยงานนั่นเอง หรือแผนนั้นถูกต่อต้าน หรือไม่ยอมรับจากผู้รับบริการ หรือสาธารณชน

8. การวางแผนอาจจะมีผลในด้านจิตวิทยาต่อบุคคลที่เกี่ยวข้องกับแผน กล่าวคือ บุคคลมักเชื่อเหตุการณ์ และการกระทำที่เป็นอยู่ในปัจจุบัน มากกว่าการกระทำเพื่อหวังผล ที่จะเกิดขึ้นในอนาคต และมักไม่แน่ใจว่าจะดีขึ้นจริงหรือไม่ จึงไม่ยอมเสี่ยงต่อความเปลี่ยนแปลง นั้น และถ้าปัจจุบันคนเหล่านั้นอยู่ในสภาพที่สุขสมบูรณ์แล้ว การต่อต้านก็จะยิ่งรุนแรงขึ้น

9. ปัญหาอันเกิดจากการประสานความร่วมมือกันระหว่างบุคคล และ หน่วยงานที่เกี่ยวข้อง ในการจัดทำแผนในระดับท้องถิ่นมีจำนวนมากน้อยไม่เท่ากัน จะส่งผลต่อ ประสิทธิภาพ และคุณภาพของแผนแตกต่างกันออกไป

10. ในบางกรณีผู้วางแผน อาจอิงทฤษฎีมากเกินไปจนลืมนึกถึง ความเป็นไปได้ หรือคาดหวังสูงจนเกินความเป็นจริง ซึ่งทำให้เกิดความยุ่งยากในทางปฏิบัติ หรือแผนไม่สามารถปฏิบัติได้

11. วิสัยทัศน์ของผู้บริหาร กล่าวคือ ผู้บริหารบางคนไม่สนใจกับเหตุการณ์ ในอนาคต ไม่พยายามมองไปข้างหน้า และไม่ชอบการเปลี่ยนแปลง ซึ่งส่งผลกระทบต่อ ความคิดสร้างสรรค์ของนักวางแผน หรือผู้ที่ได้รับมอบหมายให้ทำหน้าที่วางแผน

12. แผนปฏิบัติงาน ซึ่งได้กำหนดไว้แล้วในขั้นการวางแผน ทำให้มีลักษณะ คล้ายกฎข้อบังคับ จึงอาจเป็นการจำกัดความคิดริเริ่มของผู้ปฏิบัติตามแผนได้ ในกรณีที่ ความคิดริเริ่มนั้นขัดกับข้อปฏิบัติเดิม

3.4.2 ปัญหาการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

การดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรนั้นนับเป็นกระบวนการขับเคลื่อนที่สำคัญ กล่าวคือ เมื่อแผนได้ถูกกำหนดขึ้นไว้อย่างสมบูรณ์แล้ว ขั้นตอนต่อไปก็คือ การนำแผนไปสู่ การปฏิบัติเพื่อให้บังเกิดผลตามวัตถุประสงค์และเป้าหมายที่กำหนด กลไกที่สำคัญจึงเป็นของ หน่วยงานที่มีหน้าที่ในการปฏิบัติ ซึ่งก็คือหน่วยงานภาครัฐที่มีหน้าที่ในการส่งเสริม การเกษตรโดยเฉพาะการทำเกษตรแนวอินทรีย์ ไปถ่ายทอดองค์ความรู้ให้แก่เกษตรกร กลุ่มเป้าหมายให้สามารถยอมรับ และปฏิบัติได้ ทั้งนี้ เพื่อเป็นการยกระดับคุณภาพชีวิต

โดยเฉพาะในด้านเศรษฐกิจ อย่างไรก็ตามในการนำแผนที่ได้กำหนดไว้ไปดำเนินงาน เพื่อให้บรรลุวัตถุประสงค์และเป้าหมายดังกล่าว บางครั้งอาจเกิดปัญหาและข้อจำกัด หลายประการในการดำเนินงาน ซึ่งได้มีนักวิชาการหลายท่านได้กล่าวไว้ ดังนี้

รูก ศิริสัตถุลักษณะ (2546) ได้กล่าวถึงปัญหาของการดำเนินงาน ไว้ว่า แม้ว่า นโยบาย แผน หรือโครงการต่างๆ นั้นแม้ว่าจะได้รับการยอมรับและสนับสนุนให้นำไปปฏิบัติได้ แต่ก็ไม่อาจรับประกันได้ว่าแผนหรือโครงการจะต้องประสบผลสำเร็จ เพราะในความเป็นจริงแล้ว ในการปฏิบัติงานอาจมีปัญหาดังกล่าว เกิดขึ้นได้เสมอ ดังนี้

1. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติไม่ทราบว่ามีนโยบายดังกล่าว ทั้งนี้อาจเป็นเพราะ ไม่มีการชี้แจง หรือเจ้าหน้าที่ไม่รับทราบว่ามีนโยบาย จึงไม่ได้มีการนำเอานโยบายไปปฏิบัติ หรือไม่สามารถที่จะนำนโยบายไปปฏิบัติให้บังเกิดผล
2. ไม่สามารถทำความเข้าใจในนโยบายนั้นๆ ได้ เนื่องจากนโยบาย ที่กำหนดนั้นไม่ชัดเจน ขาดต่อการตีความ หรือการชี้แจงนโยบายไม่ชัดเจน หรือเจ้าหน้าที่ ไม่ให้ความสนใจขณะที่มีการชี้แจง
3. ไม่ศรัทธานโยบายนั้น หรือมองไม่เห็นผลประโยชน์ของนโยบายนั้นๆ หรือไม่ตรงกับแนวคิดของตน จึงไม่พยายามนำเอานโยบายนั้นไปปฏิบัติให้บังเกิดผล หรือหากนำไปปฏิบัติก็ปฏิบัติอย่างเสียไม่ได้เพื่อรอเวลาให้มีการเปลี่ยนแปลงนโยบายใหม่
4. ไม่ได้นำนโยบายไปปฏิบัติให้บังเกิดผล อันเนื่องมาจากระบบงาน ไม่เอื้ออำนวย เช่น หัวหน้าหน่วยงานไปรับฟังคำชี้แจงหรือไปรับนโยบาย แต่เมื่อกลับมาแล้ว มิได้นำเอานโยบายไปถ่ายทอด หรือนำไปถ่ายทอดต่อไม่ครบถ้วนตามที่กำหนดไว้ในนโยบาย นอกจากนั้นยังขาดระบบการติดตามหรือตรวจสอบการปฏิบัติงานที่ดี ทำให้เจ้าหน้าที่จำนวนมาก ขาดความกระตือรือร้นในการนำเอานโยบายมาปฏิบัติ หรือนำเอามาปฏิบัติแต่ไม่บังเกิดผล เท่าที่ควรจะเป็น

Long ได้กล่าวถึงปัญหาของการดำเนินงาน (รูก ศิริสัตถุลักษณะ, 2546) ดังนี้

- (1) ปัญหาจากการขาดการสนับสนุนอย่างแท้จริง โดยเฉพาะอย่างยิ่ง ขาดการสนับสนุนจากผู้บริหารระดับสูง และนักการเมือง ผู้ปฏิบัติไม่สามารถปฏิบัติตามนโยบายนั้นได้
- (2) ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยมิได้คาดการณ์ไว้ก่อนล่วงหน้า ในขณะที่ ทำการกำหนดนโยบายทำให้ไม่สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวได้ทันการ
- (3) ปัญหาจากการขาดทรัพยากรที่จำเป็นในการนำนโยบายไปปฏิบัติไปใช้ เช่น การขาดทุนทรัพย์ ขาดผู้มีความรู้ ความชำนาญ และรวมไปถึงการขาดโครงสร้าง

ในการบริหารนโยบาย ย่อมเป็นสาเหตุทำให้นโยบายที่กำหนดไว้ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

(4) ปัญหาจากการไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนในการติดตามผลการปฏิบัติตามนโยบาย กล่าวคือ ผู้นำนโยบายไปปฏิบัติขาดความเข้าใจในนโยบาย จึงปฏิบัติไปในลักษณะที่ตนคิดว่าควรจะเป็น ทำให้ผู้ปฏิบัติตามมีเป้าหมายในการปฏิบัติงานไม่สอดคล้องกับเป้าหมายของนโยบาย ถ้าผู้ปฏิบัติงานแต่ละคนมีเป้าหมายไม่เหมือนกัน ย่อมทำให้เป็นการยากที่จะควบคุมและติดตาม ให้การปฏิบัติงานเป็นไปตามเป้าหมายที่แท้จริงของนโยบายนั้น

นรินทร์ พัฒนพงศา (2533) ได้กล่าวถึงปัญหาของการดำเนินงาน ดังนี้

1. การจัดส่งวัสดุอุปกรณ์ให้กับฝ่ายที่ต้องปฏิบัติงานในภาคสนาม (ในพื้นที่) ไม่สมบูรณ์
2. ขาดความร่วมมือในระดับท้องถิ่น
3. การใช้เทคโนโลยีไม่เหมาะสม
4. การดำเนินตามแผนหรือ โครงการนั้น ไม่มีความเกี่ยวข้องกับสังคมท้องถิ่น

มากนัก

ประภัสสร เตชะประเสริฐวิทยา (2544) ได้กล่าวถึงปัญหาของการดำเนินงาน ดังนี้ ในการดำเนินงานตามแผนจะให้ผลเพียงใดก็ขึ้นอยู่กับเตรียมการวางแผน และส่วนประกอบต่างๆ ของแผนด้วย ถ้าการวางแผนไม่ดีพอ หรือส่วนหนึ่งส่วนใดของแผนบกพร่องก็ย่อมทำให้เกิดปัญหาในขั้นการนำแผนไปปฏิบัติได้

ประสิทธิ์ ประคองศรี (2523) ได้กล่าวไว้ว่าสิ่งที่ เป็นข้อจำกัดของการดำเนินงาน คือ ผู้ปฏิบัติตามแผนขาดความรู้ ความสามารถ และประสบการณ์ อีกทั้งขาดความเข้าใจในแผนงานที่จะนำไปปฏิบัติ ก็จะเป็นสาเหตุให้แผนประสบความสำเร็จ

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับปัญหาการดำเนินงาน ที่ได้นำเสนอมาข้างต้น อาจสังเคราะห์และบูรณาการ ภายใต้บริบทของการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1. การไม่ชี้แจงของฝ่ายบริหาร กล่าวคือ เมื่อหัวหน้าไปรับฟังคำชี้แจง หรือไปรับนโยบายแล้ว เมื่อกลับมามิได้นำเอานโยบายหรือแผนนั้น ไปถ่ายทอด หรือถ่ายทอดไม่ครบถ้วนทำให้การปฏิบัติขาดประสิทธิภาพ

2. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติมิได้นำแผนไปปฏิบัติเนื่องจากไม่มีการชี้แจง ทำให้ไม่ทราบว่ามีนโยบายดังกล่าว

3. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัติขาดความรู้ความสามารถในการนำไปปฏิบัติ หรือไม่สามารถทำความเข้าใจนโยบายนั้นๆ เนื่องจากความไม่ชัดเจนทำให้ยากต่อการตีความ หรือการชี้แจงไม่ชัดเจนทำให้ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้

4. เจ้าหน้าที่ผู้ปฏิบัตินั้นไม่ให้ความสนใจในการชี้แจงนโยบายหรือแผน ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามนโยบายหรือแผนได้ทั้งหมด ปัญหาเกิดจากการสนับสนุนของฝ่ายบริหาร ซึ่งมีน้อยเกินไป หรือไม่สนับสนุนเลย ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติตามนโยบายได้

5. ฝ่ายบริหารขาดการติดตาม หรือตรวจสอบการปฏิบัติงานทำให้เจ้าหน้าที่จำนวนมากขาดความกระตือรือร้น หรือเจ้าหน้าที่นำไปปฏิบัติแต่ไม่ครบถ้วน ทำให้แผนไม่บังเกิดผลเท่าที่ควรจะเป็น

6. ปัญหาที่เกิดขึ้นโดยไม่ได้คาดการณ์ไว้ ทำให้ไม่สามารถปรับปรุงเปลี่ยนแปลงนโยบายดังกล่าวได้ทันการ ส่งผลให้นโยบายหรือแผนนั้นล้าสมัย

7. ปัญหาเกิดจากการขาดแคลนทรัพยากร ได้แก่ ทุนทรัพย์ ความรู้ ความชำนาญ และรวมไปถึงการขาดโครงสร้างในการบริหารนโยบายย่อมเป็นสาเหตุทำให้นโยบายที่กำหนดไว้ไม่สามารถนำไปปฏิบัติได้ตามวัตถุประสงค์ที่วางไว้

8. ปัญหาจากการไม่มีมาตรฐานที่แน่นอนในการติดตามผลการปฏิบัติตามนโยบาย ทำให้ผู้ปฏิบัติปฏิบัติไปตามที่ตนเห็นว่าถูกต้อง จึงทำให้การปฏิบัติตามแผนนั้นไม่ประสบผลสำเร็จ

9. ปัญหาที่เกิดจากความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในระดับท้องถิ่นมีน้อยเกินไป ทำให้ไม่สามารถปฏิบัติงานตามแผนได้

10. การดำเนินตามแผนหรือโครงการนั้นไม่มีสอดคล้องกับสังคมท้องถิ่นมากนัก

3.4.3 ปัญหาการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

ได้มีนักวิชาการ ได้กล่าวถึงความสำคัญของการประเมินผลไว้อย่างน่าสนใจว่าการประเมินผลช่วยทำให้มองเห็นวัตถุประสงค์ และเป้าหมายของแผนหรือโครงการได้ชัดเจน ทำให้การวางแผนมีความละเอียดรอบคอบ โดยเฉพาะอย่างยิ่งขั้นตอนในการกำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมาย นอกจากนี้การประเมินผลยังชี้ผลสำเร็จหรือล้มเหลวของแผนหรือโครงการได้ ตลอดจนทำให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมสามารถติดตามการดำเนินงาน และสามารถแก้ไขข้อบกพร่องได้ทันเหตุการณ์ หรือการใช้ประโยชน์สำหรับเจ้าหน้าที่ส่งเสริมในการประเมินความคิดเห็นความชอบจากผู้บังคับบัญชา หรือใช้ในการประชาสัมพันธ์โครงการให้สาธารณะได้รับทราบด้วย (คุชฎี ณ ลำปาง, 2543) แม้ว่าการประเมินผลจะทำให้เกิดผลดี

ต่อการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรมากเพียงใด หากแต่ในทางปฏิบัติอาจเกิดปัญหาและข้อจำกัด บางประการที่นักวิชาการหลายท่านได้นำเสนอไว้ ดังนี้

พันธุ์พินิจ (2544) ได้กล่าวไว้ว่า สิ่งที่เป็นข้อจำกัดของการนำผลการประเมินงานส่งเสริมการเกษตรไปใช้ประโยชน์มี ดังนี้

1. การไม่เคารพต่อผู้ประเมิน เพื่อนร่วมงาน ผู้บังคับบัญชา หรือคนทั่วไป อาจไม่เชื่อถือ ไม่ศรัทธาในความรู้ ความสามารถ และความชำนาญของผู้ประเมินผล จึงไม่เคารพ ผู้ประเมิน ไม่มั่นใจในผลการประเมิน ซึ่งไม่อยากรนำผลการประเมินไปใช้ประโยชน์

2. การไม่มีอิทธิพลบังคับ ถ้าหากไม่มีเงื่อนไข ไม่มีความกดดัน หรือไม่มีอำนาจใดๆ บังคับนำผลการประเมินไปใช้แล้ว บางหน่วยงานอาจจะละเลย หรือเมินเฉย ทำให้การนำผลการประเมินไปใช้อย่างจริงจังไม่มีน้ำหนัก

3. การสวนกระแส คนบางกลุ่มอาจมีทัศนคติขัดแย้ง สวนกระแส ตั้งแต่ก่อน จะมีการประเมินผลโครงการ แม้ว่าผลการประเมินจะออกมาในทางลบ แต่ก็ยังจะดำเนิน โครงการต่อไป หรือ แม้แต่ผลการประเมินพบว่าเกษตรกรใช้สารเคมีปราบแมลงศัตรูพืชไม่ถูกต้อง แต่เกษตรกรก็ยังคงปฏิบัติต่อไป

4. การเสียค่าใช้จ่ายมาก บางโครงการแม้จะประเมินผลพบว่ามีประโยชน์มาก มีการเปลี่ยนแปลงเร็ว แต่ต้องลงทุนมาก เกินความสามารถของหน่วยงาน ที่จะจัดหางบประมาณสนับสนุน ก็ไม่สามารถจะพัฒนาโครงการต่อไปได้

คุณฉวี ณ ลำปาง (2527 อ้างถึงใน วรทัศน์ อินทรคัมพร, 2547) ได้กล่าวไว้ถึงปัญหาของการประเมินผล ดังนี้

1. ปัญหาทางปรัชญาและเทคนิค จำแนกได้ ดังนี้

1.1 บทบาทของการประเมิน เป็นปัญหาทางปรัชญาที่ควรจะได้รับ การพิจารณา และจัดข้อขัดแย้งต่างๆ ภายในหมู่นักวิชาการ และผู้ปฏิบัติ กล่าวคือ ในขณะที่ นักวิชาการส่วนใหญ่ใครจะเห็นบทบาทของการประเมิน ในมิติของการเสนอแนะ วิธีการแก้ไขปัญหา เพื่อประโยชน์ในการศึกษาความสำเร็จของแผนหรือโครงการ ซึ่งจะมีผลต่อการตัดสินใจนโยบายหรือโครงการต่อไป แต่สำหรับนักบริหารหรือนักวิชาการ บางท่านยังเห็นว่า การประเมินผลเป็นวิธีการอย่างหนึ่งในการควบคุมงานเร่งรัดผลงานและเป็นการตรวจสอบสมรรถภาพของผู้ปฏิบัติงาน ซึ่งในบางกรณีกลับกลายเป็นการจัดหัดผู้ปฏิบัติงานไป ดังนั้นความยุ่งยากในปรัชญาของการประเมินผลซึ่งเกิดจากความขัดแย้งในบทบาททางบวกและทางลบควรได้รับการพิจารณาอย่างละเอียดถี่ถ้วน โดยเร็ว

1.2 ลักษณะเฉพาะของการประเมินผล เนื่องจากการประเมินผลเป็นเรื่องของการเสาะแสวงหาข้อเท็จจริงที่เกิดขึ้นจากการปฏิบัติงาน ทั้งที่ตั้งใจหรือไม่ตั้งใจ ต้องการหรือไม่ต้องการ ทางตรงหรือทางอ้อม และมองเห็นได้หรือมองไม่เห็น ดังนั้นการประเมินผลจึงมีความยากลำบากอยู่ในตัวมาก และผู้ประเมินผลจำต้องมีไหวพริบและความสามารถที่จะเสาะหาสิ่งเหล่านี้จากสภาพที่เป็นอยู่ ทั้งภายในและภายนอกขอบเขตของโครงการ

1.3 การหาสถิติข้อมูลและการวิเคราะห์ เนื่องจากผู้ประเมินผลอาจประสบปัญหาไม่มีข้อมูล หรือข้อมูลไม่ถูกต้อง หรือไม่ทราบแน่นอนว่าข้อมูลใดจำเป็นหรือไม่ต่อการประเมินผล นอกจากนั้นผู้ประเมินผลจะต้องเลือกใช้เทคนิคการวิเคราะห์ข้อมูลให้เหมาะสมกับข้อมูลที่มีอยู่ ซึ่งหมายความว่า ผู้ประเมินผลจำต้องมีความรู้ในเทคนิคการวิเคราะห์หลายๆ อย่าง หลากหลาย และมีความสามารถในการเลือกและหาข้อมูลที่เหมาะสมสำหรับการประเมินผล

1.4 การเลือกวิธีและเป้าหมายการประเมินผล การที่ระดับความรู้ทางการประเมินผล ยังไม่พัฒนาถึงหรือใกล้ขีดสูงสุด จะทำให้เกิดความไม่มั่นใจในวิธีการประเมินผล และไม่แน่ใจว่าวิธีใดจะเหมาะสมกับการประเมินผลชนิดใดที่สุด นอกจากนี้ผู้ประเมินผลก็ยังไม่แน่ใจว่าควรประเมินเป้าหมายอันใดจึงจะเหมาะสม และควรใช้วิธีการประเมินผลอย่างไรกับเป้าหมายที่ต้องการจะประเมินผล ซึ่งปัญหาเหล่านี้จะลดน้อยลงหากได้มีการให้การศึกษาค้นคว้าวิชาการ

2. ปัญหาทางปฏิบัติ จำแนกได้ 4 ด้านคือ

2.1 การไม่เห็นความสำคัญของการประเมิน เนื่องจากความขัดแย้งของบทบาทการประเมินผลยังมีทั้งแง่บวก และแง่ลบ โดยเฉพาะในมุมมองของนักบริหาร ที่ยังมองว่าการประเมินเป็นเสมือนการจับผิดการปฏิบัติงาน ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความไม่สบายใจ ทั้งผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา จึงทำให้ผู้บริหารไม่ให้ความสำคัญและมีความหมายในการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติงาน จึงทำให้ความสำคัญของการประเมินลดบทบาทลง

2.2) การไม่ได้รับความร่วมมือจากฝ่ายปฏิบัติ ปัญหาในการไม่ได้รับความร่วมมือจากฝ่ายปฏิบัติที่ยังเข้าใจว่าการประเมินผลเป็นการจับผิดมากกว่าเป็นการดีเพื่อก่อ ดังนั้นผู้ปฏิบัติจึงมักไม่ยอมให้ข้อมูล หรืออำนวยความสะดวกแก่ผู้ประเมิน หรือหลังการประเมินแล้ว ผู้ประเมินได้เสนอแนะสิ่งใด ฝ่ายปฏิบัติอาจไม่ยอมรับหรือไม่ให้ความร่วมมือเนื่องจากมีความเห็นว่าตนเองรู้ปัญหาต่างๆ และเข้าใจวิธีการปฏิบัติงานมากกว่าฝ่ายประเมินผล

(2.3) การขาดความเที่ยงธรรมในการประเมินผล อาจเกิดขึ้นได้เสมอ เพราะกับผู้ประเมินผลเกิดความลำเอียงหรือเกิดความเกรงใจฝ่ายปฏิบัติ หรือ ผู้ประเมินผล

อาจใช้โอกาสนี้แสวงหาผลประโยชน์เข้าตัว หรือร่วมมือกันปกปิดความผิดพลาดในการปฏิบัติงานได้

2.4) การขาดความพร้อมในการประเมินผล ซึ่งเป็นผลมาจากการสนับสนุนจากผู้บริหาร ทำให้เกิดปัญหาในการบริหารงาน และการประเมินผล และไม่ค่อยจะเตรียมตัวหรือเตรียมใจสำหรับงานประเมินผลอย่างเต็มที่ ยิ่งกว่านั้นตัวบุคคลที่จะทำการประเมินผลก็อาจจะไม่มีความรู้ในการประเมินผลเลย หรือหน่วยงานนั้นขาดประสบการณ์ในการประเมินผลอย่างจริงจัง การประเมินผลจึงทำไปอย่างไม่ถูกต้องตามหลักการหรือขั้นตอนที่เหมาะสม และเมื่อเกิดปัญหาในการประเมินผลก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ทันทั่วทั้ง

วเรช จันทรศร และไพโรจน์ ภัทรนรากุล (2541) ได้กล่าวไว้ถึงปัญหาของการประเมินผล ดังนี้

1. การขาดข้อมูลที่มีความถูกต้อง และน่าเชื่อถือ
2. การประเมินผลมักทำในระบบปิด กล่าวคือ ผู้ประเมินผลมักเป็นเจ้าหน้าที่จากฝ่ายปฏิบัติการ จึงอาจจะทำให้การประเมินเป็นไปอย่างแคบๆ หรือเป็นการประเมินแบบเกรงใจ
3. การละเลยความคิดเห็นจากประชาชนที่เป็นผู้รับบริการ
4. การประเมินผลขาดมาตรฐานที่เป็นเกณฑ์ และตัวชี้วัดที่มีความถูกต้องน่าเชื่อถือ

5. การขาดเทคนิคหรือวิธีการประเมินผล
6. ผู้ทำการประเมินผลขาดความรู้ ความสามารถและทักษะในการประเมินผลจากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องกับ ปัญหาการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ที่ได้นำเสนอมาข้างต้น อาจสังเคราะห์และบูรณาการ ภายใต้บริบทของการวิจัยครั้งนี้ ดังนี้

1. การไม่เคารพต่อผู้ประเมิน อาจเกิดจากการไม่ศรัทธาในความรู้ ความสามารถ และความชำนาญของผู้ประเมินผล ทำให้ไม่อาจนำผลการประเมินนั้นไปใช้ให้เกิดประโยชน์ได้

2. การไม่เห็นความสำคัญของการประเมินผล เนื่องจากความขัดแย้งของบทบาทการประเมินผลที่มีทั้งแง่บวก และแง่ ลบ โดยเฉพาะในมุมมองของนักบริหาร ที่ยังมองว่าการประเมินเป็นเสมือนการจับผิดการปฏิบัติงาน ดังนั้นเพื่อไม่ให้เกิดความไม่สบายใจทั้งผู้บังคับบัญชา และผู้ใต้บังคับบัญชา จึงทำให้ผู้บริหารไม่ให้ความสำคัญ และมีความหมายในการแก้ไขปัญหาที่เกิดจากการปฏิบัติงาน จึงทำให้ความสำคัญของการประเมินลดบทบาทลง

3. การไม่มีอิทธิพลบังคับในการนำผลการประเมินไปใช้แล้ว บางหน่วยงานอาจจะละเลย หรือเมินเฉย ทำให้การนำผลการประเมินไปใช้อย่างจริงจังไม่มีน้ำหนัก

4. การเสียค่าใช้จ่ายมาก หากผลการประเมินทำให้ทราบว่า แผนหรือโครงการนั้นมีประโยชน์มาก หากแต่ต้องมีการสนับสนุนมากอาจเป็นสาเหตุให้หน่วยงานไม่สามารถดำเนินงานตามแผนหรือโครงการได้

5. ผู้ประเมินผลจำเป็นต้องมีไหวพริบ และความสามารถ ที่จะเสาะหาสิ่งต่างๆ ที่เกี่ยวข้องจากสภาพที่เป็นอยู่ ทั้งภายในและภายนอกขอบเขตของโครงการ

6. ผู้ประเมินผลต้องเป็นผู้ที่มีความรู้ในเทคนิคการวิเคราะห์หลายๆ อย่างด้วยกัน และมีความสามารถในการเลือกและหาข้อมูลที่สำคัญสำหรับการประเมินผล

7. ผู้ประเมินผลขาดความรู้ในการประเมินผล หรือขาดประสบการณ์ในการประเมินผล จึงทำให้ไปอย่างไม่ถูกต้องตามหลักการหรือขั้นตอนที่เหมาะสม และเมื่อเกิดปัญหาในการประเมินผลก็ไม่สามารถจะแก้ปัญหาเหล่านั้นได้ทันที่ จึงเป็นสาเหตุให้ผู้ประเมินไม่สามารถดำเนินงานไปอย่างไม่มีประสิทธิภาพ

8. การไม่ได้รับความร่วมมือจากฝ่ายปฏิบัติ อาจเนื่องมาจากหลายสาเหตุ ได้แก่ ปัญหาที่เกิดจากความเชื่อมั่นของฝ่ายปฏิบัติที่มีมุมมองว่าตนเองเป็นผู้ที่รู้ดีที่สุดเกี่ยวกับปัญหาและวิธีการปฏิบัติงาน หรือมีทัศนคติว่าการประเมินผลเป็นการจับผิดการปฏิบัติงาน เป็นต้น

9. การขาดความเที่ยงธรรมในการประเมินผล อาจมีสาเหตุมาจากความเกรงใจฝ่ายที่ถูกประเมิน หรือผู้ประเมินอาจใช้โอกาสนี้แสวงหาผลประโยชน์ให้กับตัวเอง หรือร่วมมือกันปกปิดความผิดพลาดในการปฏิบัติงานได้

10. การขาดข้อมูลที่มีความถูกต้อง และน่าเชื่อถือ

11. การประเมินผลมักทำในระบบปิด กล่าวคือ ผู้ประเมินผลมักเป็นเจ้าหน้าที่จากฝ่ายปฏิบัติการ จึงอาจจะทำให้การประเมินเป็นไปอย่างแคบๆ หรือเป็นการประเมินแบบเกรงใจ หรือ ขาดการประเมินผลความคิดเห็นของประชาชน โดยเฉพาะงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ ที่ต้องอาศัยความร่วมมือร่วมใจของเกษตรกร ในการปรับเปลี่ยนวิธีการทำเกษตรจากเกษตรเคมี มาสู่เกษตรอินทรีย์

4. การส่งเสริมและพัฒนาการเกษตรอินทรีย์ โดยภาครัฐ

พัฒนาการของเกษตรอินทรีย์ในปัจจุบัน มีการขยายตัวอย่างกว้างขวางและรวดเร็ว สืบเนื่องมาจากปัจจัยต่างๆ อาทิ อัตราการเติบโตของระบบการเกษตรอินทรีย์ของโลกเพิ่มขึ้นถึงปีละประมาณ ร้อยละ 20 นับแต่ปี 2002 เป็นต้นมา การประกาศเป็นนโยบายการพัฒนาประเทศตามแนว

ทางการพัฒนาที่ยั่งยืน การจัดตั้งสถาบันที่ดำเนินงานเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ในระดับสากล ตลอดจนปริมาณความต้องการบริโภค (Demand) สินค้าเกษตรอินทรีย์ในประเทศต่างๆ เพิ่มขึ้นอย่างต่อเนื่องเป็นต้น และประเทศไทยก็เป็นหนึ่งในหลายประเทศที่ดำเนินการตามนโยบายการพัฒนาที่ยั่งยืน โดยเฉพาะการทำเกษตรยั่งยืนในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ ที่เริ่มต้นโดยภาคเอกชน มาตั้งแต่ปี พ.ศ. 2535 ต่อเนื่องมาจนถึงปัจจุบัน (พ.ศ. 2551) และในส่วนของภาครัฐเองก็ได้เล็งเห็นความสำคัญและคุณค่าของการเกษตรแนวอินทรีย์ จึงได้กำหนดไว้ในแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ตั้งแต่ฉบับที่ 8 (พ.ศ. 2540- พ.ศ. 2544) ฉบับที่ 9 (พ.ศ. 2545 - พ.ศ. 2549) และต่อเนื่องในฉบับที่ 10 (พ.ศ. 2550- พ.ศ. 2554) ซึ่งผู้วิจัยได้นำเสนอไปแล้วในตอนต้น จึงไม่น่ามากล่าวอีก อย่างไรก็ตาม แม้จะได้มีการกำหนดไว้เป็นแผนพัฒนาประเทศ หากแต่พบว่าการทำเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยยังพัฒนาไปได้ไม่มากนัก ดังจะเห็นได้จากพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์ในประเทศ ที่รวบรวมโดยมูลนิธิสายใยแผ่นดิน และสหกรณ์กรีนเนท พบว่าประเทศไทยมีพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ที่ได้รับการรับรองมาตรฐานดังนี้ ปี พ.ศ. 2547 ประเทศไทยมีพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์โดยรวมประมาณ 86,871.89 ไร่ และเพิ่มขึ้นเป็น 135,634.33 ไร่ ในปี พ.ศ. 2548 คิดเป็นร้อยละ 0.103 ของพื้นที่การเกษตรกรรมทั้งหมดของประเทศ โดยมีฟาร์มเกษตรอินทรีย์รวม 7,186 แห่ง นอกจากนี้ เมื่อพิจารณาพื้นที่เกษตรอินทรีย์ของภาคตะวันออกเฉียงเหนือ ที่สำรวจโดยสำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์, 2550 พบว่า มีปริมาณพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์เพียง 24,596.69 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 0.48 ของพื้นที่เกษตรทั้งหมดของภาคฯ ที่มีจำนวน 51.2 ล้านไร่ ในจำนวนพื้นที่ทำเกษตรอินทรีย์นั้น เมื่อพิจารณาถึงลักษณะการผลิตแล้วพบว่า เป็นพื้นที่สำหรับการผลิตผักอินทรีย์เพียง 75 ไร่ หรือคิดเป็นร้อยละ 0.30 ของพื้นที่เกษตรอินทรีย์ของภาคฯ ซึ่งนับเป็นปริมาณพื้นที่ที่น้อยมาก ดังนั้นจากข้อมูลดังกล่าว ทำให้มองเห็นภาพการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ของประเทศไทยได้เป็นอย่างดี และจากการทบทวนวรรณกรรมต่างๆ ทำให้พบประเด็นที่น่าสนใจ และอาจอนุมานได้ว่ามีสาเหตุมาจาก การบริหารงานส่งเสริมการเกษตร โดยเฉพาะการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ของภาครัฐ

อนึ่งในการบริหารประเทศ สิ้น พันธุ์พินิจ (2544) ได้แสดงทัศนะที่น่าสนใจที่สรุปได้ว่า ภาครัฐ (public sector) เป็นองค์การบริหารสูงสุดของประเทศ เป็นผู้กำหนดแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ไว้เป็นทิศทางการพัฒนาพร้อมกับใช้ทรัพยากรต่างๆ ที่ภาครัฐมีอยู่เป็นกลไกในการดำเนินงานให้บรรลุตามวัตถุประสงค์ กล่าวเฉพาะด้านการพัฒนาเกษตรของประเทศ รัฐได้มอบหมายให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์เป็นผู้รับผิดชอบทั้งด้านการวิจัยและพัฒนา ตลอดจนการส่งเสริมการเกษตรให้สอดคล้องกับแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ในแต่ละช่วงแผนพัฒนา เพื่อให้เกิดความเข้าใจเกี่ยวกับการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์โดยหน่วยงานภาครัฐ มากยิ่งขึ้น ผู้วิจัยขอเสนอในประเด็น

ที่เกี่ยวข้อง ที่สามารถมองเห็นภาพความเชื่อมโยงจากระดับนโยบาย แผน มาสู่การปฏิบัติงาน ในพื้นที่ได้ค่อนข้างชัดเจน ทั้งนี้จะเริ่มต้นจาก คำประกาศนโยบายของรัฐบาล แผนพัฒนาเศรษฐกิจ และสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และ 10 แผนบริหารราชการแผ่นดิน 4 ปี การขับเคลื่อน วาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ และท้ายที่สุดจะเป็นการนำเสนอการดำเนินงานของหน่วยงาน ที่เกี่ยวกับการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมีหลายหน่วยงานด้วยกัน แต่ในที่นี่ จะกล่าวเฉพาะกรมส่งเสริมการเกษตร เฉพาะหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่เป็นสำคัญ โดยมีรายละเอียด ดังต่อไปนี้

4.1 คำประกาศนโยบายของรัฐบาล

จากคำแถลงนโยบายของรัฐบาล เมื่อวันที่ 26 กุมภาพันธ์ พ.ศ. 2544 ซึ่งเป็นนโยบาย ในการบริหารประเทศระหว่างปี พ.ศ. 2544 – 2548 นั้น รัฐบาลได้วางแนวนโยบายในการส่งเสริม การทำเกษตรผสมผสาน เกษตรทางเลือก และเกษตรอินทรีย์ ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง มุ่งเน้นการสร้างรากฐานให้แก่ประเทศ ตั้งแต่การผลิตเพื่อการบริโภค นำผลผลิตที่เหลือ ออกจำหน่ายเพื่อสร้างรายได้ในระดับครัวเรือน และส่งเสริมการรวมตัวเพื่อดำเนินเศรษฐกิจ ระดับชุมชน เพื่อประสิทธิภาพการพัฒนาการตลาดและการผลิตด้วยการเรียนรู้ วิจัยจากภูมิปัญญาไทย ประกอบด้วยวิทยาการสมัยใหม่ รวมทั้งผลักดันให้ประเทศไทย เป็นศูนย์กลางการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ นอกจากนี้ยังมีคำแถลงนโยบายของรัฐบาลเมื่อวันที่ 23 สิงหาคม พ.ศ. 2548 อีกหนึ่งฉบับที่ได้กล่าวว่า การแก้ปัญหาของประเทศไทยในระยะ 4 ปี ที่ผ่านมานั้นประสบความสำเร็จไปได้ระดับหนึ่ง แต่ภาคการเกษตรของประเทศไทย ยังประสบปัญหาหลายประการ อาทิ ความผันผวนของราคาผลผลิต ความเสี่ยงจากภัยธรรมชาติ และความเสื่อมโทรมของทรัพยากรธรรมชาติทั้งดินและน้ำ เป็นต้น แนวทางการแก้ปัญหา จึงมุ่งเน้นไปสู่นโยบายการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจในสมดุลและแข่งขันได้ โดยในภาคการเกษตร รัฐบาลจะสนับสนุนการเพิ่มมูลค่าให้แก่สินค้าเกษตร การส่งเสริมการวิจัยและพัฒนานวัตกรรม และเทคโนโลยีชีวภาพ ควบคู่กับภูมิปัญญาท้องถิ่น และกระบวนการบ่มเพาะวิสาหกิจชุมชน รวมทั้งการส่งเสริมและสนับสนุนการเกษตรแบบยั่งยืนตามแนวทางทฤษฎีใหม่ และเกษตรอินทรีย์ตามแนวปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อการฟื้นฟูและเสริมสร้างความเข้มแข็ง ให้แก่เกษตรกร รวมทั้งการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขัน และการปรับโครงสร้างเศรษฐกิจ ทางภาคการเกษตรให้เกิดความสมดุลและแข่งขันได้ต่อไป

อย่างไรก็ตามในสถานการณ์ปัจจุบัน ประเทศไทยมีการเปลี่ยนแปลงทางการเมือง ทำให้ส่งผลต่อการดำเนินการตามแนวนโยบาย แต่การส่งเสริมและผลักดันเพื่อการขับเคลื่อน เกษตรอินทรีย์ ตามยุทธศาสตร์ของการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติการพัฒนาเกษตรอินทรีย์

ยังคงดำเนินต่อไปตามแผนงาน เป้าหมาย และวัตถุประสงค์ที่ได้กำหนดไว้อย่างเป็นทางการ โดยการพัฒนาการเกษตรอินทรีย์ตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งดำเนินการภายใต้แนวทางการพัฒนาตามแผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 10 ที่ยังคงมุ่งเน้นแนวทางการพัฒนาประเทศโดยยึดคนเป็นศูนย์กลางของการพัฒนา และน้อมนำปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงเป็นเครื่องนำทาง มีจุดมุ่งหมายเพื่อสร้างความสมดุลให้เกิดแก่โครงสร้างเศรษฐกิจ สังคม และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ทั้งนี้ก่อให้เกิดการพัฒนาอย่างยั่งยืนต่อประเทศไทยสืบไป

เมื่อวันที่ 3 พฤศจิกายน พ.ศ. 2549 รัฐบาลได้มีการแถลงนโยบายของคณะรัฐมนตรีต่อสภานิติบัญญัติแห่งชาติ โดยได้กำหนดนโยบายเศรษฐกิจว่า รัฐบาลจะยึดปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการขับเคลื่อน คือ การใช้คุณธรรมกำกับการพัฒนา โดยจะต้องเร่งเสริมสร้างภาคเศรษฐกิจรากฐานที่เป็นพื้นฐานสำคัญของระบบเศรษฐกิจไทย ให้เกิดความเข้มแข็ง ดังนี้

1) การเกษตรกรรม รัฐบาลสนับสนุนให้การพัฒนาการเกษตรตามแนวทางทฤษฎีใหม่ เป็นทางเลือกสำคัญสำหรับเกษตรกรรายย่อย ในขณะที่ขยายโอกาสในการพัฒนาผลิตภัณฑ์ และยกระดับคุณภาพผลผลิตโดยอาศัยเทคโนโลยีการจัดการและการเชื่อมโยงกับระบบตลาด

2) ผลิตภัณฑ์ชุมชนและท้องถิ่น จะได้รับการสนับสนุนให้มีคุณภาพเป็นที่ยอมรับของผู้บริโภค ตามศักยภาพทางการตลาดในระดับต่างๆ คือ ระดับภูมิภาค ระดับชาติ และระดับการส่งออก โดยจัดระบบการบริหารจัดการโครงการแบบบูรณาการเพื่อเสริมสร้างเทคโนโลยี และการจัดการ ควบคู่ไปกับการสนับสนุนด้านการตลาด

จะเห็นได้ว่าคำประกาศนโยบายของรัฐบาลดังกล่าวนี้ ได้ยึดถือปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นปรัชญาในการขับเคลื่อนระบบเศรษฐกิจของประเทศ และระบบเศรษฐกิจรากฐานนั้น รัฐบาลจะสนับสนุนการพัฒนาการเกษตรตามแนวทฤษฎีใหม่ ซึ่งการเกษตรตามแนวทางทฤษฎีใหม่นั้นเป็นวิธีปฏิบัติของการพัฒนาการเกษตร เพื่อให้เกิดความยั่งยืนตามแนวทางปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงนั่นเอง ซึ่งวิธีปฏิบัติตามแนวทางของเกษตรตามแนวทางทฤษฎีใหม่มี 3 ระดับ คือ (1) ระดับขั้นการสร้างรากฐานแก่ชีวิต (2) ระดับขั้นการรวมกลุ่มกันพัฒนา และ (3) ระดับขั้นการผลิตเพื่อธุรกิจการค้า อย่างไรก็ตามนโยบายของรัฐบาลปัจจุบันนั้น ถึงแม้ว่าจะไม่ได้ประกาศนโยบายการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ก็ตาม แต่การประกาศเจตนารมณ์ว่าจะดำเนินการสนับสนุนการเกษตรตามแนวทางทฤษฎีใหม่นั้น ตามความหมายแล้วก็คือ การสนับสนุนการดำเนินงานของเกษตรอินทรีย์ หรือการเกษตรกรรมยั่งยืนจากวิธีปฏิบัติ 3 ขั้นตอน ของปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง

4.2 แผนพัฒนาเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 และ 10

กล่าวสำหรับทิศทางการพัฒนาการเกษตรของประเทศไทยตามหลักการทุนนิยม หรือที่เรียกว่า ยุคปฏิวัติเขียว (Green Revolution) นับตั้งแต่แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 1 ในปี พ.ศ. 2504 จนถึงแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 7 ในปี พ.ศ. 2539 เป็นการพัฒนาอย่างรวดเร็ว และประเทศชาติก็มีการเจริญเติบโตในระดับสูงประการหนึ่งนั้น เกิดจากการนำทรัพยากรธรรมชาติที่อุดมสมบูรณ์ และแรงงานราคาถูกของประเทศมาใช้ จึงเป็นผลให้ทรัพยากรธรรมชาติร่อยหลอและเสื่อมโทรมลงไปมาก ขณะเดียวกัน โครงสร้างทางเศรษฐกิจและสังคมก็ถูกระบบทุนนิยมครอบงำจนถูกทำลายเสียหาย เกิดความขัดแย้งในสังคมที่มีสาเหตุมาจากข้อแตกต่างทางความคิด และมีการฉกฉวยทรัพยากรธรรมชาติเพิ่มมากขึ้น ต่อมา แผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 8 ในปี พ.ศ. 2540 - 2544 ได้มีการปรับกระบวนการพัฒนา โดยให้ความสำคัญกับการแก้ไขปัญหาความยากจน การสร้างคุณภาพชีวิต และการป้องกันการทำลายทรัพยากรภาคการเกษตร โดยการหันมาทำเกษตรยั่งยืน และในแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคมแห่งชาติ ฉบับที่ 9 พ.ศ. 2545-2549 ได้มีการให้ความสำคัญกับการปรับคุณภาพทางสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ที่ยึดหลัก ปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง โดยให้ความสำคัญกับการสร้างสมดุลระหว่าง คน สังคม เศรษฐกิจ และสิ่งแวดล้อม เพื่อความอยู่ดีมีสุขของคนไทย อย่างไรก็ตาม ข้อสรุปในภาพรวมยังพบว่า การพัฒนาของไทย ยังขาดความสมดุลระหว่างเศรษฐกิจ สังคม และสิ่งแวดล้อม ซึ่งเป็นผลให้การเจริญเติบโตทางเศรษฐกิจอยู่บนต้นทุนทางสังคม และสิ่งแวดล้อมเช่นเดิม โดยยังไม่มีเปลี่ยนแปลงมากนัก อันเป็นผลมาจากการปฏิวัติเขียวในอดีตอย่างต่อเนื่องเรื่อยมาจนถึงยุคทุนนิยมข้ามชาติโลกาภิวัตน์ และขณะนี้ประเทศไทยได้ก้าวเข้าสู่การพัฒนาประเทศในระยะของแผนพัฒนาการเศรษฐกิจและสังคม ฉบับที่ 10 พ.ศ. 2550 -2554 นั้นมีกรอบแนวคิดหลักอยู่ภายใต้แนวคิดการพัฒนาในทิศทางของการพึ่งตนเอง และมีภูมิคุ้มกันมากขึ้น โดยยึดหลักปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียง เป็นแนวทางปฏิบัติควบคู่ไปกับการพัฒนาแบบบูรณาการเป็นองค์รวมที่ยึดคนเป็นศูนย์กลางการพัฒนา โดยมีวิสัยทัศน์มุ่งพัฒนาสู่ สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน (Green and Happiness Society) โดยมีพันธกิจเพื่อให้การพัฒนาประเทศมุ่งสู่สังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกัน ภายใต้แนวปฏิบัติของปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียง ซึ่งมีพันธกิจที่สำคัญเป็นอันดับหนึ่ง ได้แก่ การพัฒนาคนให้มีคุณภาพ คุณธรรม นำความรู้รอบรู้อย่างเท่าทัน อยู่ในครอบครัวที่อบอุ่น ชุมชนที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งตนเองได้ มีความมั่นคงในการดำรงชีวิตอย่างมีศักดิ์ศรี ภายใต้คุณภาพของความหลากหลายทางวัฒนธรรม

ทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม ซึ่งมีแนวทางสำคัญที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

1) แนวทางการรักษาฐานทรัพยากรและความสมดุลของระบบนิเวศ ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญประการหนึ่งคือ มุ่งเน้นการฟื้นฟูความอุดมสมบูรณ์ของดิน โดยบรรณรักษ์สนับสนุนให้เกษตรกรใช้วิธีการเพาะปลูกที่เหมาะสม มีความหลากหลาย กำหนดมาตรการลดการใช้สารเคมีทางการเกษตร ลดและควบคุมการปลูกพืชเชิงเดี่ยว ส่งเสริมการเกษตรเชิงอนุรักษ์ ขยายพื้นที่เกษตรยั่งยืน ในรูปแบบเกษตรอินทรีย์ ทั้งนี้เพื่อเป็นการรักษาความหลากหลายทางชีวภาพในพื้นที่เกษตรกรรม

2) แนวทางการสร้างสภาพแวดล้อมที่ดีเพื่อยกระดับคุณภาพชีวิต และการพัฒนาที่ยั่งยืน มีขั้นตอนที่สำคัญ คือ การส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืน และเกษตรอินทรีย์ เพื่อลดการใช้สารเคมีในภาคเกษตร โดยส่งเสริมการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และประยุกต์ใช้เทคโนโลยีสะอาด ในภาคเกษตร ส่งเสริมการใช้ปุ๋ยชีวภาพ พัฒนาถ่ายทอดเทคนิค และความรู้ด้านเกษตรยั่งยืน มีการประกันความเสียหายของผลผลิตจากการปรับเปลี่ยนการทำเกษตรกระแสหลักมาทำเกษตรยั่งยืน พร้อมทั้งสร้างเครือข่ายด้านการตลาดรองรับสินค้าเกษตรอินทรีย์ ตลอดจนส่งเสริมให้มีการนำวัสดุเหลือทิ้งทางการเกษตรมาใช้ประโยชน์

3) แนวทางการพัฒนาคุณค่าความหลากหลายทางชีวภาพ และภูมิปัญญาท้องถิ่น ซึ่งมีขั้นตอนสำคัญประการหนึ่ง คือ การสนับสนุนภาคการผลิตและบริการที่ชุมชนมีศักยภาพในการจัดการ โดยพัฒนาศักยภาพของชุมชนให้มีอำนาจในการจัดการผลิต การตลาด และการสร้างมูลค่าเพิ่มจากฐานทรัพยากรและภูมิปัญญาท้องถิ่น เช่น บริการสุขภาพ เกษตรอินทรีย์ สมุนไพร ผลิตภัณฑ์ธรรมชาติ อาหารสุขภาพ การท่องเที่ยวเชิงนิเวศ โดยการวิเคราะห์ทิศทางและโอกาสทางการตลาด จัดทำแผนที่นำทางการพัฒนาและแนวทางการส่งเสริมในภาพรวม โดยเริ่มต้นจากการสร้างพื้นฐานเศรษฐกิจให้เข้มแข็งมาเป็นลำดับ ส่งเสริมการรวมตัวเชื่อมโยงขยายเครือข่าย เพื่อสร้างฐานการผลิตและการตลาดที่เข้มแข็ง

นอกจากนี้ ได้มีแนวทางการปรับโครงสร้างการผลิตภาคเกษตร เพื่อเพิ่มผลิตภาพ และคุณค่าของผลผลิตการเกษตรให้ประเทศไทยมีความมั่นคงและปลอดภัยด้านอาหาร เป็นแหล่งผลิตอาหารสำคัญของโลก โดยแนวทางที่สำคัญที่เกี่ยวข้องกับการส่งเสริมการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ สามารถสรุปได้ดังนี้

1) ส่งเสริมการทำวิจัยและพัฒนาสินค้าอาหารเพื่อให้เป็นแหล่งผลิตอาหารแปรรูปที่สำคัญของโลกที่มีคุณภาพ มาตรฐาน และความปลอดภัย

2) สนับสนุนการใช้ภูมิปัญญาท้องถิ่น และวัฒนธรรมไทย รวมทั้งความหลากหลายทางชีวภาพในการสร้างมูลค่าเพิ่ม

3) พัฒนาสถาบันเกษตรกร และกระบวนการจัดทำแผนชุมชนและวิสาหกิจชุมชนในการสร้างเครือข่ายและเป็นกลไกในการเชื่อมโยงการสร้างมูลค่าตลอดห่วงโซ่การผลิตระดับชุมชนกับประเทศ เพื่อสร้างความเข้มแข็งและความสามารถในการแข่งขัน โดยเฉพาะสินค้าเกษตร

4) ส่งเสริมการทำเกษตรยั่งยืน เช่น เกษตรผสมผสาน เกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรอินทรีย์ บนแนวคิดเศรษฐกิจพอเพียง เพื่อสร้างความมั่นคงด้านอาหารในครัวเรือน มีผลผลิตที่หลากหลาย ซึ่งจะช่วยลดความเสี่ยงด้านราคาและมีมูลค่าผลผลิตสูงขึ้น โดยเชื่อมโยงแหล่งความรู้ที่มีอยู่ในพื้นที่ เพื่อให้เกิดการแลกเปลี่ยนเรียนรู้ และการถ่ายทอดองค์ความรู้แก่เกษตรกรในการปรับเปลี่ยนระบบการผลิต และการขยายพื้นที่การทำเกษตรยั่งยืนให้มากขึ้น

4.3 แผนบริหารราชการแผ่นดิน 4 ปี

ในส่วนของแผนบริหารราชการแผ่นดิน 4 ปี พ.ศ. 2548 – 2551 มีประเด็นยุทธศาสตร์ที่สอดคล้องกับการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติ การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ พ.ศ. 2549 – 2550 ที่กำหนดให้ส่วนราชการต่างๆ ที่เกี่ยวข้องกำหนดแผนงานและงบประมาณเพื่อการบริหารจัดการกิจกรรมต่างๆ ตามภารกิจหน้าที่ความรับผิดชอบเพื่อประสิทธิภาพของการพัฒนา โดยเริ่มต้นจากกระบวนการจัดการองค์ความรู้และภูมิปัญญาท้องถิ่น การพัฒนาโครงสร้างพื้นฐานการเกษตรในระดับชุมชน เพื่อการเพิ่มขีดความสามารถในการแข่งขันทางการผลิตผลผลิตการเกษตรในชุมชน และเพิ่มระดับการพัฒนาให้คนมีความรู้ มีสุขภาพดี มีครอบครัวอบอุ่น วัฒนธรรม และสภาพแวดล้อมที่ดี อันจะนำไปสู่การพัฒนาที่ยั่งยืน และสังคมอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันสืบไป

4.4 การขับเคลื่อนวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์

วาระแห่งชาติ การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ พ.ศ. 2549 – 2552 เป็นเจตนารมณ์ของภาครัฐในการขับเคลื่อนการพัฒนาเกษตรอินทรีย์ โดยให้ทุกภาคส่วนมีความร่วมมือกัน ปฏิบัติอย่างจริงจัง และต่อเนื่อง เพื่อให้มีการปรับเปลี่ยนระบบการผลิตทางการเกษตรที่พึ่งพาการใช้ปุ๋ยเคมี และสารเคมี มาเป็นการพึ่งตนเองในการผลิตปุ๋ยอินทรีย์และสารชีวภาพเพื่อใช้เองภายในประเทศ โดยคำนึงถึงคุณภาพของโครงสร้างทางด้านสังคม เศรษฐกิจ และทรัพยากรธรรมชาติ และสิ่งแวดล้อม เพื่อนำพาประเทศไทยก้าวสู่การพัฒนาอย่างยั่งยืน และความอยู่เย็นเป็นสุขร่วมกันของประชาชนชาวไทยทั้งมวล โดยเริ่มจากคำแถลงนโยบายของรัฐบาลต่อรัฐสภาเมื่อวันที่ 25 กุมภาพันธ์ 2544 ว่า รัฐบาลมีนโยบายสนับสนุนการทำเกษตรแบบผสมผสาน เกษตรกรรมทางเลือก และเกษตรอินทรีย์ ต่อมาคณะรัฐมนตรีได้มีมติเมื่อวันที่ 12 พฤศจิกายน 2544 เห็นชอบให้จังหวัดสุรินทร์เป็นจังหวัดนำร่องในการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์

ต่อมาเมื่อวันที่ 30 มีนาคม 2547 คณะรัฐมนตรีได้มีมติเห็นชอบให้กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เร่งรณรงค์และส่งเสริมให้เกษตรกรมีความรู้ความเข้าใจในเรื่องปุ๋ยอินทรีย์อย่างถูกต้อง และเมื่อวันที่ 22 มิถุนายน 2547 คณะรัฐมนตรีได้มอบหมายให้รองนายกรัฐมนตรี (นายจาตุรนต์ ฉายแสง) ในขณะนั้นเป็นเจ้าภาพรับผิดชอบ เรื่องการผลิตและรณรงค์การใช้ปุ๋ยอินทรีย์ และปุ๋ยชีวภาพให้แพร่หลายโดยมีกระทรวงต่างๆ เข้าร่วม คือ กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ กระทรวงทรัพยากรธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม กระทรวงวิทยาศาสตร์และเทคโนโลยี กระทรวงอุตสาหกรรม และหน่วยงานอื่นๆ ที่เกี่ยวข้อง โดยให้ถือว่าเรื่องนี้เป็นวาระแห่งชาติ ที่ต้องทำให้เกิดเป็นรูปธรรมโดยเร็ว และเมื่อวันที่ 23 พฤศจิกายน 2547 คณะรัฐมนตรีมีมติเห็นชอบเรื่องข้อเสนอการจัดทำแผนเชิงบูรณาการ การพัฒนาเกษตรอินทรีย์ ประจำปีงบประมาณ พ.ศ. 2549 ซึ่งมีผลจากการดำเนินงานที่สรุปโดยกองนโยบายเทคโนโลยีเพื่อการเกษตรและเกษตรกรรมยั่งยืน สำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ได้สรุปผลการดำเนินงานตั้งแต่วันที่ 1 ตุลาคม 2548 ถึง 30 กันยายน 2549 ดังต่อไปนี้

1) สรุปตามผลการดำเนินงาน พบว่า การดำเนินงานได้บูรณาการจากภาคส่วนราชการ 2 ส่วน คือ การดำเนินงานโดยภาคราชการส่วนกลาง ซึ่งมีการใช้จ่ายงบประมาณบูรณาการประจำปี งบประมาณ พ.ศ. 2549 เป็นเงินทั้งสิ้น 1,215,970 บาท และส่วนภูมิภาค ใช้จ่ายงบประมาณอีก 1,102,846,106.31 บาท รวมเป็นงบประมาณทั้งสิ้น 2,318,816,106.31 บาท มีผลการดำเนินงานที่เกือบจะบรรลุเป้าหมาย ได้แก่ กิจกรรมการประชาสัมพันธ์ การสร้างเครือข่าย การอบรมความรู้ให้แก่องค์กรและภาคส่วนต่างๆ เป็นต้น

2) สรุปตามการตอบสนองต่อเป้าหมายที่กำหนดไว้ใน ด้านผลผลิตตามปริมาณของงบประมาณและหน่วยวัด หรือ KPI (Key Performance Indicators) ซึ่งจำแนกได้ตามเป้าหมายดังต่อไปนี้

(1) เป้าหมายที่ 1 ลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีทางการเกษตรร้อยละ 10 พบว่า การดำเนินงานของการขับเคลื่อนวาระแห่งชาติยังไม่อาจตอบสนองต่อผลลัพธ์ตามเป้าหมายที่ 1 ได้ครบถ้วนนัก เนื่องจากถึงแม้ว่าจะสามารถลดการใช้ปุ๋ยเคมีเพื่อการเกษตรลงได้ แต่ปริมาณการใช้ยาปราบศัตรูพืชกลับเพิ่มมากขึ้น และงบประมาณค่าใช้จ่ายก็เพิ่มขึ้นถึง 11.3 ล้านบาท และประเทศไทยไม่สามารถประหยัดงบประมาณในส่วนนี้ได้

(2) เป้าหมายที่ 2 พื้นที่มีการปรับเปลี่ยนการใช้สารอินทรีย์แทนสารเคมีทางการเกษตร จำนวน 17 ล้านไร่ โดยแบ่งออกเป็นพื้นที่เกษตรอินทรีย์ จำนวน 2 แสนไร่ ผลการดำเนินงานพบว่ามีพื้นที่การผลิตเกษตรอินทรีย์ต่ำกว่าเป้าหมาย

(3) เป้าหมายที่ 3 เกษตรกรจำนวน 850,000 ราย ใช้สารอินทรีย์ทดแทนสารเคมีทางการเกษตร ผลการดำเนินงาน พบว่า มีเกษตรกรเข้าร่วมโครงการสูงกว่าเป้าหมาย

(4) เป้าหมายที่ 4 เกษตรกรมีรายได้สุทธิเพิ่มขึ้นร้อยละ 20 ยังไม่อาจประเมินได้ เนื่องจากเกิดอุทกภัยในพื้นที่เกษตรกรรมใน 56 จังหวัดทั่วประเทศไทย

(5) เป้าหมายที่ 5 ปริมาณมูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์เพิ่มขึ้นร้อยละ 100 ผลการศึกษาพบว่า อัตราการเติบโตของผลผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ปี 2549 มีอัตราการเจริญเติบโตเฉลี่ยอยู่ระหว่างร้อยละ 34-40 หากเปรียบเทียบกับปีฐาน พ.ศ. 2547 จึงประมาณการได้ว่ามูลค่าการส่งออกสินค้าเกษตรอินทรีย์จะเพิ่มขึ้นในอัตราประมาณร้อยละ 20-25 โดยแบ่งเป็นการบริโภคภายในประเทศร้อยละ 15 และส่งออกร้อยละ 20-25

จากผลการศึกษาดังกล่าวสามารถสรุปผลลัพธ์การดำเนินงานได้ว่า ในการดำเนินการของนโยบายสาธารณะดังกล่าวยังไม่เป็นไปตามเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพเนื่องจากมีปัญหาและข้อจำกัดหลายด้าน ดังนั้นการขับเคลื่อนนโยบายสาธารณะดังกล่าว จึงมีความสำคัญอย่างยิ่งยวด ซึ่งทุกองคาพยพของสังคมไทยในทุกภาคส่วนจะต้องมีส่วนร่วมและทำความเข้าใจในกระบวนการแล้วเข้ามาขับเคลื่อนเพื่อผลักดันนโยบายดังกล่าวไปพร้อมกัน โดยเฉพาะกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ที่มีหน้าที่ เกี่ยวกับการเกษตรกรรม การจัดหาแหล่งน้ำและพัฒนาระบบชลประทาน ส่งเสริมและพัฒนาเกษตรกร ส่งเสริมและพัฒนาาระบบสหกรณ์ รวมถึงตลอดทั้งกระบวนการผลิตและสินค้าเกษตรกรรม และราชการอื่นที่กฎหมายกำหนดให้เป็นอำนาจหน้าที่ของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์หรือส่วนราชการที่สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ ซึ่งในลำดับต่อจากนี้ ผู้วิจัยจะขอเสนอการดำเนินงานของหน่วยงานภาครัฐที่มีส่วนเกี่ยวข้องเป็นอย่างมากในการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ดังนี้

4.5 หน่วยงานที่ดำเนินการเกี่ยวกับการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

เป็นที่ทราบว่าการดำเนินงานด้านพัฒนาการเกษตร ให้บรรลุตามวัตถุประสงค์นั้น จำเป็นต้องอาศัยหน่วยงานของภาครัฐเป็นกลไกในการดำเนินงาน ซึ่งนอกจากหน่วยงานที่เป็นส่วนราชการ รัฐวิสาหกิจ และองค์กรมหาชนของกระทรวงเกษตรและสหกรณ์แล้ว ยังมีส่วนราชการของกระทรวงต่างๆ ทำหน้าที่ในการสนับสนุนการส่งเสริมพัฒนาการเกษตรอีกหลายหน่วยงาน อาทิ สถาบันการศึกษาที่จัดการเรียนการสอนด้านเกษตรศาสตร์ กระทรวงมหาดไทย กระทรวงกลาโหม เป็นต้น อย่างไรก็ตามในการวิจัยนี้มุ่งเน้นศึกษาส่วนราชการที่สังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ที่จัดตั้งในส่วนภูมิภาค และเป็นหน่วยงานที่ตั้งอยู่ในพื้นที่เป้าหมาย ซึ่งก็คือ สำนักงานเกษตรอำเภอนั้นเอง ดังนั้นผู้วิจัยจึงจะนำเสนอ

ในรูปแบบของระบบส่งเสริมการเกษตร ที่เริ่มต้นที่กรมส่งเสริมการเกษตร จนกระทั่งถึงหน่วยงานที่ปฏิบัติงานในพื้นที่ที่ถือได้ว่าเป็นกลไกสำคัญอย่างยิ่งของระบบส่งเสริมการเกษตร

4.5.1 กรมส่งเสริมการเกษตร

กรมส่งเสริมการเกษตร (Department of Agricultural Extension) รับผิดชอบดำเนินงานระดับกรมสังกัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์ เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2510 ตามพระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวง ทบวง กรม (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2510 ได้บัญญัติให้มีการรวบรวมงานส่งเสริมการเกษตรของสำนักงานปลัดกระทรวง กรมกสิกรรม และกรมการข้าวเข้าด้วยกัน ให้มีอำนาจหน้าที่ในการอำนวยความสะดวกและบริการและเผยแพร่วิชาการ หรือความรู้เกี่ยวกับการเกษตรแผนใหม่ให้ถึงตัวเกษตรกรโดยทั่วถึง และแพร่หลาย (กระทรวงเกษตรและสหกรณ์, 2540 อ้างถึงใน สีน พันธุ์พินิจ, 2544) ทั้งนี้เพื่อเป็นการยกระดับรายได้ฐานะความเป็นอยู่ของเกษตรกรให้สูงขึ้นทั้งด้านเศรษฐกิจและสังคม โดยมีจุดมุ่งหมายสุดท้ายที่ความสำเร็จของครอบครัวเกษตรกร และในลำดับต่อจากนี้ผู้วิจัยขอเสนอหัวข้อดังต่อไปนี้

(1) **ขอบเขตหน้าที่ความรับผิดชอบ กรมส่งเสริมการเกษตร มีหน้าที่สำคัญ** คือ ส่งเสริมเกษตรกรและชุมชน ให้สามารถพัฒนาอาชีพการเกษตร และมีคุณภาพชีวิตที่ดี อยู่ดีมีสุขอย่างยั่งยืน โดยมีพันธกิจหลัก 4 ประการ

(1.1) ศึกษาวิจัย และพัฒนางานด้านการส่งเสริมการเกษตร และถ่ายทอดเทคโนโลยีเพื่อการผลิตสินค้าและบริการทางการเกษตร

(1.2) ส่งเสริมพัฒนาครอบครัวและสถาบันเกษตรกรให้เข้มแข็งพึ่งตนเองได้

(1.3) ส่งเสริมและพัฒนาวิสาหกิจชุมชนให้มีขีดความสามารถ ในการผลิตสินค้าและบริการทางการเกษตร ตามแนวทางเศรษฐกิจพอเพียง

(1.4) แก้ไขปัญหาความต้องการของเกษตรกร และชุมชนเกษตรกรอย่างพอเพียง

(1.5) ปฏิบัติการอื่นใดตามที่กฎหมายกำหนดเป็นอำนาจหน้าที่ของกรมส่งเสริมการเกษตร หรือตามที่กระทรวง หรือ คณะรัฐมนตรีมอบหมาย

(2) **แนวทางการดำเนินงาน** ในการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรของกรมฯ เพื่อให้บรรลุตามพันธกิจข้างต้น กรมส่งเสริมการเกษตรจึงได้กำหนดแนวทางในการดำเนินงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ดังนี้

(2.1) เสริมหนุน ให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล สามารถดำเนินงานพัฒนาการเกษตรในระดับตำบล ในด้านการจัดทำข้อมูลพื้นฐาน

ที่จำเป็นในการพัฒนา การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรในระดับตำบล การจัดกระบวนการเรียนรู้ แก่ชุมชน และการให้บริการทางการเกษตร ทั้งนี้ศูนย์บริการฯ เป็นศูนย์กลางในการประสานและ เชื่อมโยงเครือข่ายในการเรียนรู้ และทำงานร่วมกันระหว่างเกษตรกรกันเอง และเกษตรกร กับเจ้าหน้าที่และภาคีการพัฒนาเพื่อเสริมสร้างความเข้มแข็ง และยั่งยืนแก่องค์กรเกษตรกร วิชากิจชุมชน และเครือข่ายอื่นๆ

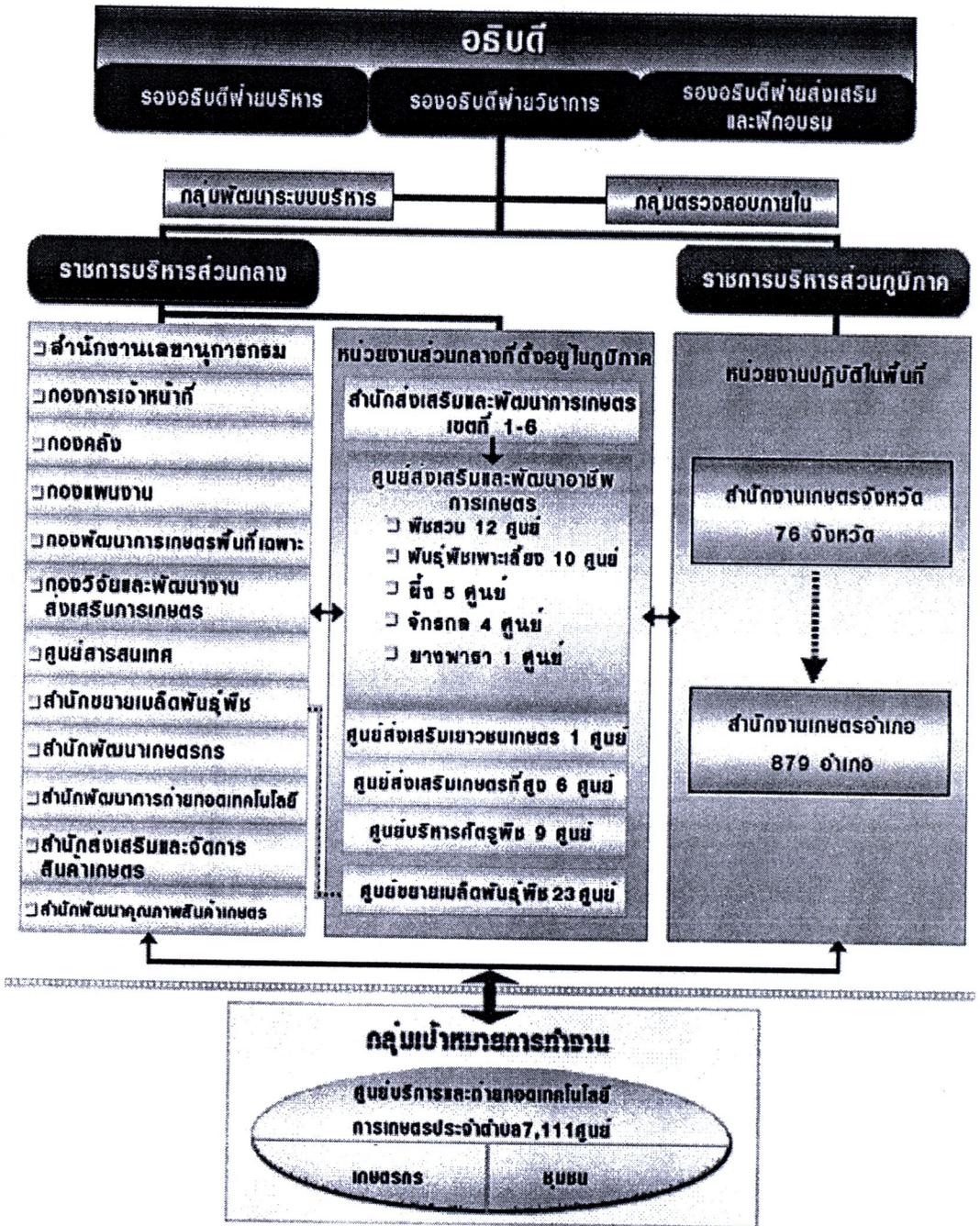
(2.2) สร้างเป้าหมายร่วมกัน ในการปฏิบัติงาน ในทุกระดับ ซึ่งในการปฏิบัติงานของระดับอำเภอที่เช่นกันต้องกำหนดเป้าหมายการปฏิบัติงานทั้งในระยะยาวและ ระยะสั้น โดยมีกระบวนการในการพัฒนาเป้าหมายการพัฒนาาร่วมกัน เพื่อให้เจ้าหน้าที่ ส่งเสริมการเกษตรทุกคนมีส่วนร่วม และทิศทางเป้าหมายในการพัฒนาที่ชัดเจน ซึ่งจะนำไปสู่ การบูรณาการการเรียนรู้ร่วมกัน และสร้างทีมในการทำงาน

(2.3) ใช้ความรู้เป็นฐาน ในการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตร โดยหน่วยงานทุกระดับต้องส่งเสริมและพัฒนาเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ให้เป็นบุคคล ที่มีขีดความสามารถพร้อม (Knowledge Worker)

(2.4) ปรับเปลี่ยนบทบาทและวัฒนธรรมในการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริม การเกษตร เพื่อสามารถสร้างการเรียนรู้ให้แก่ชุมชนในการเพิ่มขีดความสามารถให้ชุมชน สามารถบริหารจัดการและพัฒนาการเรียนรู้โดยชุมชนเอง

(3) การจัดองค์กรการบริหารงานของกรมส่งเสริมการเกษตร

พระราชบัญญัติปรับปรุงกระทรวงทบวงกรม (ฉบับที่ 4) พ.ศ. 2510 เพื่อขอตั้งกรมส่งเสริมการเกษตร ได้เข้าสู่ระเบียบวาระการประชุมสภาฯ รัฐธรรมนูญ เมื่อวันที่ 14 กันยายน พ.ศ. 2510 ที่ประชุมลงมติรับหลักการและประกาศใช้เป็นกฎหมายให้ ตั้งกรมส่งเสริมการเกษตรได้เมื่อวันที่ 21 ตุลาคม พ.ศ. 2510 ดังภาพที่ 1

ภาพที่ 1 การจัดองค์กรการบริหารงานของกรมส่งเสริมการเกษตร
ที่มา : กรมส่งเสริมการเกษตร (2551)

(4) กรอบโครงสร้างระบบส่งเสริมการเกษตร

ระบบส่งเสริมการเกษตร ประกอบด้วย 2 ระบบย่อย คือ (1) ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่ และ (2) ระบบการสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ ใน โดยมีรายละเอียด ดังนี้

(4.1) ระบบการปฏิบัติงานในพื้นที่ หมายถึง วิธีการทำงานของสำนักงานเกษตรอำเภอ ประกอบด้วยการทำงาน 2 ระดับ คือ ระดับอำเภอ และระดับตำบล ซึ่งมีภาระหน้าที่โดยสังเขป ดังนี้

(4.1.1) ระดับอำเภอ จัดเป็นกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ การปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ มีความจำเป็นต้องจัดโครงสร้างระบบงาน และกลไกการทำงานของสำนักงานเกษตรอำเภอให้เอื้อต่อการปฏิบัติงานให้มากที่สุด โดยภาระของเกษตรอำเภอซึ่งเป็นผู้มีบทบาทสำคัญในการ นำ ประสาน และเชื่อมโยงเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในสำนักงานเกษตรอำเภอทุกคน และหน่วยงานภาคีอื่นๆ ที่เกี่ยวข้องให้เกิดการปฏิบัติงานร่วมกัน โดยที่สำนักงานเกษตรอำเภอ มีแนวทางการดำเนินงาน ดังนี้ (1) การวิเคราะห์และจัดทำข้อมูลในภาพรวมของสำนักงานเกษตรอำเภอ ทั้งข้อมูลพื้นฐานการเกษตร และข้อมูลที่เกี่ยวข้องเพื่อให้ทราบและเข้าใจสถานการณ์ในพื้นที่ที่รับผิดชอบในมิติต่างๆ และใช้ประโยชน์ในการกำหนดประเด็นและวางแผนพัฒนาแก้ไขปัญหาให้ตรงกับความต้องการของเกษตรกรกลุ่มเป้าหมาย มีความเหมาะสมกับชุมชน โดยข้อมูลต้องมีความเป็นปัจจุบันอยู่เสมอ (2) กำหนดเป้าหมายร่วม ในการพัฒนาภาพรวมของอำเภอในระยะสั้น (รายไตรมาส รายปี) ตามความพร้อมของข้อมูลและทีมงาน และเป้าหมายร่วมระยะยาว โดยการมีส่วนร่วมของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรทุกคน ตามสถานการณ์และศักยภาพของพื้นที่ ที่ระบุไว้ และประสานงานในการนำเสนอเป้าหมายสู่การปฏิบัติกับเกษตรกร หรือชุมชน องค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น และภาคีการพัฒนาอื่นๆ (3) จัดทำแผนปฏิบัติงานรายเดือน รายปี ของสำนักงานเกษตรอำเภอ เพื่อตอบสนองเป้าหมายการพัฒนาที่ได้อำนาจ โดยจำแนกกลุ่มบุคคลและพื้นที่เป้าหมายเป็นรายตำบลที่ชัดเจน และปฏิบัติงานในการจัดทีมปฏิบัติงานในพื้นที่ตามความเหมาะสมเพื่อการเรียนรู้ และทำงานร่วมกันเป็นทีม (4) มอบหมายให้มีผู้รับผิดชอบ (เจ้าภาพ) ในงานหลักๆ ที่เป็นภาพรวมของสำนักงานเกษตรอำเภอ ซึ่งผู้รับผิดชอบต้องรวบรวม วิเคราะห์ข้อมูลที่เกี่ยวข้อง ศึกษาเรียนรู้ในเรื่องนั้นๆ และพร้อมที่จะนำเสนอ หรือใช้ประโยชน์ได้ทุกเวลา (5) ดำเนินการตามแผนโดยใช้กลไกของศูนย์บริการ และถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และกลุ่มหรือเครือข่าย การทำงานในระดับพื้นที่ ซึ่งเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ต้องเรียนรู้และพัฒนาตนเองจากการปฏิบัติงาน และมีเวทีในการเรียนรู้ร่วมกันในระดับอำเภออย่างสม่ำเสมอ (6) ติดตาม ประเมินผล จัดทำรายงาน และประชาสัมพันธ์เผยแพร่ผลงานส่งเสริมการเกษตร

จากแนวทางการดำเนินงานของสำนักงานเกษตรอำเภอที่ได้กล่าวมาข้างต้น ในการดำเนินงานมีผู้ที่เกี่ยวข้องที่สำคัญ คือ (1) เกษตรอำเภอ มีหน้าที่ในการบริหารจัดการ เพื่อให้เกิดการดำเนินงาน และเรียนรู้ร่วมกันเป็นทีมของสำนักงานเกษตรอำเภอ ตั้งแต่การวิเคราะห์จัดทำข้อมูล การกำหนดเป้าหมายการพัฒนา ร่วม การจัดทำแผนปฏิบัติงาน และการปฏิบัติงาน อีกทั้งหน้าที่ในการสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร ให้สามารถปฏิบัติงานได้ บรรลุผลตามเป้าหมายที่กำหนด ทั้งในเชิงวิชาการ งบประมาณ และการประสานงาน นอกจากนี้ยังต้องมีหน้าที่ ในการมอบหมายงานและความรับผิดชอบให้แก่เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรให้เหมาะสมกับความรู้ความสามารถ (2) เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร มีหน้าที่ต้องปฏิบัติงานร่วมในการจัดทำวิเคราะห์ข้อมูล กำหนดเป้าหมายการพัฒนา และจัดทำแผนปฏิบัติงาน อีกทั้งการดำเนินงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ ตามแผนปฏิบัติงานที่ได้กำหนดคร่าวๆกัน ตลอดจนความรับผิดชอบ (เจ้าภาพ) งานที่ได้รับมอบหมาย ที่ต้องดูแลในภาพรวมระดับอำเภอ

(4.1.2) ระดับตำบล จัดเป็นกระบวนการทำงานของเจ้าหน้าที่ ในการปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในระดับพื้นที่ โดยปฏิบัติงานเกี่ยวข้อง ดังนี้ (1) การจัดทำข้อมูล การเกษตร ซึ่งเป็นการดำเนินงานเพื่อให้ได้ข้อมูลทั้งในระดับครัวเรือนของเกษตรกร ระดับกลุ่ม ระดับตำบล และระดับเหนือขึ้นไป การทำงานในพื้นที่ที่มีความจำเป็นจะต้องให้กลุ่มมีข้อมูลเป็นของตนเอง (ตำบล) ซึ่งหมายถึงเริ่มต้นด้วยการค้นหาชนิดหรือประเภทของข้อมูลที่มีความจำเป็นต้องรู้ และใช้ เพื่อให้แต่ละระดับสามารถนำมาใช้ในการวิเคราะห์ สังเคราะห์ และใช้ประโยชน์ในการจัดการและการพัฒนา ตลอดจนการใช้ข้อมูลเพื่อเป็นสื่อกลางในการเชื่อมโยง หรือนบูรณาการร่วมกับเครือข่ายที่เกี่ยวข้อง หรือพันธมิตรที่จะให้การสนับสนุน หรือใช้ข้อมูลสำหรับการตัดสินใจของหน่วยงานเหนือขึ้นไป โดยที่ข้อมูลการเกษตรที่จัดทำขึ้นนั้นจำแนกเป็น **ข้อมูลกลุ่ม** ที่มีลักษณะของการทบทวนข้อมูลให้ทันสมัยเสมอ **ข้อมูลระดับตำบล** เป็นข้อมูลประจำตำบล ข้อมูลข่าวสารองค์ความรู้ และข้อมูลที่เกี่ยวข้องกับตำบล เพื่อนำมาใช้เป็นข้อมูลพื้นฐาน **ข้อมูลของเจ้าหน้าที่ระดับตำบล** เป็นข้อมูลที่มาจากข้อมูลกลุ่ม และเป็นข้อมูลที่ได้รวบรวม จัดเก็บ วิเคราะห์ ประมวลผล และเรียบเรียงเป็นฐานข้อมูลในการปฏิบัติงาน ซึ่งการดำเนินงานนี้มีผู้ที่เกี่ยวข้อง คือ อาสาสมัคร กลุ่มหรือเครือข่าย คณะกรรมการบริหารศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตร ประจำตำบลและเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตร (2) การจัดทำแผนพัฒนาการเกษตรระดับตำบล เพื่อใช้เป็นเครื่องมือสำหรับบ่งบอกว่า เกษตรกร หรือกลุ่มเกษตรกรมีความจำเป็นหรือต้องการพัฒนาการเกษตรไปในทิศทางใด ทั้งนี้เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดความสูญเปล่า ในการพัฒนาที่เกิดจากการพัฒนาที่ไม่ตรงต่อความจำเป็นและความต้องการ (3) การจัดการเรียนรู้ และการถ่ายทอด

เทคโนโลยีการเกษตร ทั้งนี้เพื่อเป็นการเปลี่ยนแปลงพฤติกรรมในการทำเกษตรไปสู่ทิศทางที่ดีขึ้น (4) การให้บริการทางการเกษตร ซึ่งถือว่าเป็นพันธกิจหลักอย่างหนึ่งของกรมส่งเสริมการเกษตร ในการเอื้ออำนวยให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล มีระบบการให้บริการในพื้นที่อย่างมีประสิทธิภาพ (5) การส่งเสริมกลุ่มหรือเครือข่าย ทั้งนี้เพื่อเป็นกลไกในการขับเคลื่อนการพัฒนาการเกษตรไปสู่ครอบครัวของเกษตรกร โดยการสนับสนุนให้กลุ่มมีการดำเนินงานที่เข้มแข็ง สามารถพึ่งพาตนเองได้ มีการเชื่อมโยงการทำงานร่วมกันในลักษณะเครือข่าย แลกเปลี่ยน และเครือข่ายกิจกรรม ซึ่งมีอาสาสมัครเกษตรทำหน้าที่ประสานงานการขับเคลื่อนกิจกรรมของกลุ่มและเครือข่ายในชุมชน

การปฏิบัติงานส่งเสริมการเกษตรในพื้นที่ตามแนวทางที่ได้วางไว้ข้างต้น เพื่อต้องการให้เกิดผลสำเร็จและมีเงื่อนไขที่จะทำให้เกิดความสำเร็จ ดังนี้

1. ผลสำเร็จที่ต้องการให้เกิดขึ้น

- (1) สำนักงานเกษตรอำเภอมีความพร้อมของฐานข้อมูลด้านการเกษตรระดับอำเภอ และมีทีมงานที่มีเป้าหมายการทำงานร่วมอย่างชัดเจน
- (2) มีแผนพัฒนาการเกษตรที่สามารถนำไปปฏิบัติได้เองโดยชุมชน
- (3) สามารถบูรณาการแผนพัฒนาการเกษตรเข้ากับแผนพัฒนาท้องถิ่นขององค์กรปกครองส่วนท้องถิ่น
- (4) มีกระบวนการเรียนรู้ด้านการเกษตรเกิดขึ้นอย่างต่อเนื่องยั่งยืนในชุมชน
- (5) เกษตรกรได้รับข้อมูลข่าวสารและบริการทางการเกษตรอย่างรวดเร็ว ทันท่วงที และเป็นประโยชน์ต่อการพัฒนาอาชีพการเกษตร
- (6) มีการประเมินผล โดยชุมชน และนำผลการประเมินไปปรับปรุงงาน
- (7) ชุมชนมีส่วนร่วมในการดำเนินงาน กลุ่มอาชีพ และเครือข่ายได้รับการพัฒนาให้มีความเข้มแข็ง และยั่งยืน

2. เงื่อนไขความสำเร็จ

- (1) สำนักงานเกษตรอำเภอต้องสามารถปฏิบัติภารกิจได้อย่างเข้มแข็ง สามารถทำงานร่วมกับศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบล และสามารถหนุนเสริมให้ศูนย์บริการและถ่ายทอดเทคโนโลยีการเกษตรประจำตำบลทำหน้าที่ได้

(2) สำนักงานเกษตรอำเภอต้องเป็นพี่เลี้ยงหลัก ทีมงานของสำนักงานเกษตรอำเภอต้องชัดเจนในเรื่องศักยภาพของพื้นที่ เพื่อนำข้อมูลมาใช้ทำแผนพัฒนาการเกษตรได้อย่างเหมาะสม

(3) มีการสนับสนุนการปฏิบัติงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรผู้รับผิดชอบตำบลอย่างสอดคล้องกับบริบทของแต่ละพื้นที่

(4.2) การสนับสนุนการทำงานในพื้นที่ เป็นการสนับสนุนการทำงานของเจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรในระดับอำเภอให้สามารถปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพในการส่งเสริม และบริการทางการเกษตรแก่เกษตรกร โดยมีภารกิจด้านต่างๆ (1) ด้านการพัฒนาบุคลากร อาจทำได้โดยการจัดสัมมนาเชิงปฏิบัติการทั้งในระดับประเทศ เขต จังหวัด และอำเภอ หรือการพัฒนาให้มีความรู้ ทักษะ และทักษะขั้นพื้นฐานที่จำเป็นต่อการปฏิบัติหน้าที่ นอกจากนี้การพัฒนาบุคลากรในการบริหารเพื่อให้เกิดความเข้าใจอันดีต่อการปฏิบัติงาน พร้อมทั้งเพื่อแก้ไขปัญหาการปฏิบัติงานได้อย่างมีประสิทธิภาพ (2) การสนับสนุนแผนของชุมชน เพื่อให้ชุมชนได้รับการสนับสนุนทางด้านความรู้วิชาการ ปัจจัยการผลิต และทุนในการดำเนินการต่างๆ จากแหล่งสนับสนุนของภาครัฐและเอกชนที่สอดคล้อง และตรงกับความต้องการของชุมชนอย่างแท้จริง (3) การนิเทศงาน เนื่องจากการนิเทศงานเป็นการดำเนินการเพื่อพัฒนาเจ้าหน้าที่ให้มีความสามารถในการปฏิบัติงาน เสริมสร้างขวัญและกำลังใจ รวมทั้งการพัฒนางานให้มีประสิทธิภาพ โดยยึดหลักการมีส่วนร่วมให้ผู้รับการนิเทศได้มีส่วนร่วมในการวิเคราะห์สถานการณ์ปัญหา กำหนดเป้าหมาย และร่วมตัดสินใจในการปรับปรุงแก้ไขการปฏิบัติงาน ให้บรรลุเป้าหมายอย่างมีประสิทธิภาพ (4) การติดตามและประเมินผล ทั้งนี้เพื่อให้ทราบความก้าวหน้าและปัญหาอุปสรรคในการดำเนินงานตามกระบวนการทำงานในพื้นที่ และการสนับสนุนการทำงานในพื้นที่รวมทั้งการนำผลการติดตามและประเมินผลไปปรับปรุงการทำงานและการบริหารงาน และ (5) ข้อมูลสารสนเทศ การดำเนินงานด้านข้อมูลสารสนเทศ ให้เจ้าหน้าที่ส่งเสริมการเกษตรและผู้เกี่ยวข้องดำเนินการจัดเก็บข้อมูล การประมวลผลการจัดทำฐานข้อมูลสารสนเทศเพื่อใช้ประโยชน์ในการวางแผนพัฒนาการเกษตรในทุกระดับ

5. งานวิจัยที่เกี่ยวข้อง

นันทิยา หุตานุวัตร และคณะ (2543) ได้ศึกษาเรื่อง โครงการพัฒนาธุรกิจชุมชนเกี่ยวกับข้าวปลอดสารพิษ กลุ่มเกษตรกรทำนาบากเรือ จังหวัดยโสธร จากการศึกษาพบว่า มีปัจจัยสำคัญ 4 ประการ ที่เป็นอุปสรรคของการขยายพื้นที่ปลูกข้าวอินทรีย์

1. ความรู้สึกของชาวบ้าน จากลักษณะการเพาะปลูกของเกษตรกรที่ดำเนินมาเป็นเวลานานนับสิบปี คือการเพาะปลูกโดยใช้ปุ๋ยเคมีและยาฆ่าแมลง ซึ่งเรียกได้ว่าเป็น “ความคุ้นเคย” และในเวลาต่อมาความต้องการให้เกษตรกรได้ปรับเปลี่ยนวิธีการเพาะปลูกโดยไม่ใช้สารเคมีใดๆ จึงนับเป็น “ความไม่คุ้น” ในขณะเดียวกันการส่งเสริมการเกษตรของภาครัฐ และการโฆษณาฆ่าแมลง ยาฆ่าหญ้า และปุ๋ยเคมีของธุรกิจเอกชน ซึ่งปรากฏตามสื่อสาธารณะต่างๆ มากมาย จึงเป็นสิ่งที่เรียกว่า “ทวนกระแส” ความสับสนจึงเกิดขึ้นระหว่าง ความไม่คุ้น กับ ทวนกระแส ดังนั้นการปรับเปลี่ยนความรู้สึกของชาวบ้านจึงต้องอาศัยความเข้าใจที่แท้จริง และการมองเห็นถึงการเปลี่ยนแปลงที่ดีขึ้นของนิเวศในแปลงนา ซึ่งสภาพเช่นนี้ต้องอาศัยเวลาพอสมควร

2. ต้นทุนที่สูงขึ้นและผลผลิตที่ลดลงในระยะแรก ด้วยหลักการสำคัญอันดับแรกของการทำเกษตรแนวอินทรีย์ อยู่ที่การปรับปรุงบำรุงดินให้มีความอุดมสมบูรณ์ด้วยอินทรีย์วัตถุ แต่เนื่องจากดินในภาคตะวันออกเฉียงเหนือนั้นมีความอุดมสมบูรณ์ต่ำ และขาดการบำรุงรักษามานาน ดังนั้นจึงทำให้เกิดมีต้นทุนในการปรับปรุงบำรุงดินมากในระยะแรกของการทำเกษตรอินทรีย์ และจะลดลงในปีต่อไป จากเหตุผลนี้ทำให้ผลผลิตในระยะแรกก็ลดน้อยลงไปด้วย โดยเฉพาะในปีแรก ปีที่สอง และจะเพิ่มขึ้นในปีที่สามและปีต่อไป ด้วยสาเหตุนี้จึงทำให้เกษตรกรไม่อาจทนรอได้ จึงทำให้ไม่ทำเกษตรแนวอินทรีย์

3. ลักษณะแปลงนา ลักษณะของแปลงนาเป็นอีกปัจจัยหนึ่งที่ทำให้การขยายพื้นที่การผลิตข้าวอินทรีย์ได้น้อย กล่าวคือ (1) แปลงนาอยู่กระจายและห่างไกลจากบ้าน เพราะแรงงานจำกัด การเดินทางไม่สะดวก จึงเลือกทำบางแปลงเท่านั้น (2) แปลงนาบางแห่งอยู่ในพื้นที่ลุ่มน้ำจากแปลงนาข้างเคียงซึ่งทำนาเคมี และอยู่สูงกว่าจะไหลเข้าแปลงนาอินทรีย์ เป็นเหตุให้เมื่อมีการตรวจสอบ จึงพบสารเคมีในแปลงนา

4. การรับรองมาตรฐานข้าวอินทรีย์ สำนักงานมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ซึ่งเป็นหน่วยงานที่ให้การรับรองมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ยังไม่มี ความชัดเจนของข้อกำหนดเงื่อนไข ทำให้มีการปรับเปลี่ยนข้อกำหนดอยู่บ่อยครั้ง ส่งผลให้ผลผลิตข้าวอินทรีย์ของชาวบ้านบางรายไม่ผ่านการพิจารณา นอกจากนี้ การตรวจสอบมาตรฐานนั้นต้องเสียค่าใช้จ่ายด้วย ทำให้ชาวบ้านต้องมีต้นทุนสูงขึ้น จึงส่งผลต่อการขยายพื้นที่การเพาะปลูกข้าวอินทรีย์

นอกจากนี้ ในส่วนของนโยบายทางการเกษตรของราชการ ยังเป็นสาเหตุหนึ่งที่ทำให้การขยายพื้นที่เกษตรอินทรีย์ได้น้อย กล่าวคือ ชาวบ้านเกิดความสับสนเมื่อพบว่าเจ้าหน้าที่โครงการฯ นัดประชุมเพื่อจะชี้ให้เห็นโทษของสารเคมีทางการเกษตร และชักชวนให้ปลูกข้าวปลอดสารพิษ หลังจากนั้นไม่นาน เจ้าหน้าที่เกษตรตำบล และเกษตรอำเภอก็จัดประชุม เพื่อแนะนำให้ใช้ยาฆ่า

แมลง และข่าฆ่าแมลงยี่ห้อใหม่ๆ หรือแนะนำปุ๋ยเคมีสูตรต่างๆ จนชาวบ้านเกิดความสับสน และตั้งคำถามว่า จะเชื่อใครดี? จะทำนาแบบไหนดี? ถึงแม้ว่าในปัจจุบัน รัฐบาลและกระทรวงเกษตรและสหกรณ์จะมีนโยบายส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ แต่ก็ยังไม่มีแผนปฏิบัติงานและงบประมาณสนับสนุนในเรื่องนี้อย่างชัดเจน และงบประมาณส่วนใหญ่ยังคงทุ่มกับการส่งเสริมเกษตรกรรมแบบเคมีเป็นหลัก จึงเป็นธรรมดาอยู่เองที่ชาวบ้านจะต้องสับสนกับเรื่องนี้ หรืออีกสาเหตุหนึ่ง คือ การปล่อยสินเชื่อเพื่อการเกษตรของธนาคารเพื่อการเกษตรและสหกรณ์ (ชกส.) ก็ไม่ปล่อยสินเชื่อเพื่อเป็นเงินสดให้แก่ชาวบ้าน แต่กลับปล่อยสินเชื่อเป็นปุ๋ยเคมีแทน ครั้นจะขอเปลี่ยนเป็นปุ๋ยอินทรีย์ก็ไม่ให้ ดังนั้นแม้ชาวบ้านหลายรายต้องการลดการใช้สารเคมีแต่ไม่มีทุนในการผลิต จำเป็นต้องกู้เงินจาก ชกส. ก็ถูกบังคับให้ต้องใช้ปุ๋ยเคมีไปโดยปริยาย

จากปัญหาดังกล่าว จำเป็นต้องแก้ไขในระดับนโยบาย ลำพังการประสานงานระหว่างเจ้าหน้าที่โครงการฯ กับข้าราชการท้องถิ่นคงไม่สามารถแก้ไขปัญหานี้ได้

สิน พันธุ์พินิจ (2544) ได้ศึกษาเรื่อง กลยุทธ์การส่งเสริมการเกษตรตามปรัชญาเศรษฐกิจพอเพียงสำหรับ เกษตรกรรายย่อยภาคตะวันออกเฉียงเหนือของประเทศไทย พบว่า ระบบการแสวงหาความรู้ด้วยตนเองและการถ่ายทอดความรู้ไปสู่เกษตรกร วิธีการส่งเสริมแบบกลุ่ม และสื่อบุคคลเป็นกลยุทธ์การส่งเสริมที่เหมาะสม โดยเฉพาะการส่งเสริมแบบกลุ่มแต่ละจังหวัด นอกจากนี้ยังพบปัญหาสำคัญของเกษตรกร ที่มีส่วนสัมพันธ์กับงานส่งเสริมการเกษตรที่ดำเนินงานโดยภาครัฐ ได้แก่ ราคาผลผลิตตกต่ำและไม่แน่นอน เงินทุนประกอบอาชีพ ขาดความรู้ทางการเกษตร เจ้าหน้าที่ส่งเสริมออกส่งเสริมน้อย และน้ำเพื่อการเกษตร เกษตรกรจึงให้ข้อเสนอแนะว่าควรจัดหาแหล่งสินเชื่อดอกเบี้ยต่ำ แก้ไขปัญหาราคาผลผลิตตกต่ำ และประกันราคาพืชผล จัดหาแหล่งน้ำ ความรู้ และตลาดสำหรับเกษตรกร ส่วนระบบการเกษตรที่เหมาะสมสำหรับเกษตรกรรายย่อยควรเป็นระบบเกษตรทฤษฎีใหม่ และเกษตรผสมผสาน โดยเน้นส่งเสริมรูปแบบพืชกับปศุสัตว์ และรูปแบบพืช ปศุสัตว์ และประมง และรูปแบบพืชกับพืช

อัจฉรีย์ชัย รุจวิชัย (2546) ได้ศึกษาเรื่อง การบริหารจัดการงานส่งเสริมและพัฒนาระบบเกษตรกรรมยั่งยืน โดยองค์กรชุมชน : กรณีภูมินิเวศน์เชียงใหม่ - ลำพูน พบว่า การมีแนวคิดที่สำคัญในการผลิตเพื่อให้ได้ผลผลิตที่มาจากวิถีเกษตรอินทรีย์ปลอดสารเคมี ไม่ใช้ปุ๋ยเคมี ทุกอย่างทำด้วยวิถีธรรมชาติ ขุดดินด้วยมือ ปรงดินด้วยปุ๋ยหมัก ปุ๋ยคอก ป้องกันโรคและแมลงด้วยสมุนไพร และชีววิธี เมื่อเวลาผ่านไป 3-5 ปี ขบวนการอยู่ในภาวะสมดุล ดินดี น้ำดี พืชพันธุ์แข็งแรง ไม่มีโรคและแมลงระบาดรบกวน เกษตรกรเมื่อผ่านเวลาที่เป็นวิกฤต ไปแล้ว ต่างยอมรับว่าเกษตรอินทรีย์ได้ผลเต็มที่ ไม่มีพิษภัย หากแต่ทุกอย่างต้องมีการเริ่มต้น การพูดคุยในเวทีธรรมชาติต่างๆ เช่น งานบุญ งานประเพณี เป็นต้น เมื่อสนใจแล้วก็พาไปดูงานจากกลุ่มเก่า จัดฝึกอบรมให้แนวคิด

ให้ทดลองทำ เมื่อเห็นว่าตั้งใจทำงานทำต่อเนื่องระยะหนึ่ง ก็ให้ตั้งกลุ่มให้การฝึกอบรม ให้การสนับสนุนงบประมาณ เมื่อสำเร็จก็ช่วยเผยแพร่กลุ่มรอบข้างต่อไป วิธีการนี้ ทำให้เข้าผู้ที่เข้ามาต้องมีความเข้าใจจริงๆ และพากเพียร แต่จะเห็นเป็นกลุ่มเล็กๆ ทบอติดตามกันออกมาเรื่อยๆ เป็นระยะๆ กลุ่มเล็กดูแลร่วมกันได้ง่าย เริ่มต้นไปพร้อมๆ กันในกลุ่มทำให้การทำงานคล่องตัวดี

สุริยพงศ์ วัฒนศักดิ์ (2548) ได้วิจัยเรื่อง ยุทธศาสตร์วงจรอาหารปลอดภัยจังหวัดสมุทรสงคราม ในการทำวิจัยนี้ได้จากการสังเคราะห์ยุทธศาสตร์วงจรอาหารปลอดภัยนี้เป็นการกำหนดแนวทางในการแก้ปัญหา และเสริมศักยภาพในการพัฒนาระบบวงจรอาหาร การฟื้นฟูและพัฒนาองค์ความรู้ทางการเกษตร เสริมสร้างความเข้มแข็งขององค์กรเครือข่ายทุกส่วนที่เกี่ยวข้องกับวงจรอาหาร การบริหารจัดการทุนทางสิ่งแวดล้อม (environmental capital) ซึ่งเป็นปัจจัยการผลิตวงจรอาหารปลอดภัยโดยตรง ทุนทางสังคม (social capital) และทุนที่สร้างขึ้น (built capital) ของเกษตรกร ซึ่งในการสังเคราะห์ยุทธศาสตร์วงจรอาหารปลอดภัยนี้ ได้ใช้กระบวนการบริหารจัดการภายใต้กรอบแนวคิดการบริหารจัดการและยุทธศาสตร์ในการพัฒนาประเทศ การบริหารจัดการส่งเสริมและรักษาคุณภาพสิ่งแวดล้อม การยึดในปรัชญาของเศรษฐกิจพอเพียงในการพัฒนาหลักสายกลาง ต่อความสมดุลและความยั่งยืนของระบบวงจรอาหารปลอดภัย จากการวิจัยนี้ทำให้ได้แนวทางของการบริหารจัดการในเรื่องวงจรอาหารปลอดภัย 2 แนวทาง คือ (1) แนวทางการจัดการเชิงรับ เพื่อเป็นการบริหารจัดการต่อภัยที่คุกคาม และเกิดขึ้นในสถานการณ์ และมีผลกระทบต่อระบบวงจรอาหารปลอดภัย เช่น การแก้ไขปัญหาความเสื่อมโทรมของทุนทรัพยากรธรรมชาติ และระบบนิเวศ การจัดการเสริมสร้างองค์ความรู้ในเรื่องของสารพิษตกค้างในผัก ผลไม้ และอาหารทะเล เช่น แผนงานการส่งเสริมการใช้สารเคมีอย่างปลอดภัย (2) แนวทางการจัดการเชิงรุก เพื่อเป็นการบริหารจัดการในการสร้างเสริมความร่วมมือขององค์กรเครือข่าย และกลุ่มเครือข่ายที่เกี่ยวข้องในการพัฒนาวงจรอาหารปลอดภัย เช่น แผนงานพัฒนาความร่วมมือ และการรวมกลุ่มผลิตอาหารปลอดภัย แผนงานสร้างความเข้มแข็งระหว่างผู้ผลิต ผู้นำ และผู้บริโภคการสร้างการเชื่อมโยง

ภาควิชาเศรษฐศาสตร์เกษตรและทรัพยากร คณะเกษตรศาสตร์มหาวิทาลัยเกษตรศาสตร์ (2547) ได้วิจัยเรื่อง นโยบายและมาตรการในการพัฒนาคุณภาพสินค้า และระดับราคา : แนวทางการพัฒนานวัตกรรมเกษตรเพื่อสนับสนุนการพัฒนาแบบยั่งยืน ค้นพบ ข้อเสนอแนะเชิงนโยบาย และมาตรการ ที่เกี่ยวข้อง 5 ประการ คือ

1. การจัดวางระบบข้อมูลการส่งเสริมทำเกษตรอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่าปัจจัยที่สนับสนุนที่สำคัญ คือ การได้รับและการเข้าถึงข้อมูลทางด้านการเกษตรอินทรีย์ ดังนั้นกรมส่งเสริมการเกษตรควรมีบทบาทที่สำคัญในการเป็นหน่วยงานหลักในการจัดวางระบบ

ข้อมูลการส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ พร้อมทั้งส่งเสริมและขยายผล เพื่อให้เกิดการประยุกต์ใช้ข้อมูลให้แก่เกษตรกร ทั้งนี้หน่วยงานที่สนับสนุนที่สำคัญ ได้แก่ กรมวิชาการเกษตร กรมพัฒนาที่ดิน สำนักงานมาตรฐานสินค้าเกษตรและอาหารแห่งชาติ (มกอช.) และสำนักงานปลัดกระทรวงเกษตรและสหกรณ์

2. การจัดอบรมให้ความรู้ในด้านมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่สำคัญ คือ ความรู้และความเข้าใจในระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ ดังนั้น กระทรวงเกษตรและสหกรณ์ โดยเฉพาะกรมส่งเสริมการเกษตร จึงควรมีบทบาทหลักในการขยายผลและส่งเสริมความรู้และความเข้าใจในด้านระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ให้แก่เกษตรกร ทั้งนี้ต้องประสานงานร่วมมือกับกรมวิชาการเกษตร และมกอช.

3. การจัดทำฟาร์มเกษตรอินทรีย์สาธิต ทั้งนี้ฟาร์มเกษตรอินทรีย์สาธิตจะเป็นเวทีแลกเปลี่ยนเรียนรู้ของเกษตรกรที่ต้องการทำเกษตรอินทรีย์ตามระบบมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ที่ถูกต้อง ดังนั้นกรมส่งเสริมการเกษตร จึงเป็นหน่วยงานหลักในการส่งเสริมและสนับสนุนอย่างจริงจัง

4. การขยายเครือข่ายตลาดสินค้าเกษตรอินทรีย์ เพื่อการรองรับผลผลิตเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร ทั้งนี้จากการศึกษาพบว่า ปัจจัยที่สำคัญอีกประการหนึ่ง คือ รายได้สุทธิจากการทำเกษตรอินทรีย์ ซึ่งมีนัยเชื่อมโยงถึงความสามารถในการขายผลผลิตและการแปรรูปสินค้าเกษตรอินทรีย์ ที่ต้องการตลาดรองรับ หรือตลาดเครือข่าย ดังนั้น การสร้างความเชื่อมั่นให้แก่ผู้บริโภคในตลาดระดับต่างๆ จึงเป็นมาตรการที่กระทรวงเกษตรและสหกรณ์จะต้องตระหนักถึง ดังนั้น มกอช. ในฐานะหน่วยงานที่มีบทบาทสำคัญต่อการรับรองมาตรฐานสินค้าเกษตรอินทรีย์ จึงต้องแสวงหาแนวทางในการสร้างความเชื่อมั่นต่อมาตรฐานของเกษตรอินทรีย์ และเผยแพร่สินค้าที่ได้รับมาตรฐานเกษตรอินทรีย์ให้เป็นที่รับทราบโดยทั่วกัน และ

5. การสร้างความตระหนักต่อมิติทางด้านสุขภาพ ผลการศึกษาชี้ชัดว่า กระบวนการบ่มเพาะภูมิปัญญาทางด้านการเกษตรของชุมชนจะดำเนินการได้ดี หากเกษตรกรมีสุขภาพที่ดี ไม่มีค่าใช้จ่ายในด้านการรักษาสุขภาพมากนัก และหากทั้งเกษตรกรและผู้บริโภคต่างตระหนักถึงความสำคัญของการผลิต และการบริโภคสินค้าเกษตรอินทรีย์มากขึ้น จะส่งผลต่อการขยายความต้องการสินค้าเกษตรอินทรีย์

อินโฟไมนิ่ง จำกัด (2550) ได้วิจัยเรื่อง การศึกษาเพื่อติดตามและผลักดันยุทธศาสตร์การพัฒนาสินค้าเกษตรอินทรีย์ พบว่า ประเด็นที่เป็นปัญหาสำหรับการดำเนินงานเกษตรอินทรีย์วาระแห่งชาติ คือ

1. การเร่งรัดจัดทำนโยบายสาธารณะในเวลาอันจำกัด จึงขาดการมีส่วนร่วมจากทุกภาค

2. วาระเกษตรอินทรีย์ชาวมติการขับเคลื่อนจากภาคเอกชน องค์กรพัฒนาเอกชน และภาคประชาชน

3. การดำเนินงานของหน่วยงานที่เข้าร่วมบูรณาการวาระแห่งชาติเกษตรอินทรีย์ยังเป็นแบบแยกส่วน

4. การประสานงานระหว่างส่วนกลางและผู้ปฏิบัติในส่วนภูมิภาค

5. การจัดสรรงบประมาณไม่เป็นไปตามลำดับความสำคัญของการพัฒนาและขับเคลื่อน

6. ความเข้าใจเรื่องเกษตรอินทรีย์ไม่เป็นไปในแนวทางเดียวกัน

7. ไม่เน้นการพัฒนาและส่งเสริมผู้บริโภคและการตลาดเพื่อการบริโภคภายในประเทศเท่าที่ควร

ศุภใจ จงวรกิจวัฒนา (ม.ป.ป.) ได้ศึกษาเกี่ยวกับเศรษฐกิจ การผลิต การตลาด พืชผักอินทรีย์ โดยเฉพาะข้อคิดเห็นของเกษตรกรผู้ผลิตพืชผักอินทรีย์ ต่อบทบาทของภาครัฐในการส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ พบว่า กลุ่มเกษตรกรผู้ผลิตพืชผักอินทรีย์ให้ข้อเสนอแนะบทบาทของภาครัฐที่ควรส่งเสริมการทำเกษตรอินทรีย์ ที่จะเป็นปัจจัยสำคัญในการสนับสนุนให้ประเทศไทยเป็นประเทศแนวหน้าในการผลิตสินค้าเกษตรอินทรีย์ สรุปได้ดังนี้

1. ให้ความรู้และประชาสัมพันธ์ถึงประโยชน์ในการทำเกษตรอินทรีย์ และบริโภคอาหารจากผลผลิตเกษตรอินทรีย์อย่างจริงจัง

2. ไม่เห็นด้วยกับบทบาทของรัฐในการจัดซื้อปุ๋ยอินทรีย์แจกแก่เกษตรกร แต่ควรให้การส่งเสริมโดยให้ความรู้แก่เกษตรกร สามารถจัดทำปุ๋ยอินทรีย์และวิธีการจัดการบำรุงดินต่างๆ ได้ด้วยตัวเองหรือรวมกลุ่มกันผลิตปุ๋ยอินทรีย์เพื่อใช้ในท้องถิ่น

3. รัฐควรเน้นให้เกษตรกรใช้ปุ๋ยอินทรีย์เป็นหลัก พยายามให้ความรู้และประชาสัมพันธ์ให้เกษตรกรลดการใช้ปุ๋ยเคมีและสารเคมีต่างๆ ในการทำการเกษตร หยุดการสนับสนุนการจัดซื้อปุ๋ยเคมีจำนวนมากให้กับเกษตรกร

4. รัฐควรส่งเสริมและสนับสนุนการลงทุนเพื่อการวิจัยพัฒนาที่จะเป็นประโยชน์ต่อการทำการเกษตรอินทรีย์ เช่น การพัฒนาเมล็ดพันธุ์อินทรีย์ที่มีคุณภาพเพื่อแจก หรือจำหน่ายให้กับเกษตรกร

5. ลงทุนในด้านการพัฒนาแหล่งน้ำในระดับไร่นา

6. จัดให้มีระบบสินเชื่อเพื่อการทำเกษตรอินทรีย์โดยเฉพาะ

7. สร้างความเข้มแข็งให้กับองค์กรเกษตรกรที่ทำงานจริง และสามารถถ่ายทอดความรู้ความสามารถให้กับเกษตรกรด้วยกันได้

6. กรอบแนวคิดในการศึกษา

จากการทบทวนวรรณกรรมที่เกี่ยวข้องมาแล้วข้างต้น อาจกล่าวได้ว่า การบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์มีผลอย่างยิ่งต่อการเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำเกษตรของเกษตรกร และสามารถเพิ่มพื้นที่เพาะปลูกผักสวนครัวเชิงพานิชย์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มากขึ้นกว่านี้ ซึ่งสามารถศึกษาจาก เงื่อนไขข้อจำกัดของการบริหารงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ไม่ว่าจะเป็นการวางแผน การดำเนินงาน และการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ซึ่งพบว่ามีอยู่หลายประเด็น อย่างไรก็ตามด้วยแนวคิดของเกษตรกรที่ยั่งยืน ในรูปแบบการทำเกษตรอินทรีย์นั้น พบว่าเป็นวิธีการที่สามารถจะพลิกฟื้นความไม่สมบูรณ์ของดินให้กลับมาสมบูรณ์ได้อีกครั้ง อีกทั้งการนำมาซึ่งแนวทางการเพิ่มพื้นที่การเพาะปลูกผักสวนครัวเชิงพานิชย์ ในภาคตะวันออกเฉียงเหนือให้มากขึ้นได้ ดังจะนำเสนอเนื้อหาสาระสำคัญในรูปของกรอบแนวคิด ดังต่อไปนี้

6.1 ปัญหาการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์

6.1.1 ปัญหาด้านการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) ความต่อเนื่องของนโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
- 2) ความชัดเจนของแผนปฏิบัติงานที่เป็นแนวทางเดียวกับนโยบายการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
- 3) ความเพียงพอของการมีส่วนร่วมระหว่างหน่วยงานราชการ (สำนักงานเกษตรอำเภอ) หน่วยงานราชการท้องถิ่น และองค์กรเกษตรกรในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
- 4) การสนับสนุนทรัพยากรที่จำเป็นในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ซึ่งมีหลายประเด็น กล่าวคือ (1) ความเพียงพอของงบประมาณ (2) ความเพียงพอของบุคลากรที่มีความชำนาญ ในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น (3) ความเพียงพอของบุคลากรที่มีความชำนาญในการจัดการข้อมูลสารสนเทศ และ (4) ความเพียงพอเกี่ยวกับโครงสร้างในการบริหารงาน
- 5) ความเพียงพอของแหล่งความรู้ด้านเทคโนโลยีเกษตรอินทรีย์

6.1.2 ปัญหาด้านการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) ความชัดเจนในการถ่ายทอดนโยบายและแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์

2) ความเพียงพอของทรัพยากรที่จำเป็นในการนำนโยบายหรือแผนไปปฏิบัติ นั้นขึ้นอยู่กับเงื่อนไขหลายประการ คือ (1) ความเพียงพอของงบประมาณ (2) ความเพียงพอของบุคลากรที่มีความสามารถ (3) ความเพียงพอของวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการปฏิบัติงาน ในภาคสนาม

3) การปรับเปลี่ยนบุคลากรบ่อยครั้ง ส่งผลต่อความต่อเนื่อง ในการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์

4) ความเพียงพอของมาตรฐานการติดตามผลการปฏิบัติงานตามแผนงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ ที่ส่งผลต่อความสำเร็จในการดำเนินงานตามแผน เป็นการพิจารณาจุดมุ่งหมาย กิจกรรม ผลผลิต ผลกระทบและค่าใช้จ่าย แล้วเทียบเคียงผลการปฏิบัติงานจริง กับวัตถุประสงค์ ซึ่งมีหลายปัจจัย คือ (1) ปริมาณพื้นที่ในการปลูกผักตามแนวทางเกษตรกรอินทรีย์ (2) ปริมาณผลผลิตต่อไร่ (3) รายได้ของเกษตรกร (4) การเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำเกษตรของเกษตรกร และ (5) ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของเกษตรกร

5) การประสานความร่วมมือกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งมีหน่วยงานที่เกี่ยวข้อง คือ (1) ส่วนราชการส่วนกลางกับส่วนภูมิภาค (2) หน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ในท้องถิ่น (3) องค์กรเกษตรกร

6.1.3 ปัญหาด้านการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วย ประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) ความเพียงพอของบุคลากรที่มีความรู้ ความเข้าใจ ด้านการประเมินผล
- 2) ความสม่ำเสมอในการประเมินผล
- 3) การนำผลการประเมินไปใช้ประโยชน์ในหน่วยงาน
- 4) ความเพียงพอของข้อมูลสารสนเทศที่จำเป็นต่อการประเมินผล
- 5) มีการประเมินผลความคิดเห็นขององค์กรเกษตรกรเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลง

วิธีการทำเกษตร จากเกษตรเคมี มาเป็นเกษตรกรอินทรีย์

6.2 แนวทางการบริหารงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์

6.2.1 แนวทางการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) กำหนดวัตถุประสงค์และเป้าหมายงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ไว้อย่างชัดเจน
- 2) กำหนดกลยุทธ์ในงานส่งเสริมเกษตรกรอินทรีย์ที่สอดคล้องกับสังคมท้องถิ่นไว้อย่างชัดเจน

- 3) กำหนดแผนปฏิบัติงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ไว้อย่างชัดเจน
- 4) การมีส่วนร่วมในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ของหน่วยงาน

ที่เกี่ยวข้อง

- 5) จัดหาทรัพยากรที่จำเป็นในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบไปด้วย (1) งบประมาณ (2) บุคลากรที่มีความรู้ ความชำนาญ ในการวางแผนงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ที่สอดคล้องกับสภาพความเป็นจริงของท้องถิ่น (3) บุคลากรที่มีความชำนาญ ในการจัดการข้อมูลสารสนเทศ (4) โครงสร้างในการบริหารงาน
- 6) การประเมินผลแผนปฏิบัติการก่อนเริ่มดำเนินงาน
- 7) สนับสนุนให้มีคลินิกการเกษตรตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ ที่สามารถตอบสนองความต้องการ หรือแก้ไขปัญหาเกี่ยวกับการทำเกษตรอินทรีย์ของเกษตรกร ประกอบด้วย 1. การจัดหาหรือแก้ไขเรื่องแหล่งน้ำ 2. การจัดหาหรือแก้ไขเรื่องแหล่งเงิน 3. จัดหาสถานที่สำหรับเป็นแหล่งค้นคว้าหาความรู้เกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์ 4. จัดหาสถานที่สำหรับการเผยแพร่ข้อมูลเกี่ยวกับเกษตรอินทรีย์

6.2.2 แนวทางการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) ผู้ดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ควรมีการศึกษาวัตถุประสงค์ และแผนปฏิบัติการให้เกิดความเข้าใจอย่างถ่องแท้
- 2) จัดสรรงบประมาณและวัสดุอุปกรณ์ที่จำเป็นต่อการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ได้อย่างเหมาะสม
- 3) ประสานงานกับผู้ที่เกี่ยวข้อง ให้เกิดความเข้าใจในแผนปฏิบัติการ และสามารถปฏิบัติงานร่วมกันได้อย่างมีประสิทธิภาพ ทั้งนี้ เป็นการประสานงานกับหน่วยงานที่เกี่ยวข้องในการส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ในท้องถิ่น และองค์กรเกษตรกร
- 4) ตรวจสอบและติดตามการปฏิบัติงานของทีมงานได้อย่างเหมาะสม
- 5) จัดระบบงานที่เอื้อต่อการดำเนินงานตามแผนปฏิบัติการได้อย่างเหมาะสม (หมายถึง การมอบหมายงานหรือการแบ่งหน้าที่ให้ทีมงานได้อย่างเหมาะสม)
- 6) รายงานผลการดำเนินงานได้อย่างต่อเนื่อง และสม่ำเสมอ

6.2.3 แนวทางการประเมินผลงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์ ซึ่งประกอบได้ด้วยประเด็นต่างๆ ดังนี้

- 1) บุคลากรที่ทำหน้าที่ในการประเมินผลต้องเป็นผู้ที่มีความเข้าใจเกี่ยวกับการประเมินผล

- 2) กำหนดวัตถุประสงค์ประสงค์ในการประเมินผลที่ชัดเจนและสอดคล้องกับแผนปฏิบัติการดำเนินงานส่งเสริมเกษตรอินทรีย์
- 3) กำหนดตัวชี้วัดในการประเมินผลงานส่งเสริมการเกษตรอินทรีย์ไว้อย่างชัดเจน ทั้งด้านปริมาณ คุณภาพ และเวลา ซึ่งประกอบด้วย (1) ปริมาณพื้นที่ในการปลูกผักตามแนวทางเกษตรอินทรีย์ (2) ปริมาณผลผลิตต่อไร่ (3) รายได้ของเกษตรกร (4) การเปลี่ยนแปลงแนวทางการทำเกษตรของเกษตรกร และ (5) ค่าใช้จ่ายในการรักษาพยาบาลของเกษตรกร)
- 4) กำหนดข้อมูลการเกษตรเพื่อให้ได้ข้อมูลทุกระดับ ตั้งแต่ระดับครัวเรือนของเกษตรกร ระดับกลุ่ม ระดับสังคม-ท้องถิ่น ทั้งนี้ต้องเป็นข้อมูลที่สามารถนำมาวิเคราะห์สังเคราะห์ และใช้ประโยชน์ในการพัฒนาการเกษตรอินทรีย์
- 5) กำหนดวิธีการและเครื่องมือในการเก็บรวบรวมข้อมูลการเกษตร
- 6) ประเมินผลความคิดเห็นของเกษตรกรเกี่ยวกับการเปลี่ยนแปลงวิธีการทำเกษตร จากเกษตรเคมี มาเป็นเกษตรอินทรีย์
- 7) จัดทำรายงานและการเผยแพร่การประเมินผล

